

J. H. R. VERBOOM

DR. ALEXANDER COMRIE

Predikant te Woubrugge

*Zijn leven en werken, alsmede de historie
van zijn gemeente*

1985

B.V. UITGEVERIJ "DE BANIER" — UTRECHT

VERANTWOORDING

De inhoud van dit boek is in drie delen verdeeld. Het eerste deel behandelt in het kort de opkomst van Woubrugge en de geschiedenis van Jan de Bakker, wiens werk te Jacobswoude als een lichtend voorbeeld voor geheel protestants Nederland waard is in gedachtenis te worden gehouden. Bovendien hebben we in het eerste deel enkele trekken verteld van de leraars, die vóór Ds. Comrie te Woubrugge Gods Woord verkondigden.

Aanvankelijk lag het niet in onze bedoeling dit te doen, tot we bij onze onderzoekingen tegenkwamen hetgeen Ds. Comrie zelf aangaande die leraars schreef in de „Opdracht” voor zijn werk „Verhandeling van enige Eigenschappen des Zaligmakenden Geloofs”: „van oude tijden af dan heeft de Heere hier een kerk gesticht en u vele brave mannen toegezonden”. Dit was voor ons aanleiding om na te gaan wie de „vele brave mannen” geweest zijn.

In het tweede deel hebben we de levensloop van Ds. Comrie, gegrond op officiële gegevens, verhaald. Zo veel doenlijk hebben we de bronnen zelf onderzocht. De verwijzingen, welke Van der Aa in zijn Biografisch woordenboek uitvoerig opsomde, waren voor ons de wegwijzers in welke richting we moesten zoeken.

In het derde deel behandelen we alleen de geschriften van Ds. Comrie, waarbij dan tevens de strijd, die hij voerde met Prof. Van den Honert, naar voren komt. Verschillende van die geschriften zijn tot heden in de boekenkasten van ons volk nog te vinden, terwijl ze alle aanwezig zijn in de diverse universiteits- en andere bibliotheken.

We vonden het niet nodig diep op de inhoud van zijn werken in te gaan. Zij spreken voor zichzelf.

Hartelijk dank aan allen, die ons in staat stelden dit boek te schrijven. De medewerking, die we bij de diverse onderzoekingen van kerkelijke, gemeente- en andere overheidsinstellingen mochten ondervinden, verdient alle lof.

Een bijzonder woord van dank aan Sir Hugh Watson, Deputy

Keeper of the Signet te Edinburgh; de Lord Provost en de City Librarian of Perth, die ons de gegevens uit Schotland toezonden. Wij danken ook in het bijzonder de edelachtbare heer J. C. van Wageningen, burgemeester van Woubrugge, die dit werk met een voorwoord wilde verrijken.

Het doel van dit boek is om de gedachtenis aan Ds. Comrie, die onder de godgeleerde mannen, wier namen in zegening blijven, geen geringe plaats inneemt, levendig te houden. Bovenal wenssen we dat zijn geschriften, welke bij velen alleen wat de titel betreft bekend zijn, dieper onderzocht worden.

Moge de Heere er Zijn zegen over geven.

J.H.R.V.

Zomer 1963

VOORWOORD

De auteur van het boek „Dr. Alexander Comrie, predikant te Woubrugge”, verzocht mij een woord bij dat boek te schrijven. Twee onderwerpen behandelt dit boek: Comrie en de vroegste geschiedenis van Woubrugge, die in wezen ver van elkander zijn verwijderd, zowel in tijdsduur als uit historisch oogpunt.

Toen in de zomer van 1963 de viering plaats vond van 900 jaar christendom rond de Brasem, deed Woubrugge mede, zij het dat de beschreven historie van dat dorp niet tot 1063 teruggaat, doch tot 823, toen Lodewijk de Vrome de gronden aldaar in leen schonk aan Jacob van Woude, en Jacobsvoude ontstond, welke heerlijkheid werd tot het dorp Woubrugge. Het is met enkele woorden gezegd, maar tussen de beide genoemde fetten bevinden zich eeuwen.

Jacobsvoude kennen we uit de vaderlandse geschiedenis: 1525, Jan de Bakker, pastoor te Jacobsvoude, wordt als eerste martelaar om des geloofs wille verbrand.

Woubrugge werd in de kerkgeschiedenis van Nederland bekend door Alexander Comrie, die tijdens zijn leven door één van zijn tijdgenoten een zoutend-zout werd genoemd, en na zijn sterven is gemarkeerd als „één der eerste (voornaamste) wagers op Stonsmuuren”.

Meer dan de helft van zijn leven, namelijk 38 van zijn 69 jaren, leefde en werkte Comrie aan de oever van de Woudwetering. Een mensenleeftijd lang theologisch werk, waarvan de herinnering niet werd weggespoeld door het steeds bewegende water.

Ruim een eeuw na zijn overlijden — in de tachtiger jaren van de vorige eeuw — bleek de herinnering aan deze Schot, die Nederlander werd, dermate levendig, dat men nog over hem schreef. Een viertal decennia later deed men dit wederom: in de twintiger jaren dezer eeuw en andermaal na 40 jaren komt er een boek, met name van de auteur J. H. R. Verboom uit Gouda, de stad waar Comrie werd begraven.

Dit boek van vandaag is mede gedocumenteerd door gegevens van de geboortegrond Schotland. De moderne middelen hebben

geholpen bij de oude, maar toch nog levendige geschiedenis: de snelle post en de gemakkelijke methoden, gegevens over te nemen uit archieven, die in feite voor het nageslacht werden samengesteld en waarvan een goed gebruik gemaakt is kunnen worden. Oude en nieuwe gegevens wist de auteur te maken tot een deugdelijke studie, die haar weg moge vinden bij hen, die geloven in de waarde van wat in vroeger jaren heeft medegeholpen het huidige geslacht te maken tot wat het thans is.

Vanderlinde

burgemeester van Woubrugge

22 oktober 1963

EERSTE DEEL

1.

EEN SOBERE HERINNERING AAN EEN VERDWENEN DORP

De plumpe toren, pal noord, is die van Rijsaterwoude; in de volksmond bekend als de „Woudse dom”. En dat ranke spitsje in het oosten is van het kerkje van Ter Aar. Die grote vierkante kerk met de stevige dakruiter in het midden, hoog boven de huizen uit, precies in het zuiden, dat is de kerk van Oudshoorn. Daar werd in de namiddag van 15 november 1840 Ds. Ledeboer van de kansel geweerd. En dat kerkje in het westen? Ook met een dakruiter! Dat is de kerk van Woubrugge. Be-roemd om haar eigenaardige bouw, maar waarschijnlijk wel het meeste bekend door de predikant, Dr. Alexander Comrie, die van 1735 tot 1773 aldaar werkzaam was in de wijngaard des Heeren. We staan midden in de Vierambachtspolder langs de nog maar enkele jaren terug verbrede en gemoderniseerde Herenweg; een hoofdverbinding rechtstreeks van Alphen aan den Rijn in de richting Amsterdam. De jonge boompjes langs de bermen buigen de kruinen naar het oosten. Hoe kan het ook anders. Rechts en links van de Herenweg is het allemaal vlak land, zodat de westerstormen vrij spel hebben met die bomen. Precies in het midden van de polder wordt de gemoderniseerde heirbaan gekruist door een andere provinciale weg, die van oost naar west loopt. Ook al kaarsrecht. Het is de verbinding tussen Ter Aar en Woubrugge. Het waait altijd op die wegen.

Zodra de automobilisten de laatste huizen van de Ridderbuurt — een eenzame uitloper van de Oudhoornse gemeenschap tot aan de rand van de Vierambachtspolder — gepasseerd zijn, en de

spiegelgladde Herenweg gemarkeerd met helwitte strepen voor hen ligt, dan drukken ze automatisch het gaspedaal dieper in. Het kan daar wel lijden. Ze zoeven over het asfalt en snorren langs de verkeerszuilen die aangebracht zijn bij de kruising waar men rechtsaf kan slaan in de richting Ter Aar of linksaf in de richting Woubrugge, gelijk een sneltrein langs een station ...! Wat er langs de weg staat, behalve de scheefgegroeide bomen, daar let men niet op.

En toch!

Nog geen honderd meter voorbij die kruising staat een opgericht teken. Heel simpel als een sobere herinnering aan ...! Ja, waaraan?

Aan het verdwenen dorp Jacobswoude.

Geen muren
verduren
der uren geweld

Herinnering aan het verdwenen dorp Jacobswoude

staat er in een hardstenen zerk gebeiteld, welke in een bakstenen pilaar werd aangebracht. Welke tonelen hebben zich hier eeuwen geleden afgespeeld? Bloedige? Zeer bloedige? Of heeft Hollands ervijand het water dit dorp verzwoegen?

We kunnen wel zeggen beide!

Waar nu een egaal grastapijt zich voor het oog uitstrekt of rechthoekige akkers bouwland de weilanden afwisselen, was vroeger een wildernis met ruw opgaand geboomte en veenpoelen. De streek stond als onveilig bekend vanwege de beren en everzwijnen, welke in de bossen rondscharrelden.

Door de toenemende bevolking werden die beren en everzwijnen van lieverlede uitgeroeid of terug gedrongen, zodat in de tijd van Karel de Grote (768—814), de beroemde koning der Franken, Jacobswoude al bekend stond als een goed bewoonbare streek. Tijdens de regering van Karels zoon, Lodewijk de Vrome, nam de bevolking zodanig toe, dat men kon spreken van een heerlijkheid, een adellijk goed, hetwelk door hem in leen gegeven werd aan de edelman Jacob van Woude. In welke betrekking heer Jacob met Lodewijk de Vrome stond, is niet meer bekend. Algemeen wordt aangenomen, dat hij zich als een dapper strijder onder de banieren van de koning schaarde, die hem tot beloning voor zijn moed de landstreek gaf.

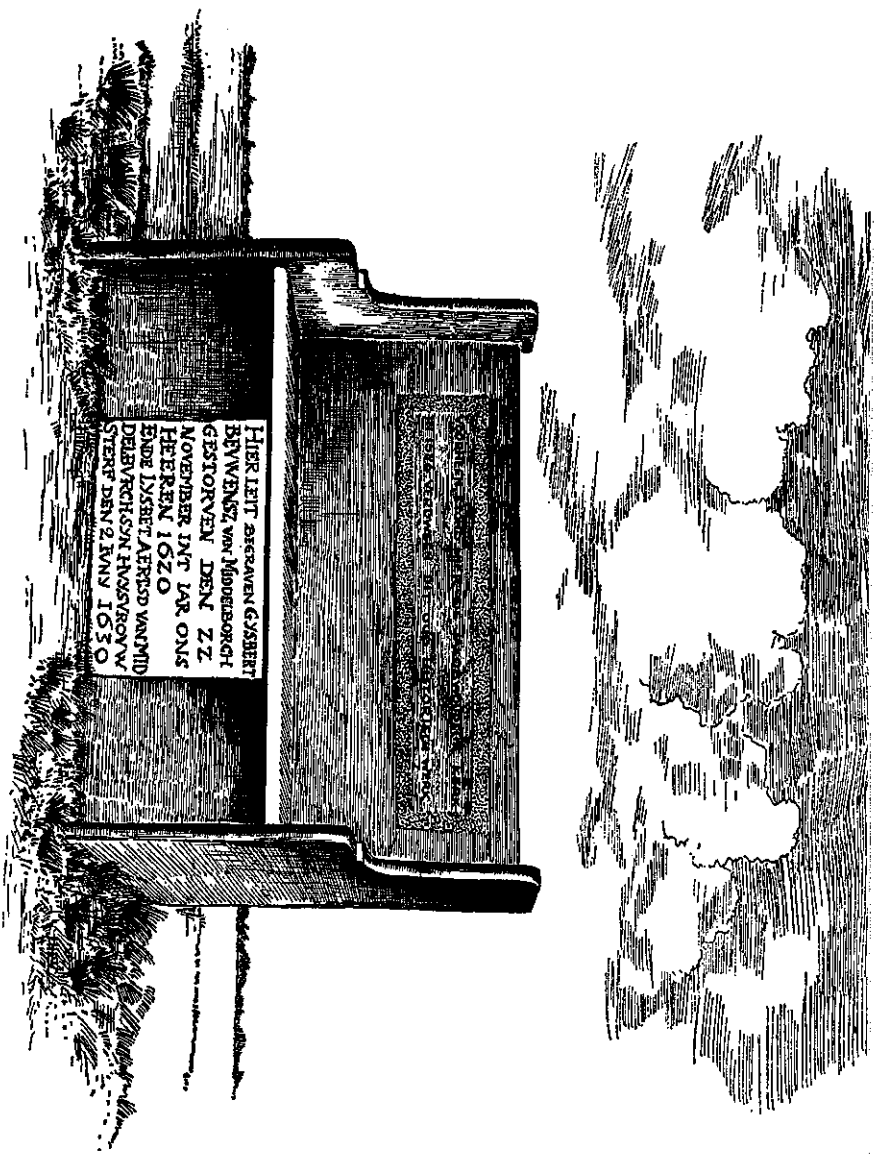
Op de meest geschiktste plaats liet heer Jacob een burcht bouwen, waarschijnlijk nog midden in de bossen, waaromheen de

hutten van de huismannen verrezen. De aldus ontstane nederzetting werd genoemd naar de heer „Jacobs-woude” en is onder die naam tot de huidige dag bekend gebleven als één van de oudste heerlijkheden van ons land.

Intussen vergleden de eeuwen. Het adellijk goed bleef tot omstreeks 1280 bewoond door een heer Van Woude, doch de elfde telg uit het geslacht, ook een Jacob, huwde met de enige dochter uit het geslacht van de heren van Warmond. Waarschijnlijk op aandrang van zijn vrouw verliet hij de voorvaderlijke burcht te Jacobswoude en ging één van de adellijke huizen van zijn vrouw te Warmond bewonen. Van toen af werd het kasteel alleen bevolkt door huisbewaarders.

Tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten van 1349 tot 1492, waardoor ons land droevig verscheurd werd, stonden de heren van Jacobswoude aan de kant van de Hoeken. In 1426 ontbrandde de strijd tussen deze partijen in de omgeving van het kasteel te Jacobswoude, waarbij de Hoeken het onderspit moesten delven. Het meest voor de hand ligt, dat de heer van Jacobswoude zijn vege lijf heeft kunnen redden door snel terug te trekken op Warmond aan. Ondertussen maakten zijn tegenstanders zich meester van de burcht, die het kasteel — zoals algemeen gebruikelijk in die dagen — grondig verwoestten. Nadien werd het nooit meer herbouwd. De heren van Jacobswoude hadden er geen direct belang bij; zij resideerden immers sinds jaren te Warmond. Wel werd in de directe omgeving een soort landhuis gebouwd. Een afbeelding van dit langwerpige gebouw is nog in het gemeentemuseum te Woubrugge. Dit pand werd later ook afgebroken. Volgens oude kronieken was eeuwenlang de ruïne te Jacobswoude een stille getuige van vervallen grootheid. Op een kaart uit 1610 werd de plaats nog aangeduid, waar eens het kasteel stond en in het jaar 1911 zijn opmetingen van de torens en wallen gedaan en in tekening gebracht. Deze tekening berust in het gemeente-archief te Woubrugge.

Waar vroeger de karos van de heer van Jacobswoude hotsend door de gaten en kuilen van de Herenweg reed, raast thans het moderne snelverkeer over de spiegelgladde weg. Geen spoor van het kasteel en het dorp is meer te bekennen, alleen die sobere herinnering, het gedenkteken staat er, waarvan het opschrift zo treffend op het vergankelijke van dit leven wijst: „Geen muren verduren der uren geweld”!

HIER LEIT AERDAVEN GYSBERT
HEVENST, VAN HOOBERGCHT
GESTORVEN DEN 22
NOVEMBER INT JAER ONSE
HEREN 1620
ENDE IJSBERT AERTSD VAN MID
DELBURGHSEN HANSGROEN
STERF DEN 2 JAN 1630

Ter herinnering aan de kerk van Jacobswoude is op de plaats waar zij gestaan heeft, midden in de Vierambacht-polder vlak tegenover het gedenkteken van het verdwenen dorp, een hardstenen bank geplaatst. De oude graterk, welke onder de zitting is aangebracht, heeft men deslijs, volgens overlevering, uit de modder van de Vierambacht-polder opgediept.

HET LAND VAN JAN DE BAKKER

De vernieling van het kasteel in 1426 bracht wel een gevoelige slag toe aan de heerlijkheid Jacobswoude, maar was toch niet de rechtstreekse oorzaak, dat het ambacht thans geheel van de aardbodem verdwenen is. De Kabeljauwen hadden de sterkte verwoest, doch van de kerk, de hoge Jacobskerk met spitse toren, daar waren ze van afgebleven. En om die kerk, in de huizen van de huismannen, ging het leven verder. De bewoners concentreerden zich om het bedehuis tijdens de zondagen en bij blijde en droeve gebeurtenissen.

Jacobswoude was toen nog geheel rooms.

In 1490 had één van de heren Van Woude, volgens zijn collatie-recht, Jacob Diderijksz. benoemd tot pastoor van Jacobswoude. De voorganger van Diderijkszoon, Willem Simonsz., had vrijwillig afstand van het pastoorschap gedaan. Pastoor Jacob, bij het aanvaarden van zijn herderschap te Jacobswoude zeven-en dertig jaar oud, bleef tot zijn negenenzestigste jaar aldaar. Deze Jacob Diderijksz. was de onmiddellijke voorganger van de bekende Johannes Pistorius, de eerste martelaar in onze lage gewesten.

In 1503 overleed de laatste mannelijke telg uit het geslacht van Van Woude, de zeventiende Jacob, te Warmond. Zijn oudste dochter huwde met Jan van Rossum, doch stierf kinderloos, waardoor zijn tweede dochter Jacoba door erfrecht ambachts-vrouwe van Jacobswoude werd. Deze huwde in 1474 met Gijsbert Alberts van Raephorst, doch in 1503, hetzelfde jaar dat haar vader stierf, overleed ook haar man. In Woerden was jonkvrouwe van Raephorst geen vreemdelinge. Blijkbaar heeft zij de jeugdige Johannes Pistorius, toen nog beter bekend als Jan van Jan Dirk-zoon uit Woerden, persoonlijk gekend. Zij wist welk een energie Pistorius bezielde, dat was een man zoals de vervallen parochie te Jacobswoude juist nodig had. Want het aanvaarden van het herderschap over de kudde te Jacobswoude was geen aanlokke-

lijke zaak. Het ambacht kon roemen op een zeer hoge ouderdom, daar niet van. De eerste kapel, die te Jacobswoude gebouwd werd, wordt gerekend tot één van de oudste bedehuizen die in ons land bestaan hebben. Reeds in 1156 was deze kapel een parochiekerk, met een eigen pastoor, doch na de verwoesting van het kasteel in 1426 verminderde van lieverlede de bevolking, zodat volgens de „Enqueste of Informatie” in 1494 (vandaag de dag zouden we zeggen een onderzoek hoeveel belasting de bevolking op kon brengen) door de heer van Jacobswoude beweerd werd, dat het dorp bestond uit slechts achtendertig „haertsteden”, waarvan er maar veertien rendabel waren. Het ambacht had — naar zijn zeggen — zeer veel schade geleden door de oorlogen van Utrecht, Rotterdam, Woerden en Montfoort.

In 1514 werd opnieuw een onderzoek ingesteld. Het aantal „haertsteden” was in die twintig jaren verminderd met drie, zodat er nog vijfendertig over waren, waaronder veertien, volgens de verklaring van heer pastoor en de schout Barthout Gerritszoon met de twee ambachtsbewaarders Pieter Willemszoon en Foey Mathijszoon, die de naam van paardenstallen „mogten draegen”.

Deze heren gaven wel een heel somber relaas over de economische gesteldheid van het dorp. Ze vertelden dat het grondgebied van „heer Jacobswoude” in totaal negentienhonderd morgen bedroeg (waarschijnlijk de Rijnlandse morgen, een oude vlaktemaat van 0,8516 ha). Dat viel niet tegen, denken we zo. Maar, vertelden ze er bij, zevenhonderd morgen lagen westwaarts, waarvan het derde deel niet ter beschikking stond van de Jacobswouders. Die tweehonderd en dertig morgen waren in gebruik bij de inwoners van de naburige dorpen „Coudenkerk”, „Leyerdorp” en „Hoichmade”.

Van de twaalfhonderd morgen, die voor de bewoners van de vijfendertig „haertsteden” overschoten (altijd nog ruim vierendertig morgen per woning) waren er vierhonderd bij, die het bewerken niet waard waren, zelfs niet al kregen de boeren er vierhonderd Rijnse guldens (oude munt ter waarde van f 1,20 of f 1,30) op toe.

Tenslotte de resterende achthonderd waren wel van enig belang, ze behoorden aan de Jacobswouders toe, maar zeiden ze, het was niet te verwachten, dat iemand er zes stuivers per morgen voor wilde geven.

Geen rooskleurig beeld.

De toestand zal wel wat al te zwart afgeschilderd zijn. Toch geeft dit onderzoek een indruk hoe verarmd Jacobswoude was. Een dorp met steeds minder levensvatbaarheid.

Naar die vervallen parochie trok in 1522 Jan de Bakker.

Johannes Pistorius Woerdenstis

Wie was Jan van Jan Dirkszoon feitelijk? Een broodbakker die zonder volledige studie opklom tot het priesterschap? Zijn verlatijnste naam Pistorius, hetwelk bakker betekent, doet zoiets wel denken.

Welneen! Alleen in de tijd na zijn pastoorschap te Jacobswoude, toen hij dus weer terugkeerde naar zijn geboorteplaats Woerden, heeft hij als bijverdienste wel eens brood bereid, welke kunst hij van zijn vader, die behalve koster blijkbaar ook bakker was, geleerd had. Vandaar de naam Jan de Bakker of Johannes Pistorius. Pistorius zelf noemde zich Jan van Woerden.

Hij was juist een man van studie; een op de universiteit gevormde priester, die veel meer kunde en geleerdheid bezat dan de meeste geestelijken uit zijn tijd. Doch niet door zijn geleerdheid heeft hij zich een naam verworven. „Hij is een man van betekenis geworden door zijn prediking en door zijn martelaarschap” schreef wijlen Ds. J. W. Gunst.

Zijn vader, die het ambt van koster en de nevenfuncties van broodbakker en timmerman te Woerden uitoefende, had zijn enige zoon Jan, geboren in 1499, van jongs af bestemd om priester te worden. Het lager onderwijs heeft Jan van de koster Jan Dirkszoon ontvangen van een zekere meester Gerrit, die in onderscheiding van zijn ambtgenoten geen koster, doodgraver en klokke-luider was, doch alleen naast zijn schoolmeesterschap de functie van voorzanger vervulde.

Tot zijn twaalfde jaar heeft Jan het lager onderwijs te Woerden gevolgd. Het meer uitgebreid onderwijs heeft hij genoten op één van de kapittelscholen te Utrecht. Utrecht bezat toen nog geen universiteit. Drie jaren vertoefde hij op de kapittelschool, om dan over te gaan naar de beroemde Hieronymusschool, eveneens te Utrecht onder rectoraat van Hinne Rode. Op deze school leerde Pistorius de eerste beginselen van de „nye leer”. Zozeer moet hij daarmede vervuld zijn geweest, dat zijn vader Jan Dirkszoon zich over hem ongerust maakte. Niet dat Jan van de roomse kerk af zou vallen, hij vreesde dat men hem vanwege zijn beginsel leed zou doen. Want Pistorius verkondigde, ondanks zijn jeugdige leeftijd, ronduit zijn ketterse gevoelens.

Volgens verschillende geschiedschrijvers raakte hij te Utrecht onder de leiding van Hinne Rode met de andere leraren geheel vertrouwd met de reformatorische beginselen. Dit kwam de hoge geestelijkheid te Utrecht ter ore, zodat zij met wantrouwen de gangen van Pistorius nagingen.

Na een verblijf van ongeveer vijf jaren op de Hieronymusschool keerde Jan Janszoon terug naar zijn geboorteplaats om zijn

vader te helpen in de kosterij. Zijn verblijf te Woerden was overigens maar van korte duur, want in 1520 of in het begin van 1521 zond zijn vader hem naar de tot ver over de grenzen beroemde universiteit te Leuven, om aldaar zijn studie tot priester te voltooien.

Of dit met de volle instemming van Jan was, wordt door velen betwijfeld! Het priesterschap in de roomse kerk trok hem niets aan. De algemene studie wel, en dat zal de doorslag gegeven hebben dat hij naar Leuven vertrok.

In de korte periode, die tussen zijn terugkeer uit Utrecht en het vertrek naar Leuven lag, had het stadsbestuur van Woerden hem aangesteld als schoolmeester op de stadsschool. Tevens hielp hij in die tijd zijn vader als hulpkoster. Zodoende kwam hij veel in aanraking met de jeugd en de inwoners van Woerden, waarvan hij gebruik maakte om ze te onderwijzen in de reformatorische leer. De woorden, die hij sprak, kwamen uit de grond van zijn hart en waren als balsem voor gewonde zielen. Dat was heel wat anders dan de predikaties, welke door de roomse geestelijken gebracht werden. Zijn prediking was gegrond op de Bijbel. Het was bij hem niet zoals bij Tauler en Thomas à Kempis, waarvan de grote theoloog Wilhelmus à Brakel in zijn Redelijke Godsdienst op bladzijde 1092 schreef (deel I, tweede druk te Leiden bij D. Donner 1893): „Onder het blinde pausdom, welke godsdienst niet veel van het heidendom verschilt, zijn te allen tijde geweest, die de lichamelijke schepseldienst verwierpen, en veel geschreven hebben van een inwendige godsdienst, die zij zo hoog in de top opvijzelden, als het natuurlijk verstand vermocht. Deze noemt men mystieke schrijvers, dat is, verborgene, omdat het gemeen tot die beschouwing niet kwam, en die verheffing des geestes voor hen verborgen was. Velen heden ten dage hebben veel op met het woord mystiek, alsof daarin grote geestelijkheid stak. Onder deze tellen wij niet zozeer Johannes Tauler. Deze heeft vele uitnemende zaken op een geestelijke en zielroerende wijze voorgesteld, maar met dweperijen en grove dwalingen vermengd. Ook stellen wij onder die niet Thomas à Kempis, in dat uitnemende tractaat van de Navolging van Christus in drie boeken; het vierde is het zijne niet, dat is afgodisch, en van een ander daarbij gelapt; maar beiden, zo Tauler als à Kempis, weten weinig te zeggen van de Heere Jezus, als het rantsoen en de gerechtigheid, en hoe die door een waarachtig geloof te gebruiken tot rechtvaardigmaking, toenadering tot God om in Zijn aangezicht Gods heerlijkheid te aanschouwen en uit Hem, en in de vereniging met Hem, de ware heiligheid te betrachten, hetwelk de lezers van die beiden hebben aan te merken, en dit in het oog te houden als zij ze lezen, dan kan men er nut uit halen”.

Pistorius wel. Die kwam op uit de diepte van 's mensen schuld, en dat er alleen vergeving mogelijk is in het dierbare middelaarsbloed.

Dit berust niet op een verheerlijking door zijn bewonderaars, maar is tot de huidige dag te lezen in het verslag van het verhoor door de inquisiteurs, toen hij enkele jaren later in Den Haag gevangen gezet, en voor hun vierschaar gedaagd werd.

Tijdens dit verhoor werd hem o.a. gevraagd of hij niet een biechtvader wilde hebben, waarop hij antwoordde: „Ik begeer er geen te hebben”.

Men vroeg hem verder of hij dan in het geheel niet biechten wilde! Daarop luidde zijn antwoord: „Ik wil gaarne biechten, want wanneer wij ook onze zonden de Heere belijden, Hij zal ze ons vergeven”.

De inquisiteurs grepen dit haastig aan, in de veronderstelling door de biecht meer van hem te weten te komen. Ze bleven nog wat zeuren of hij een wereldlijk priester of een monnik tot biechtvader hebben wilde, wat Pistorius alles gelijk bleef.

Tenslotte trad één van de inquisiteurs, Ruard Tapper, ook een geestelijke, als biechtvader op, tegen wie Pistorius zijn belijdenis aldus uitsprak:

„In de Naam van onze Heere Jezus Christus, het geschiede! Ik, groot zondaar en kind des toorns Gods, ken mij onwaardig, en belijd, dat mijn groot en verregaand ongelooft mij van God keert; dat ik Hem niet met voller hart heb betrouwd alle goedheid, zaligheid en welvaren, zodat ik alles, wat ik ben, aan Hem niet ganselijk heb toegeschreven. Hoe meer ik mij zelve doorzie en onderzoek, hoe meer verdoemenis en zonde ik in mij bevind, waardoor ik rechtvaardig veroordeeld mocht worden, als Hij met mijn allersnoodste werken in het gericht zou willen gaan. Maar dit vermag Zijn Goddelijke goedheid of Zijn vaderlijk hart jegens mij niet, die Hij mij door Zijn Zoon overvloedig bewezen heeft, door Wiens dierbaar bloed ik zekerlijk geloof, dat mij al mijn zonden afgewassen zijn, zodat zij mij tot geen verwijt zullen zijn voor de Heere. Hierom is mijn vertrouwen en toeverlaat ganselijk op de zekerheid en de belofte Gods, waarop ik het wagen durf de dood in te gaan. En ik ben ook door Hem zeker, hetzij ik leef hetzij ik sterf, dat ik de Heere toebehoor, nademaal ik verkoren ben om een kind en erfgenaam Gods te wezen en een mederfgenaam van Christus. Dit mijn geloof versterke en vermeerderde God almachtig, tot de dood toe. Amen”.

Dat was duidelijke taal, doch vanzelfsprekend zeer tot ongenoeven van zijn biechtvader Ruard Tapper. We zullen het gesprek, dat zich hierover ontspon, laten rusten. Tapper wilde Pistorius op deze biecht geen absolutie geven, waarop Pistorius antwoord-

de: „Of gij mij niet absolveert, daar geef ik niet om. Ik weet Wie mij absolveren zal”.

Daarop vroeg Tapper: „Zoudt gij zo in de dood durven gaan, zonder geabsolveerd te zijn?”

Waarop Pistorius nogmaals een zeer beslist getuigenis aflegde van de hoop die in hem was met de volgende woorden: „Ja! Christus is niet zo onbarmhartig als gij mensen. Al houdt gij uw absolutie voor u, Christus heeft mij vergiffenis van alle zonden beloofd door het uitstorten van Zijn bloed, welke beloften Hij heeft bevestigd met Zijn dood. Hierop verlaat ik mij geheel; en als God vergeven wil, wacht Hij niet op het ogenblik, dat gij gereed zijt uw hand op mijn hoofd te leggen. Hij is met Zijn zaligmakende genade altijd even gereed en Hij wil van dat werk Zelf de eer hebben, gelijk Hij zegt: Ik ben het Zelf, Die uw boosheid overwint en wegdoet”.

Zoals Pistorius zich tijdens dit verhoor uitsprak, zo was hij ook in zijn prediking en onderwijs. Al ras verzamelde hij te Woerden een grote kring van aanhangers om zich heen, die aangetrokken door zijn woord, zich van de roomse bijgelovigheden begonnen terug te trekken. De kerkelijke overheid te Utrecht, vervuld met wantrouwen, deed hem meermalen een waarschuwing toekomen toen zij van de beweging hoorden, waarvan Jan zich echter weinig of niets aantrok.

Met zijn vertrek naar Leuven luidde de argwaan. Toen hij dan ook in 1522 uit Leuven terugkeerde, mocht zijn vader Jan Dirkszoon het genoegen smaken, dat hij te Utrecht tot priester werd gewijd. In hoeverre het licht in de ziel van Jan de Bakker tijdens deze gebeurtenissen was opgegaan, is moeilijk te peilen. Later getuigde hij voor de reeds eerder genoemde inquisiteurs, dat hij, wanneer hij alles te voren geweten had, zich in geen geval de kruin had laten scheren. Uit deze verklaring kan men opmaken, dat het geestelijke werk trapsgewijze toenam.

Zo komt in 1522 Jan van Jan Dirkszoon andermaal terug in zijn geboorteplaats, nu geordend priester. Het was de bedoeling van zijn vader dat hij te Woerden zou blijven, waarschijnlijk in afwachting tot er een plaats als pastoor of kapelaan open kwam. Doch dan valt het oog van jonkvrouwe van Raephorst op de jonge geestelijke. Zoals we reeds naar voren brachten, was zij geen onbekende te Woerden. Jan van Jan Dirkszoon was de herder, die zij gaarne verlangde in het vervallen ambacht Jacobsvoude.

Voor Pistorius moet het eensdeels een opoffering zijn geweest om daar aan de oevers van de Woudwetering, tamelijk afgelegen, de kleine kudde te gaan weiden; maar anderdeels had het ook zijn voordelen. Te Jacobsvoude had hij geen andere geestelijke boven of naast zich, die hem op zijn vingers kon kijken,

waardoor hij ruimschoots de gelegenheid kreeg zijn reformato-
sche gevoelens uit te dragen.

Om de oude Jacobskerk

De bewoners van de vijfendertig „haertsteden” te Jacobswoude ontvingen hun jeugdige zieleherder met liefde en warmte. De goede getuigenis, die van hem gegeven werd, was te Jacobswoude en omstreken doorgedrongen, zodat van meet af ook uit de om-
liggende dorpen zich velen in de ruime Jacobskerk verzamelden om naar zijn predikaties te luisteren. Er ging een reuk van die prediking uit; een reuk des levens voor hen, die hongerden en dorstten naar de gerechtigheid.

De hoge geestelijkheid te Utrecht had de aanstelling van Pistorius geaprobeerd in de veronderstelling, dat hij daar in de kleine parochie te Jacobswoude wel in zou sluimeren met zijn ketterse gevoelens. Zijn jeugdig vuur zou weldra smoren door de harde realiteit van het landelijke leven. Doch zij rekenden menselijk. Jeugdig vuur, dat geen ander voedsel heeft dan vleeselijke kracht, neemt inderdaad snel af om bij het stijgen van de jaren geheel uit te doven. Bij Pistorius was het geen vleeselijk vuur, maar de levendmakende daad van de Hellige Geest, die hem verlichtte en in vlam zette. Er ging een adem over de streek als een adem Gods. Het landsvolk vertelde onder elkander, wat ze gehoord hadden.

De parochie te Jacobswoude werd het middelpunt: van daaruit vloeide het woord dat doordrong tot ver in de omtrek! En, kunnen we er aan toevoegen, de Heere wrocht mede, zodat het zaad van de Reformatie diep wortel schoot.

Te Jacobswoude werd door Johannes Pistorius voor het eerst in ons vaderland openlijk van de kansel de gereformeerde leer gebracht. Men moet zich niet voorstellen dat Pistorius een leerrede uitsprak verdeeld in punten, zoals wij thans gewend zijn. Men moet ook niet denken, dat het alleen een aandringen op zedelijke verbetering was. Natuurlijk, hij verzette zich tegen het formalisme, dat in de kerk heerste, en laakte fel de misbruiken, fouten en dwalingen onder de geestelijkheid en leken, dat wel. Doch als Jan de Bakker niet méér in zijn oraties gebracht had, zou er voor de naar geestelijk voedsel hongerende zielen bitter weinig in te vinden zijn geweest.

Maar hij kwam verder. Hij leerde het volk dat aflaten en boetedoeningen met alle eigenwillige werken de zondaar niet met God kunnen verzoenen, en vervolgens dat alleen het bloed van Jezus Christus reinigt van alle zonden. Daarbij moet alle vormendienst

wegvallen. Het komt op geest en leven aan. Christus als enige weg ter zaligheid en tot een leven van heiligmaking.

De mis, het hoofdbestanddeel in de roomse eredienst, heeft hij nimmer te Jacobswoude gecelebreerd. Alleen het Woord Gods bracht hij met ernst en ijver. Roomse schrijvers halen thans nog met bitterheid aan, dat door de fanatieke woelingen van de beruchte Jan de Bakker (Pistorius) pastoor van Jacobswoude, het in het begin van de 16e eeuw allertreurigst gesteld was met de toestand van de roomsen in de omgeving van Woubrugge. Toch bleef Jan de Bakker slechts één jaar te Jacobswoude als pastoor werkzaam. Reeds in het begin van 1523 keerde hij terug naar Woerden. Niet om zich daar veilig te nestelen binnen de beschermde muren van zijn vaderstad. Vanuit Woerden trok hij naar de omliggende dorpen om ook daar in het belang van de Reformatie werkzaam te zijn.

Het moet iedere rechtgeaarde protestant leed doen, dat de kerk te Jacobswoude, waar de eerste reformatorische prediking openlijk van de kansel af verkondigd werd, geheel verdwenen is. In 1585 werd met de afbraak begonnen en in 1630 de sloping voltooid. De toren deelde dit lot niet; die werd ruim een eeuw later, in 1740 met de grond gelijk gemaakt.

Had de gemeenschap van Jacobswoude dan geen kerk meer nodig? Of was het ambacht geheel uitgestorven?

Noch het één noch het ander was het geval. Turf was in die dagen een levensbehoefte, en vervening een vrij lonende arbeid. Van lieverlede had men te Jacobswoude de negentienhonderd morgen grondgebied geheel weggestoken, waardoor al het land in waterplassen veranderde. Het water moet een tijdlang om de laatste resten van het dorp hebben gespoeld. Ondertussen had het landsvolk een heenkomen gezocht langs de hoger gelegen dijken aan de directe oevers van de Woudwetering in de omgeving van het Woudseveer, later de Woudsebrug. Dit grondgebied behoorde ook aan de heer van Esselijkerwoude en 's Heer Jacobswoude toe, zodat die verhuizing vrij gemakkelijk tot stand kwam. Omstreeks 1595 was de gemeenschap aan de Woudsebrug zodanig uitgegroeid, dat, met behulp van de Staten van Holland, schout en kerkmeesters aldaar een kerk lieten bouwen. Van die tijd af bezat de heerlijkheid twee kerken; de oude vervallen te Jacobswoude en de nieuwe, nog zeer bescheiden van grootte, te Woubrugge. Een tijdlang werden in beide kerken diensten gehouden, tot ten slotte in 1630 de oude Jacobskerk met de grond gelijk werd gemaakt. Na de afbraak van de kerk verdwenen geleidelijk de laatste huizen, terwijl het nieuwe dorp onder de naam van Woubrugge steeds meer opkwam. Drabbig veenwater golfde in de loop

der jaren over de fundamenten van het oude bedehuis en de woningen, waardoor alles gelijk geschuurd en aan de vergetelheid werd prijs gegeven. Alleen de grote grafzerk, die op de grafkelder van de ambachtsheren in de oude kerk lag, bracht men over naar de nieuwe kerk om daar weer als sluitsteen op een andere grafkelder dienst te doen. Wat is er verder van het ambacht bewaard gebleven?

De geschiedenis! Om de herinnering speciaal aan de oude Jacobskerk levendig te houden, werd omstreeks 1914 recht tegenover de bakstenen pilaar, waarover we in het begin schreven, een hardstenen kerkbank geplaatst. In de rugleuning staat gebeiteld

Voorheen stond hier de Jacobswoudsche kerk
In 1586 verdween dit oud-historisch werk.

Onder de zitting van deze bank is bovendien nog een grafsteen aangebracht, welke volgens overlevering opgediept werd uit de modder van de Vierambachtspolder. Het opschrift van deze steen luidt:

HIER LEIT BEGRAVEN GYSBERT
BEVWENSZ. VAN MIDDELBORCH
GESTORVEN DEN ZZ NOVEMBER
INT IAR ONS HEEREN I6Z0
ENDE LYSBET AERTSD VAN
MIDDELBORCH SYN HUYSVROUW
STERF DEN Z IVNY I630

Waarschijnlijk is Lysbet Aertsdochter van Middelborch de laatste geweest, die in het familiegraf in de oude Jacobskerk bijgezet werd. In 1585 was men immers al begonnen met gedeeltelijke sloping van het historische gebouw. In 1630 werd het bedehuis met de grond gelijk gemaakt, doch blijkbaar zijn toen de oude grafkelders nog intact gebleven.

Inmiddels zijn er ruim vier eeuwen vergleden, dat Jan de Bakker het zaad van de Reformatie te Jacobswoude en omgeving strooide. Op 15 september 1525 heeft hij te 's Gravenhage op het schavot zijn arbeid als eerste martelaar in onze gewesten, in de leeftijd van 26 jaar met de dood bezegeld.

Zijn werk leeft voort tot de huidige dag.

*OPVOLGERS VAN PISTORIUS TOT AAN DE KOMST
VAN Dr. ALEXANDER COMRIE*

Hadden de inquisiteurs met de verschrikkelijke marteldood van Jan de Bakker hun doel bereikt? Verre van dat!

De aanhangers van de „Nye leere” hielden zich schuil om de strenge vervolgingen te ontlopen, maar in het verborgen ging het reformatorische werk door.

Pistorius' marteldood werd bezongen in een lied: „Historie van een Martelaar, na de wijze van Munster”. Dit vers werd overal onder het landsvolk verspreid, waardoor een ruime bekendheid werd gegeven aan hetgeen in Den Haag was voorgevallen. Alras werden strenge straffen in het vooruitzicht gesteld voor hen, die het vers in het openbaar of binnenshuis zongen of aan de verspreiding medewerkten. Ondanks de plakaten vond het toch zijn weg wel.

Hoe ging het ondertussen te Jacobswoude?

Het volk had de blijde boodschap van het Evangelie ingedronken als water, en begeerde wederom uit die geestelijke fontein bediend te worden. De opvolgers van Jan de Bakker bouwden op het door hem gelegde fundament voort. Op verzoek van de bevolking heeft zelfs Jan Arendsz., de mandenmaker uit Alkmaar, tijdens zijn rondreizen als hagepreker te Jacobswoude het Woord bediend. Zijn medebroeder Pieter Gabriël heeft ook meermalen het Evangelie aldaar verkondigd; wel een bewijs hoe de gezindheid der bevolking was. Roomse geschiedschrijvers bestempelen Jacobswoude als een broeinest der ketterij voor heel de omgeving. Dat wil nogal wat zeggen.

Intussen vergleden de jaren. Jacobswoude werd van leverlede aan de vernietiging prijsgegeven, en Woubrugge groeide als woonkern van de heerlijkheid Esselijkerwoude en 's Heer Jacobswoude. Doch de gezindheid van de bevolking bleef dezelfde.

In 1577, twee-en-veertig jaar na de dood van Jan de Bakker, werd als eerste predikant van Woubrugge benoemd Nikolaas Simons-

zoon, voorheen priester, die tijdens zijn ambtelijke loopbaan ook kennis gemaakt had met de inquisitie en vanwege zijn „ketterse” predikaties gevangen werd genomen en te Utrecht op het Biscopshof gekerkerd. Na de Pacificatie van Gent, in het jaar 1576, werd hij uit zijn gevangenschap ontslagen, de littekenen van de mishandelingen, die hij ondergaan had, met zich dragende. In datzelfde jaar werd hij weder door de heer van Warmond en Jacobswoude aangesteld tot geestelijke voorganger van het ambacht. Opmerkelijk is dat Nikolaas Simonszoon evenals Pistorius naar Woerden werd beroepen, welke beroeping hij in 1579 aannam, waar hij als vurig calvinist tot het einde van zijn leven de gemeente gediend heeft.

De tweede predikant, die in de jong ontloken gemeente voorging, was Michiel Andrieszoon, voorheen ook een rooms geestelijke. Hij kwam uit het Friesland, waar hij als vicaris werkzaam was. Na zijn Friese periode werd hij in het jaar 1581 predikant te Zevenhuizen, doch aldaar vanwege zijn beginsel, dat de overheid rechten heeft in kerkelijke zaken, gesuspendeerd, dat is geschorst. Door de ambachtsheer Adriaan van Duivenvoorde werd Andrieszoon in 1582 ondanks zijn schorsing als predikant aangesteld te Woubrugge, zonder daarin de Classis te kennen. Dat gaf natuurlijk deining, maar Van Duivenvoorde — een nakomeling uit het geslacht Van Woude — hield vast dat aan hem het recht toekwam om een predikant aan te stellen. Hij ging zelfs zó ver, dat hij Andrieszoon verbood de classisvergadering te Leiden bij te wonen of ook maar enige „connexies” te onderhouden. Dit nam de Classis natuurlijk niet, waardoor de positie van de predikant zó moeilijk werd, dat hij na slechts één jaar het Woord bediend te hebben afscheid van Woubrugge-Jacobswoude nam en naar elders vertrok. Op 10 april 1593 overleed hij.

Op 28 juli 1584 deed de derde predikant Petrus Wassius zijn intrede. Boven dit hoofdstuk hebben we geschreven: „Opvolgers van Pistorius”, maar in het begin van zijn herderlijke loopbaan betoonde Ds. Wassius zich niet een recht navolger van Pistorius te zijn.

Zijn opleiding tot het predikambt had hij evenals zijn voorgangers van roomse zijde ontvangen. Dit leverde geen doorslaggevend bezwaar op. Veel erger was dat hij, zoals Michiel Andrieszoon, alleen op gezag van de ambachtsheer aangesteld was, zodat in de classisvergadering van „Lejden en laag Rhijnland” van hem gezegd werd: „Meijster Pieter Wassius, die men niet en weet waer en hoe deze in de bediening tot Jacobswoude geraekt is”.

Ondanks de onzekerheid, waarin men verkeerde omtrent zijn officiële toelating tot het predikambt, hield de Classis zich de eerste tijd stil, tot in 1589 op de Provinciale Synode bekend werd dat Ds. Wassius in het geheel niet preken mocht. Blijkbaar had men een nader onderzoek naar het verleden van hem ingesteld, waarbij aan het licht kwam dat hij in Vlaanderen predikant was geweest, doch door het misbruik van wijn en sterke drank aldaar uit zijn ambt was „gedestitueert”, of met een thans gangbaar woord uitgedrukt, „ontzet”.

Toen rees vanzelf de vraag, hoe het mogelijk was dat hij, ondanks zijn afzetting, toch weer predikte. De oorzaak behoefde niet ver gezocht te worden; Adriaan van Duivenvoorde had hem immers op eigen gezag aangesteld!

Inmiddels waren bij de Classis klachten binnengekomen dat Ds. Wassius het glas nog bijzonder lief had, waarop hij, zoals de Acta weergeeft, „trouwelijk vermaend werd”, zonder echter beterschap te betonen.

Op de Provinciale Synode van Dordrecht anno 1590 kwam de zaak van hem ter sprake. Men kon weinig goeds van de Woubrugse leraar rapporteren. In de Acta van deze Synode staat: „Dat sy Petrum Wassium in de classis beschuldigt synde van openbare dronckenschap, tot verscheyden reysen begaen, niettegenstaende vele trouwe vermaninghen en gewaerschouwdt hebben; soo hij hem dienaengaende niet en betert geschorst zal worden”.

Zo kon het niet langer blijven. Aan Ds. Wassius werd een oproep gezonden om op de zitting van de Synode te verschijnen; hij zond de brief echter ongeopend terug. Dat was wel heel erg brutaal, doch Ds. Wassius stond sterk, wetende dat de ambachtsheer hem de hand boven het hoofd hield.

Was het een wonder, dat men ter Synode klaagde over Van Duivenvoorde, dat hij zo'n ongeschikt man liet prediken, die geen studie van zijn preken maakte en aanstoot gaf door zijn levenswandel?

Een jaar later, in 1591, riep men Ds. Wassius andermaal op om voor de Synode te verschijnen, aan welke oproeping hij voldeed. Had er een inwendige omkeer ten goede bij hem plaats gevonden? Waarschijnlijk wel.

Hij beleed schuld en beloofde beterschap. Ook verzekerde hij in het vervolg meer studie van zijn preken te zullen maken, opdat de jong ontloken gemeente door zijn bediening gesticht zou worden. Hij kwam zijn belofte na, want later kwamen er geen moeilijkheden meer voor.

Dominee Wassius is nimmer gehuwd geweest. Waarschijnlijk was hij een man, die de weg zocht van de minste weerstand. In zijn tijd bezat het ambacht twee kerken, zodat hij dan te Woubrugge,

en dan weer in de oude Jacobskerk vooring. Toen de oude kerk te Jacobswoude niet meer geschikt was om in te vergaderen, hadden de kerkmeesters een timmerloods van Hendrick Pieterszoon gehuurd om in samen te komen. Op dezelfde Synode in 1591 waar Ds. Wassius zijn schuld beleet, kwam ook nog een klacht ten opzichte van zijn slappe optreden ter tafel: „dat Jacobswoude het al sinds vijf jaren zonder kerkgebouw moest stellen, terwijl ondertussen de plaatselijke predikant Ds. Wassius niet de minste moeite deed om hierin verandering te brengen”.

Ons inziens schoof men te veel op hem af. Kon hij het helpen dat de oude Jacobskerk zodanig scheurde dat er geen herstellen aan was? Terwijl het aantal inwoners snel verminderde, zodat het bouwen van een nieuwe kerk overbodig werd! In 1585 hadden volgens kerkelijke rekeningen de kerkmeesters nog betaald drie gulden en twaalf stuivers voor het maken van ijzeren platen en veren en „gebesichte grote spijkers” om de achterste kerk vast te maken aan de voorkerk. Het mocht niet baten. In 1586 kreeg Anth. Joostenzoon zestig gulden, zeven stuivers en negen penningen uitbetaald om een gedeelte van de kerk te slopen. Het „ouwe Kerckehout” bracht bij verkoop nog honderd acht en veertig gulden, twaalf stuivers en vijf penningen op, wel een bewijs dat Joostenzoon er heel wat balken uithaalde.

Ds. Wassius, die gelukkig weer in het rechte spoor raakte, overleed in 1604 en werd te Woubrugge begraven. In datzelfde jaar deed de vierde predikant, Johannes Adriani, zijn intrede, onder wiens leiding de „kleine luyden” opgekweekt werden tot vurige contra-remonstranten.

Met de komst van Ds. Adriani kreeg Woubrugge voor het eerst een predikant, die een gereformeerde opleiding genoten had.

Ds. Adriani, geboren in Overijssel, werd op 25 november 1594 als student ingeschreven aan de Hogeschool te Leiden. Hij was één van de eersten, die aldaar, volgens een oud gezegde, „in de kweekhof voor de kercke Christi, zijn vorming tot „bedienaar des Woords” ontving. Ondanks de grote behoefte aan predikanten volgde hij negen jaren de colleges; wel een bewijs dat onze vaders een gedegen studie zeer op prijs stelden.

De 15e april 1604 ontving hij het beroep naar Woubrugge. In de beroepingsbrief liet men duidelijk naar voren komen dat zijn overkomst dringend gewenst was, met de woorden uit Matth. 9 : 37 volgens de Liesveldse Bijbel: „ende de oegst groet ende die arbeyders weijnigh en waeren”. Die Liesveldse Bijbels waren door zijn voorganger Ds. Wassius persoonlijk in 1593 te Amstelredam” gehaald. Dit uitstapje had de kerkmeesters nog extra geld gekost, want staat er in de rekening door Ds. Wassius daar-

omtrent geschreven: „also die neyt ghereet en waeren, noch beslaghen met lettekens, een dach langer toeven moeste”.

Door wie werd het beroep uitgebracht? Door de plaatselijke kerkeraad? Welneen! Het was weer de ambachtsheer, Johan van Duivenvoorde, die evenals zijn vader Adriaan van Duivenvoorde stokstijf vasthield aan zijn collatierecht. In de kennisgeving, welke hij betreffende het beroep naar Woubrugge zond, kwam dit duidelijk naar voren.

„Dat ik ondergeschrevene als heere van Jacobswoude voorsz. naer voorafgaende communicatie (kennisgeving/gemeenschap) gehouden metten schout, wethouderen ende kerckmeesteren aldaer met volcome bevele beroupen mitsdesen E.E. Johannem Adriani student tot Leijden”.

In de tijd dat Ds. Adriani te Woubrugge de herdersstaf opnam, doceerde Arminius als hoogleraar in de Sleutelstad. Ds. Adriani, die vers van de hogeschool kwam, had welbewust de zijde van Gomarus gekozen en waarschuwde zijn gemeente tegen de verderfeltjke leer van Arminius. De eenvoudige bevolking van Woubrugge volgde haar leraar na, doch de baljuw Corneliz Baenz. van Zijl en nog enkele andere notabelen ontpopten zich als remonstranten. Waarschijnlijk werd de baljuw of burgemeester beïnvloed door het feit, dat de ambachtsheer Johan van Duivenvoorde zich ook aan de zijde van Arminius geschaard had. Doch Ds. Adriani bleek een man van beginsel te zijn. Hij wijzigde zijn standpunt niet, ondanks dat de hoogste regeerders in het dorp hem — al was het maar door hun voorbeeld — daartoe aanzetten.

Onder zijn leiding werden de „kleine luijden” gevormd tot beslisse contra-remonstranten, natuurlijk tegen de zin van de ambachtsheer en de baljuw.

Het einde van deze strijd met het beslissende oordeel van de beroemde Synode te Dordrecht in 1618—1619 heeft Ds. Adriani niet meer beleefd. Slechts dertien en een half jaar diende hij de gemeente van Woubrugge; toen werd hij van zijn post afgelost. In de avond van 1 november 1617 werd zijn stoffelijk overschot te Woerden begraven. Waarom dit niet te Woubrugge plaats vond, tast men in het duister. Het meest voor de hand ligt dat hij te Woerden verpleegd werd, en aldaar overleden, ook ter aarde besteld is.

Ds. Adriani was de eerste predikant die te Woubrugge een pastorie betrok. Toen hij in 1604 te Woubrugge bevestigd werd, bezat de kerkelijke gemeente nog geen eigen woning voor haar voorganger. Eerst in de winter van 1609, op 27 december, werd door de schout en kerkmeesters de bouw van een pastorie opgedragen aan de timmerman Dirck Cornelisz.

Intussen regeerde de ambachtsheer de plaatselijke kerk. Hij achtte het niet nodig dat er een kerkeraad gekozen werd bij wie de leiding zou berusten. De overheid moet een dienseresse voor de kerk zijn, haar ten goede, en die overheid ben ik, was zijn standpunt. Dat standpunt heeft de gemeente van Woubrugge heel wat moeilijkheden bezorgd. Want het laat zich begrijpen dat Van Duivenvoorde het er op toelegde in de vakature, ontstaan door het overlijden van Ds. Adriani, een predikant naar zijn smaak te benoemen. Dat was geheel in de lijn van de remonstrants gezinde Regering, die overal waar men kans kreeg remonstrantse dominees aan de gemeenten opdrong. Omstreeks 1618 stonden in de Classis Leiden te Warmond, Noordwijk, Hillegom, Benthuizen, Boskoop en Hazerswoude reeds leerlingen van Arminius. Toen Woubrugge openviel, maakte men haast om ook voor deze gemeente een discipel van hem toe te laten tot het predikambt, die de vakature kon vervullen.

Van Duivenvoorde werkte mee, zodat in het begin van 1618 de vijfde predikant te Woubrugge zijn intrede deed, ditmaal iemand rechtstreeks uit de school van Arminius en Bertius.

Lucas Molanus, geëxamineerd door de remonstranten „omme te dienen tot Woubrugge”, deed in het begin van 1618 zijn intrede, „door enkele politieke” aldaar beroepen; met andere woorden: noch de Classis, noch de gemeente had hem begeerd.

Voor een predikant geen prettig vooruitzicht om op zo'n smalle basis een gemeente te moeten gaan dienen. De bevolking ontving hem koel. Men was niet bij machte zijn aanstelling ongedaan te maken, anders was dit zeker gebeurd. Wel lieten zij aan hem hun ontevredenheid over de gang van zaken duidelijk merken.

Volgens de Acta van de Zuidhollandse Synode was Ds. Molanus wederrechtelijk de kerk ingedrongen. Over zijn ambtelijk werk tijdens de korte periode welke hij te Woubrugge werkzaam was, is niets bekend. Door de Synode van Dordrecht werd hij in 1619 opgeroepen om voor haar verantwoording af te leggen. Hij verscheen echter niet, wat de Synode met de woorden van G. Brandt in „Historie der Reformatie”, 44e boek, bladz. 886, aanmerkte: „voor wederherigheid, en wederspanningheit”. Derhalve werd hij van zijn kerkelijke dienst afgezet. Men wist wel hoe Molanus er over dacht. En daarmee raakte de gemeente wederom vakant. Voor de Synode wachtte er te Woubrugge geen moeilijke taak de plaatselijke (remonstrantse) kerkeraad af te zetten, om de eenvoudige reden dat daar, met de woorden uit de Acta in 1620: „noijt Kerckeraad en hadde geweest”.

De ambachtsheer had tot dusver kans gezien alleen het heft in handen te houden. Blijkbaar kwam die toestand meer voor,

want de Synode in 1620 oordeelde dat „sonder vertreck (uitstel) tot verkiesing des Kerckeraeds, bestaende uijt ouderlingen ende diaconen sou werden geprocedeert (handelend overgegaan) en alsoo aen de resolutie (besluit) des Synode van Dordrecht sou worden voldaan”.

Een deputatie uit de Classis Leijden en Neder-Rhijnland voerde voor Woubrugge het pleidooi, opdat ook daar een kerckeraad gekozen zou worden. In opdracht van de Synode moest deze deputatie met de ambachtsheer Van Duivenvoorde over de kwestie gaan onderhandelen, wat tot gevolg had dat Van Duivenvoorde na ernstig aandringen toegaf — echter alleen ten opzichte van de ouderlingen. Diakenen waren volgens hem overbodig. Hij zou zelf wel armenmeesters benoemen om zeggenschap in de verzorging van de behoeftigen te houden.

De classis en de plaatselijke gemeente waren het hiermede niet eens en berustten niet in de weigering. Jaar in jaar uit bleven zij aandringen op verandering. Ten laatste werd zelfs een regerings-commissaris afgevaardigd om met Van Duivenvoorde te spreken, wat ook geen resultaat opleverde. Tot 1851 bleef deze kreupele toestand gehandhaafd, toen ging er een voorstel uit van het gemeentebestuur tot de kerkelijke gemeente om een diaconie op te richten. Intussen bestond er te Woubrugge wel een armenverzorging, want vanaf 1626 collecteerden armenmeesters in de kerk, of zoals de archieven vermelden: „eerste mael in des Heeren Naem met een buydel inne de kerck ommegeaen”.

Na de afzetting van Ds. Molanus bleef de gemeente zeer kort vakant. De classis had haar keuze laten vallen op de jonge kandidaat Baldewinus Hamaeus, die op 25 november 1619 te Leiden classikaal geëxamineerd en tot de evangeliebediening toegelaten werd. Kandidaat Hamaeus was toen 24 jaar oud.

In zijn tijd groeide Woubrugge uit tot 1016 zielen, verdeeld over 217 gezinnen. Van die 217 gezinnen waren er 200 protestants en 17 rooms.

Einde 1619 deed Ds. Hamaeus zijn intrede, wat na te gaan is omdat op 1 november 1619 voor het laatst vakaturegelden werden afgedragen, terwijl medio januari 1620 de jonge predikant voor het eerst een vierde deel van zijn traktement uitbetaald kreeg, zijnde f 75,—.

Dat de landstreek langs de Woudwetering ook welvarend was, bleek uit een gehouden collekte voor behoeftige protestanten in Ierland, welke in de gehele Classis Leiden f 332,— opracht, waarbij Woubrugge bovenaan stond met 144 gulden, 5 stuivers en 8 penningen.

Ds. Hamaeus was een zachtmoedig man, die met verstand de

gemeente leidde. De weinige remonstranten werden door hem vermaand en onderwezen, om ze alzo langs een herderlijke weg van hun dwaling te overtuigen. In hoeverre hem dit gelukte, kunnen we niet beoordelen. Opmerkelijk is wel dat censurering niet nodig was, hoewel het ook kan zijn dat de remonstranten zich stil hielden, wetende welk lot hun wachtte wanneer zij openlijk voor hun mening uitkwamen.

Slechts elf jaren was hij in de wijngaard des Heeren te Woubrugge werkzaam, want op 2 januari 1630 overleed hij in de nog jeugdige leeftijd van 35 jaar, betreurd door zijn weduwe en gemeente, die op het onverwachtst van zulk een voorganger be-roofd werd. In het kerkgebouw te Woubrugge werd zijn stoffelijk overschot begraven.

Tot ondersteuning van de weduwe vervulden de classis-predikan-ten voor haar gratis een jaar lang de dienst des Woords, waarover zij schreef: „hoe dat verscheidene kerkedienaren sedert haar suppliantes (verzoekster) zaligen mans overlijden tot nu toe de Christelijke gemeente te Jacobswoude tot nut en oorbaar (voor-deel) van haar suppliantes getrouwelijke en stichtelijke predika-tien gedient en gevoed hebben, daar zij suppliantes U.E. niet ten vollen (niet genoeg) voor kan bedanken”.

Wanneer men denkt dat de ambachtsheer, toen eindelijk in 1620 te Woubrugge een kerkeraad gekozen werd, zij het dan alleen ouderlingen, zich voegzamer zou betonen in het beroepen van een nieuwe leraar, dan vergist men zich.

Met het beroepen van Ds. Hamaeus had hij zich noodgedwongen stil gehouden. De contra-remonstranten en de remonstranten stonden scherp tegenover elkaar. In 1630 waren echter de scherpe kanten er volkomen af. Een mildere geest ten opzichte van de remonstranten won veld, zodat zij in 1631 overal geduld werden.

Hierdoor gesteund, kreeg de oude heerszucht bij de ambachtsheer weer de overhand, wat duidelijk uitkwam bij het beroepen van de zevende predikant.

De kerkeraad ging van de gedachte uit dat deze een drietal kon formeren, waaruit dan de ambachtsheer één kiezen mocht. Dit was het goed recht van de kerk en gegrond op een gereformeerd beginsel. De ambachtsheer daarentegen hield vast dat aan hem het recht toekwam om geheel buiten de kerkeraad om een leraar aan te stellen.

Beide partijen weken geen duimbreed. De kerkeraad wenste geen predikant, door de ambachtsheer opgedrongen, en de ambachts-heer achtte zich in rechten tekort gedaan wanneer hij de ver-kiezing aan de kerkeraad overgaf.

Het gevolg van deze strijd was, dat tenslotte de hoge Regering in Den Haag beslissen moest. Dat ging natuurlijk niet zó maar. Het zou langdradig worden om alles op te sommen wat door de partijen tijdens het proces te berde werd gebracht. In 1635 staakte men eindelijk de strijd. Niet dat toen uitgemaakt was bij wie het recht berustte om een predikant te beroepen, maar omdat de partijen het eens geworden waren een beroep op Ds. Abr. de Roij uit te brengen.

Intussen werd de gemeente vier jaar vakant gehouden, zeer tot ongenoegen van de bevolking en ongerief van de classispredikanten, die steeds maar weer van heinde en verre over moeilijk begaanbare wegen moesten reizen om te Woubrugge voor te gaan. Toen de overeenstemming bereikt was, begaven zich twee ouderlingen naar het kasteel te Warmond, waar gezamenlijk de beroepingsbrief werd opgesteld.

Ds. Abraham de Roij, geboren te Leiden in 1604, had vóór hij het beroep naar Woubrugge ontving, reeds tien jaren het Woord Gods in Oost-Indië gebracht. Hij huwde aldaar in 1628 met Jacomijntje Hendriks uit Amsterdam. Te Batavia waren hem twee zonen geboren, de oudste Johannes en de tweede Hendricus, die bij het opgroeien beiden in het voetspoor van hun vader traden en later ook dominee werden.

In het begin van 1635 deed Ds. de Roij zijn intrede te Woubrugge. Zijn zonen kwamen toen op school bij meester Aelbracht Lambrechtsz., wie de dominee op het hart bond om volgens het besluit van de Synode van Woerden in 1635, overeenkomstig een vroeger besluit van de Synode te Dordrecht in 1578, zijn kinderen de vragen en antwoorden van de Heidelberger Catechismus te leren, welke ze dan des zondags bij beurten, vóór de dienst, in de kerk moesten opzeggen. Deze gewoonte bleef jaren te Woubrugge gehandhaafd.

Door de dienst van Ds. de Roij werd de gemeente zeer gesticht. Zeven jaren mocht hij de gemeente dienen. In het jaar 1642 ontving hij een beroep naar Zutphen, dat door hem aangenomen werd. Vóór hij vertrok, nam hij nog de leiding op zich betreffende het beroepingswerk van zijn opvolger, de achtste predikant. De kerkeraad had de gemeente gehoord en een drietal opgemaakt. In gezelschap van drie ouderlingen reisde Ds. de Roij naar Warmond om de tere kwestie persoonlijk met de ambachtsheer te bespreken en hem tevens het lijstje te overhandigen, waarop de namen stonden van Ds. Reenen, Ds. Pistorius en Ds. Otten. De gemeente had haar keuze op Ds. Otten laten vallen, wat Ds. de Roij in zijn verslag omtrent dit bezoek — dit verslag is aanwezig in het gemeentearchief te Woubrugge — met de volgende woorden omschreef: „Daer nae hebben sy al te saemen eenpaer-

lijk begeert dat men syn Weledelheyt soude uyt haere naeme op het eerbiedichts ende gediensichts versoucken dat haer Ds. Otten tot den Predickant geworden mochten”.

De ambachtsheer had natuurlijk wat tegen dit verzoek in te brengen. Om de zaak van zich af te schuiven, antwoordde hij dat inmiddels enkele zeer aanzienlijke personen bij hem aangedrongen hadden om Ds. Pistorius te beroepen. Bovendien beweerde hij, had Ds. Pistorius ook persoonlijk aan hem verzocht voor het beroep in aanmerking te mogen komen, en nu kwam de kerkeraad met het voorstel Ds. Otten te beroepen!

Hij besloot: „dat hij daeromme nu datelijck nyet en konde volcome toesegginge geven”.

Daarmede was het gesprek afgelopen en konden de broeders gaan. Hoe of de gemeente hierop reageerde, valt moeilijk na te gaan. Tenslotte koos de ambachtsheer niet één van de drie voorgestelde predikanten. Dat was van meet af de opzet geweest; hij wilde buiten de kerkeraad om een predikant beroepen. De kerkeraad met de gemeente hield ook voet bij stuk en wilde geen leraar ontvangen, die zij niet begeerden. Dit had tot gevolg dat de gemeente zes jaren vakant bleef. Eerst na ernstige strijd, waarbij weer de hoge Overheid ingeschakeld werd, kwam men tot een compromis. Intussen had het procederen „achthonderd en acht gulden” gekost. Op 27 november 1648 besloten de Staten van Holland dat de onkosten van het kerkelijk different (ongelijk) te Woubrugge zou worden gedragen door de Staat. Zij besloten toen tevens, blijkbaar geschrokken van het hoge bedrag, dat dergelijke kosten voortaan niet meer door de Staat gedragen zouden worden.

Door de halsstarrigheid van de ambachtsheer had de gemeenschap, zoals we reeds vertelden, „achthonderd en acht gulden” aan proceskosten neer moeten tellen. Noodgedwongen waren de partijen bij elkaar gekomen en lieten zij tenslotte eenparig hun keuze vallen op de kandidaat Ludovicus de Dieu, die op 18 juli 1646 door de Synode van Buren was geëxamineerd en tot de evangeliebediening toegelaten. Na het examen studeerde Ludovicus door totdat hij in het begin van 1648 het beroep naar Woubrugge ontving.

De achtste predikant, die de herdersstaf aldaar opnam, stamde uit een oud aanzienlijk geslacht. Zijn grootvader werd indertijd om zijn verdiensten als kamerheer van Karel V door deze vorst in de adelstand verheven. Volgens overlevering maakte hij in zijn jongelingsjaren met Calvijn een overtocht naar Engeland. Tijdens deze reis sprak hij regelmatig met de grote hervormer,

die meer dan gewone belangstelling voor hem betoonde wegens zijn ingetogen levenswandel.

Tijdens de geloofsvervolging in Frankrijk week de familie uit naar ons land.

De vader van de kandidaat was predikant te Leiden geweest. Enkele jaren vóór het afstuderen van Ludovicus overleed hij, een schat van verschillende wetenschappelijke werken nalatende. Hij stond bekend als een geleerd man. Eens werd hij door Prins Maurits aangezocht om bij hem als hofprediker in dienst te treden, voor welke eer hij echter bedankte.

De jonge kandidaat was evenals zijn vader bijzonder „wel ter tale”. Bij zijn komst verkeerde de gemeente in een ingezonken toestand. Hoe kan het haast anders als men zes jaren van een eigen herder en leraar verstoken blijft! Door zijn krachtige prediking en welsprekendheid veranderde dit snel. Alras werd het kerkgebouw, dat tijdens Ds. Wassius aan de oever van de Woudwetering werd opgetrokken, te klein om de toegestroomde schare hoorders, die van heinde en verre kwamen, te bevatten. Dit gaf aan de schout en kerkmeesters aanleiding, hoewel het bedehuis nog maar vijftig jaren dienst had gedaan, de ambachtsheer Jacob van Wassenaar te Warmond op 24 mei 1651 te verzoeken: „voor de kleijne Kerck tot Woubrugge eene groote te moghen ontfanghen”. Wel een bewijs hoe sterk de gemeente tijdens de dienst van Ds. de Dieu groeide.

Van Wassenaar deed op zijn beurt het verzoek aan de Staten van Holland, die reeds datzelfde jaar hun toestemming gaven tot afbreken van de oude en opbouwen van de nieuwe kerk.

Tijdens deze werkzaamheden kwam de gemeente samen in een houten hulpkerk, welke stond op het erf van de timmerman Dirck Gerritz van Tol. Blijkbaar liep de voltooiing van de nieuwe kerk tegen. Van Tol ontving tenminste boven de gewone huur op 2 november 1655 f 75,— voor „de houten Kerck omdat sy soo veel langher op sijn erf gestaen heeft”.

Nog ongeveer tien jaren heeft Ds. Ludovicus de Dieu in de nieuwe kerk het Woord Gods gebracht. In totaal mocht hij de gemeente slechts zestien jaren dienen, want in 1664 overleed hij in de ouderdom van vierenzeftig jaren. Zijn stoffelijk overschot werd te Woubrugge op 8 juni 1664 in de nieuwe kerk ter aarde besteld, terwijl zijn weduwe Petronella de Haen eenzaam achterbleef.

Of de „resolutiën” betreffende het beroepingswerk van de Staten van Holland de ambachtsheer een toontje lager deden zingen, weten we niet. In ieder geval werd deze belangrijke zaak bij het beroepen van de negende predikant niet slepende gehouden zoals bij voorgaande gelegenheden het geval was geweest.

De keuze viel op de proponent Theodorus Verbrugge, geboren te Leiden 11 april 1641, die op 2 januari 1665 in zijn geboortestad geëxamineerd en beroepbaar werd gesteld.

In de kerkelijke wereld woedde intussen de strijd tussen Voetius en Coccejus en hun navolgers. Twee grote partijen waren gevormd, die elkaar bekampten met zó veel vuur, dat men eens van Ds. Jacob Fruytier, een navolger van Voetius, schreef, „dat hij op de vijanden was losgebrand waarvan geen voorbeeld was”.

Waarover ging het twistpunt feitelijk? In verband met de houding, die Ds. Verbrugge aannam, is een korte uiteenzetting wel wenselijk.

Coccejus, geboren in 1603 te Bremen, van huis uit dus een Duitser, studeerde te Franeker en bleek een bijzonder goed hoofd voor de oude talen, het Sanskriet enz., en de oosterse talen te hebben. Reeds op 27-jarige leeftijd werd hij benoemd tot hoogleraar in de Bijbelse filologie, dat is in het Hebreeuws en Grieks, in zijn geboortestad Bremen. Zes jaar heeft hij aldaar het onderwijs gediend, om dan in 1636 leraar Hebreeuws te worden op zijn vroegere school te Franeker. In 1643 verwisselde hij van leerstoel en werd hoogleraar in de theologie, terwijl hij zeven jaren daarna in 1650 een soortgelijke benoeming aanvaardde te Leiden.

In zijn onderwijs week Coccejus af van de zuiver gereformeerde leer. De Bijbel verklaarde hij naar de typisch-allegorische methode, doch voornamelijk in het stuk van de „sabbat” bleek hij nieuwe ideeën naar voren te brengen.

Volgens Coccejus is het thans, levende onder de bediening van het Nieuwe Testament, niet meer nodig, in ieder geval niet verplichtend voor een gereformeerde levenswandel, om de zondag te houden.

Vanzelfsprekend trachtte hij met verschillende bijbelteksten deze leer een schijn van waarheid te geven. Bovendien beweerde hij dat de vergeving van de zonde onder het Oude Testament niet volkomen was.

Tegen deze stellingen ageerde onmiddellijk de vurige calvinist Voetius. Hij sprong in de bres om de gereformeerde leer en opvattingen, zoals die beleefd en beleden moeten worden, de kerkleer van de sabbat en de verbondskleer, te verdedigen. De coccejanen stonden over het algemeen een lossere — mondaine — levensopvatting voor en huiverden voor de volgens hen „puriteinse preciesheid” van de voetianen.

Zó scherp stonden de partijen tegenover elkaar, dat in verschillende steden en ook wel dorpsgemeenten beslist geen predikant beroepen werd, die een navolger van Voetius was, of omgekeerd van Coccejus.

Hoe dacht de jonge kandidaat Verbrugge over deze kwestie?

Hoewel een leerling van Coccejus, bleek hij in zijn levens- en leeropvattingen geen navolger van hem te zijn. Mogelijk dat de inwoners van Woubrugge, die over het algemeen sterk voetiaans georiënteerd waren, dit wisten, zodat zij hem in het begin van 1665 met een gerust hart beriepen.

Op 29 maart 1665 deed Ds. Verbrugge zijn intrede. Tijdens zijn diensttijd werd een „keur” (verordening) uitgegeven, weliswaar door de ambachtsheer, aan wie het recht toe kwam verordeningen uit te vaardigen, doch waarschijnlijk op initiatief van Ds. Verbrugge. In deze keur kwamen zijn opvattingen omtrent het vieren van de sabbat duidelijk naar voren.

Zij luidde als volgt: „De heere van Esselickerwoude verstaende ende willende dat den Sabbatdach ende andere predictdaegen, Goode ter eere ende sulcx heylchlick houden, alle onstichtinghe ende lichtvaerdichheyde worden verboden”.

Slechts vier jaren mocht Ds. Verbrugge het zaad van het Evangelie uitstrooien. Gelijk een nauwelijks ontloken bloem, welke van haar stengel wordt afgerukt, overleed hij op 12 oktober 1669 in de jeugdige leeftijd van ruim 28 jaar. Beweend door de gemeente, werd hij in het kerkgebouw van Woubrugge ter aarde besteld.

„De Heere des Hemels ende der Aerde sy gelooft voor syn genade die Hij ons alte saemen daarin heeft bewesen”, schreef de scribent in de kerkeradsnotulen bij gelegenheid dat de tiende predikant Ds. Hermanus Blom op 24 augustus 1670 zijn intrede deed te Woubrugge.

Op 12 oktober 1669 was Ds. Verbrugge de gemeente ontvallen, en nog maar nauwelijks elf maanden daarna werd de opengevallen plaats door een andere leraar ingenomen. Ds. H. Blom was eenenveertig jaar oud toen hij te Woubrugge de herdersstaf opnam. In die eenenveertig jaar had hij al heel wat meegemaakt. Geboren te Amsterdam in 1628, werd hij op negentienjarige leeftijd aan de Utrechtse universiteit als student ingeschreven. Op 4 juni 1652 verwisselde hij Utrecht met Leiden, waar hij zijn studie voltooide. Op 4 januari 1655 legde hij voor de Classis Amsterdam met gunstig gevolg examen af. Op 3 november 1659 deed hij met lof voor dezelfde classis zijn peremptoir examen, waarna hij tot de evangeliebediening werd toegelaten.

Van de Regering kreeg hij een aanzoek om als vlootpredikant in dienst van de „Zeven Provinciën” te treden. Hij meende echter dat zijn roeping daarin niet lag en bedankte. Maar het vreemde trok hem blijkbaar wel aan, want toen hij een beroep ontving naar de jonge kolonie „Wildwyck”, thans de stad Kingston, in Nieuw-Nederland, gaf hij gehoor aan de roepstem „kom over en

help ons" en nam deze beroeping aan. Alzo werd hij één van de eerste predikanten van het latere Noord-Amerika.

Op 12 september 1660 zette hij in het nieuwe vaderland voet aan wal om de herdersstaf op te nemen over een gemeente, die zestien leden telde. Dat was een hele stap, want we moeten niet te gering denken over de ontberingen, welke de pioniers lijden moesten. Ook Ds. Blom met zijn jonge vrouw Anna Broeckhuijzen, waarmede hij vóór zijn vertrek op 3 januari 1660 te Amsterdam in het huwelijk trad, kregen ruimschoots hun deel daarvan. Zij leefden in alle opzichten met de bevolking van „Wildwyck" mee, waar het „wilde" heus niet met enkele jaren van geweken was, hoewel de naam van het dorp dit zou doen denken.

Tijdens zijn dienst groeide de gemeente van zestien tot zestig leden aan. Hij had — zo luidt het getuigenis — „een goet fundament geleijt met private ende openbaere onderwysinge van catechiseeren, soo binnen als buyten sijn hujs".

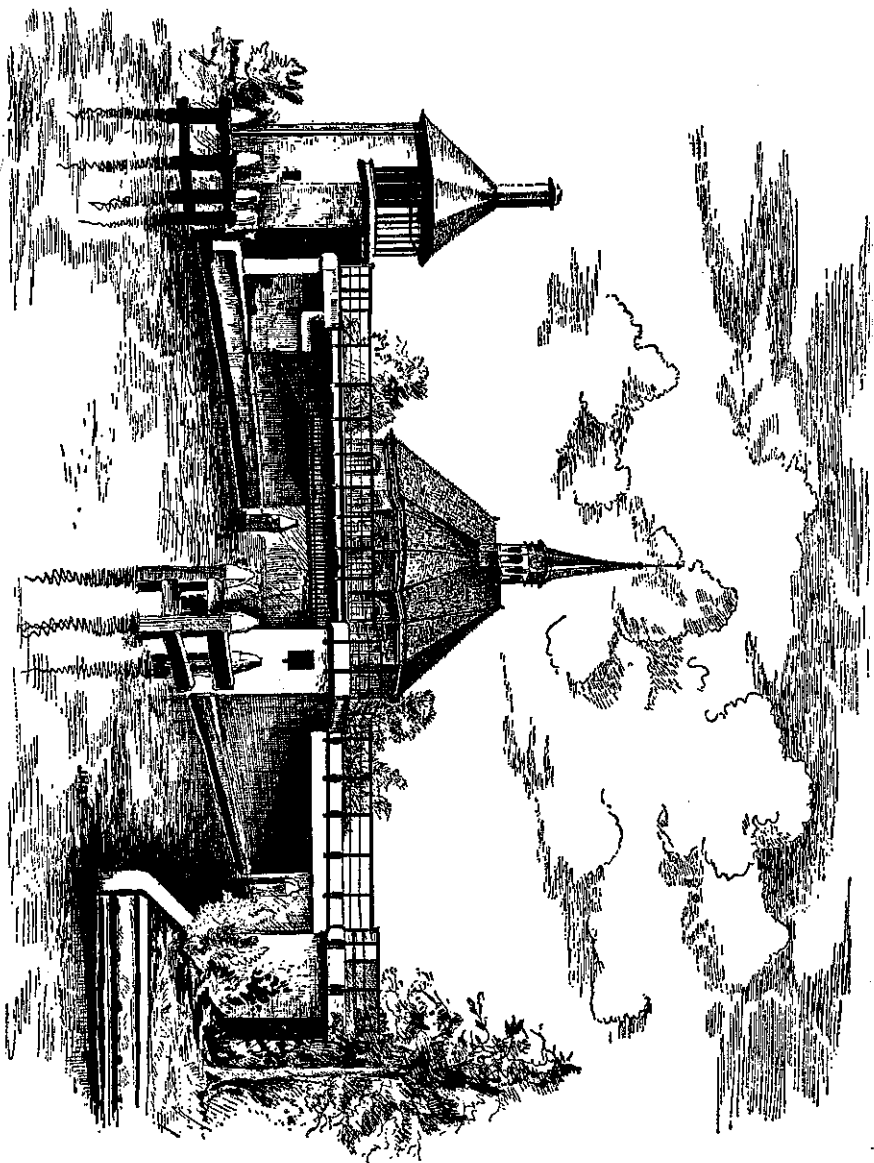
Het ging goed met die „durpe Wildwyck"! Doch opeens werd de welvaart wreed verstoord. Op een gegeven moment werd de kleine kolonie overvallen door woeste Indianen, die verschillende personen dood sloegen en een ander deel als gevangenen wegvoerden. Ds. Blom schreef over deze aanslag aan de Classis van Rotterdam: „dat syn gemeente een deerlycke slach hat gekregen doordat de heydenen dese onse kercke seer jammerlijck hebben tracteert en overvallen ende veele hebben vermoort en gevangen genomen".

Even verder vervolgt hij zijn relaas door mede te delen dat ze van plan waren allen te doden, ook Ds. Blom en zijn echtgenote, doch dat de Heere op het onverwachtst nog hulp deed opdagen, zodat de vijanden haastig op de vlucht sloegen, welk feit hij omschreef met deze woorden: „teenemael aff te loopen ende levendich te verslinden ten waare de Heere onse Godt het belet, dat sij vlooden"!

Het feit, dat de Heere zo genadig Zijn bewarende hand over de kleine gemeente had willen uitstrekken, was voor Ds. Blom en zijn kerkeraad aanleiding om jaarlijks op 7 juni een dankdag te houden: „omdat de gevangen christenen uit de handen der barbaren tegen alle menselijke hoop en verwachting in toch nog waren gered".

Toen na de 2e Engelse oorlog in 1667 de verruiling tot stand kwam, dat Nederland Suriname kreeg en Engeland daarvoor in de plaats Nieuw Nederland, werd Wildwyck Engels gebied. Ds. Blom bleef nog drie en een half jaar zijn gemeente dienen. Daarna diende hij echter zijn ontslag in en vertrok weer naar het vaderland.

Op 28 juli 1670 beriep de gemeente van Woubrugge hem, welk

Moderne verkeersbrug te Woubrugge. De oude brug - een dubbele klap- of ophaalbrug - lag precies vóór de straat tussen het kerkgebouw en de consistorie. Tijdens de ambtsperiode van Ds. Conrde werd door een veer de verbinding met de beide oevers van de Woudwetering onderhouden.

beroep hij aannam, en op 24 augustus d.a.v. deed hij zijn intrede. In Woubrugge maakte hij het rampjaar 1672 mee, toen de Franssen Zwammerdam en Bodegraven plat brandden en zelfs tot Nieuwveen doordrongen. Woubrugge was in die tijd een toevluchtsoord voor vele vluchtelingen, die alom een gastvrij onderdak vonden.

Twaalf jaren mocht Ds. Blom de gemeente met veel vrucht dienen; toen werd hij opgeroepen van zijn post in de middelbare leeftijd van 54 jaar. Op 24 april 1682 werd hij in het kerkgebouw te Woubrugge begraven; de derde predikant, die in het korte tijdsbestek van achttien jaren een laatste rustplaats binnen de muren van het bedehuis vond.

Met het beroepen van de elfde predikant herhaalde zich de oude geschiedenis. Baron Johan van Wassenaar, en na zijn overlijden zijn dochter Anna Hendrina, weigerden een keuze te maken uit een door de kerkeraad voorgesteld drietal, met het gevolg dat de gemeente niet minder dan zes jaren vakant bleef.

Wanneer men zich deze toestand indenkt, dan is het beter te begrijpen waarom de scribent bij gelegenheid dat Ds. Hermanus Blom zijn intrede deed, nadat de gemeente slechts elf maanden vakant was geweest, in blijde verrukking neerschreef: „De Heere des Hemels ende der Aerde sij gelooft voor sijn genade die Hij ons alte saemen daerin heeft bewesen”.

De ringpredikanten vervulden ondertussen de diensten. We hebben al eerder verteld dat het merendeel van de bevolking te Woubrugge een zuiver gereformeerde prediking begeerde. Dit komt ook weer duidelijk naar voren tijdens de herderloze periode na het overlijden van Ds. Blom. In dat tijdperk ging meermalen de bekende Ds. A. Hellenbroek, toen predikant te Zwammerdam, in de gemeente voor, hoewel hij niet tot de classis behoorde, waaronder Woubrugge ressorteerde.

Ondanks de gespannen verhouding met de ambachtsheer moest het beroepingswerk toch doorgaan. Zo viel in het jaar 1686 het oog van de kerkeraad op de kandidaat Mauritius Grommé, zoon van de Waalse predikant Izaak Grommé en Cornelia Suggeraat. Mauritius werd geboren te Leiden op 25 september 1662. Hij stamde wel uit een domineesgeslacht, want ook zijn oom van moeders zijde Ludovicus Suggeraat was bedienaar des Goddelijken Woords te 's-Gravenhage.

Of de kerkeraad met het beroepen van kandidaat Grommé meteen in haar gedachte had om de hulp van zijn oom te verzoeken, vermeldt de geschiedenis niet! De feiten wijzen wel daarheen.

Oom Ludovicus was bevriend met niemand minder dan de raadpensionaris Gasper Fagel, die op verzoek van Ds. Suggeraat

een brief aan de ambachtsheer schreef, gedateerd 16 november 1686, waarin hij de goede hoedanigheden en bekwaamheden van kandidaat Grommé aantoonde, en beleefd de gunst verzocht dat Grommé uit het door de kerkeraad voorgestelde drietal gekozen zou worden. Hij eindigde zijn brief met de verzekering dat hij die gunst, aan Grommé bewezen, zou rekenen als persoonlijk aan hem geschied.

Voor de familie Van Wassenaar bleef er niet veel anders over dan haastig toe te stemmen. Zij wilden natuurlijk met zo'n hooggeplaatst regeringspersoon gaarne op goede voet blijven.

De kerkeraad, zeer verblijd over het resultaat, meldde terstond in een uitvoerig schrijven aan de classis de goede afloop, welk bericht door de baljuw Capoen persoonlijk op de vergadering werd bezorgd.

Van alle kanten werd Ds. Grommé een goed welkom bereid. Eén van de hoofdzaken was wel dat besloten werd tot het bouwen van een nieuwe pastorie. De oude, gebouwd tijdens de dienst van de godzalige Ds. Adriani in 1610, was door het lange leegstaan blijkbaar dermate vervallen, dat men het beter vond geen geld voor restaureren uit te geven, hoewel het huis nog maar tachtig jaren oud was, wat voor een degelijk oud-Hollands gebouw niet „oud” te noemen is.

Ongetwijfeld heeft de raadpensionaris Fagel de bouw gestimuleerd door te bewerken dat de Staten van Holland twaalfhonderd carolus guldens subsidie schonken. Voor die tijd een groot bedrag. Met de komst van Ds. Grommé brak weer een bloeitijd voor de gemeente aan. De bevolking kwam getrouw op onder zijn gehoor en werd gesticht door zijn prediking. In alle zaken leidde hij zijn gemeente door zijn verstandig optreden, waarbij hij veel steun ondervond van de burgerlijke overheid.

In het jaar 1698 kreeg Ds. Grommé een beroep naar Monnikendam. Dit werd door hem aangenomen. Elf jaren diende hij de gemeente van Woubrugge; in Monnikendam mocht hij nog een reeks van jaren werkzaam zijn in de wijngaard des Heeren, totdat hij op 11 juni 1731 in de leeftijd van bijna zeventig jaren van zijn post werd afgelost.

De zeventiende eeuw spoedde ten einde, de achttiende deed haar intrede, en nog steeds bleef de gemeente te Woubrugge vakant. De willekeur van de ambachtsvrouw was hiervan de oorzaak, en wellicht had zij deze ongezonde toestand laten voortduren als de Staten van Holland niet hadden ingegrepen. In het begin van 1699 op 12 februari werd in haar vergadering besloten met reservatie — dat is een latijns woord en betekent: met het nodige voorbehoud — van het recht der wederzijdse partijen, de pro-

ponent Carolus Blom aan te stellen. Dat woordje reservatie had niet in het besluit moeten staan. De ambachtsvrouw klampte zich daaraan vast en belette kandidaat Blom om zijn intrede te doen.

Weer vergleden twee jaren. In haar vergadering van 19 mei 1702 klaagde de Classis dat zij de kerk van Woubrugge reeds vier jaren hadden gediend en dat de zaak met de ambachtsvrouw niet vorderde. Deze klacht werd ter kennis gebracht bij de Staten, die reeds op 24 juni d.a.v. kortweg het besluit namen dat Carolus Blom te Woubrugge moest worden toegelaten en in het ambt bevestigd.

Toen dit besluit genomen was, deed kandidaat Blom zijn peremptoir (beslissend) examen voor Prof. J. à Marck en werd hij kort daarop door zijn leermeester Prof. F. Fabricius in het ambt bevestigd. Carolus Blom was toen 28 jaar oud.

De eerste jaren van zijn herderlijke loopbaan bracht hij ongehuwd in de pastorie door. Eerst in het jaar 1706 werd hij in de echt verbonden met mejuffrouw Margaretha Cornelisdr. Duijnmeijer. Op 2 februari 1712 deed het nieuwe leven zijn intrede in de pastorie te Woubrugge. In het gezin van de dominee werd het eerste kind geboren, een stamhouder, die bij de doop de naam Cornelis ontving. Deze trad later in het voetspoor van zijn vader en werd ook dienaar des Goddelijken Woords. Op 14 mei 1732 in de nog jeugdige leeftijd van twintig jaren promoveerde hij reeds tot doctor in de godgeleerdheid op een proefschrift, getiteld: „Het wonder en geheim van de brandende en niet verteerde braambos”. Van vader Blom is bekend dat hij rechtzinnig predikte maar dat er weinig geur van zijn prediking uitging. Zijn zoon Cornelis was levendiger. In Leeuwarden, wat zijn arbeidsveld werd, heeft hij pal gestaan voor de leer der vaderen, zoals die vastgesteld werd door de Dordtse Synode, wat natuurlijk veel strijd teweeg bracht met anti-gereformeerde tegenstanders.

Drie jaar na de geboorte van Cornelis vond er weer een gezinsuitbreiding plaats, ditmaal een dochter, die de naam Maria kreeg. In 1717 volgde het derde kind, nu weer een zoon, die Willem werd genoemd. En tenslotte werd in 1721 de derde zoon, Johannes, geboren.

Hoe ging het ondertussen met het geestelijke leven te Woubrugge? De bevolking leefde stil en gerust. Zij waren uiterlijk streng godsdienstig, wandelden in alle bescheidenheid hun weg, maar in een dorre toestand voor hun zielen.

Doch op 's Heeren tijd zou hierin verandering komen.

GEESTELIJKE ONTWAKING

Omstreeks het jaar 1710 komen twee of mogelijk wel meerdere personen samen in een deftig notariskantoor om een akte van koop- en verkoop te tekenen. De één was een vreemde, afkomstig uit de omstreken van Benthuisen, genaamd Claes Janz. Poldervaart. Wat bewoog deze man om in Woubrugge een woning te kopen en zich aldaar te vestigen? In Benthuisen had Poldervaart het beroep van veenbaas uitgeoefend, maar in het jaar 1710 viel er te Benthuisen niet veel meer te baggeren. Omstreeks 1619, dus juist na het beëindigen van de beroemde Dordtse Synode, telde het dorp nog 100 „haertsteden”. Ruim een eeuw later in 1732, waren er van die 100 nog 37 overgeschoten; de rest was afgebroken en de bewoners vertrokken. Het land hadden zij onder hun voeten weggestoken en er grote veenplassen voor in de plaats gekregen, welke echter geen bestaan opleverden, zodat de turfbaggeraars wel gedwongen werden naar elders te vertrekken.

Zo ook Claes Janz. Poldervaart.

Nu had in de omgeving van Woubrugge de turfhonger ook geducht gewoed. Het eeuwenoude ambacht Jacobswoude met haar rijke historie was reeds ten prooi van de veenderij gevallen en volkomen door het water verzwolgen. Een geweldige waterplas van ongeveer 2049 ha strekte zich een gezichtseinder ver uit en bezorgde de bewoners langs de oevers van de Woudwetering van tijd tot tijd angst genoeg wanneer de westerstormen over het vlakke land van Hoogmade aan kwamen rollen en het drabbige veenwater opzweepten met vuilwitte schuimkoppen.

Hoe smal was feitelijk het strookje grondgebied maar waar zij zich op gevestigd hadden. Er behoefde weinig te gebeuren, en dan zou die wankele basis meegesleurd worden in de donkere diepte van het kolkende water. Wat dat betreft viel er voor Poldervaart in de directe omgeving van Woubrugge ook niets meer te verdienen! Maar wat verderop, bij de Brasemermeer,

daar kon hij zijn baggerbeugel nog in het troebele water plonzen om de eeuwenoude plantenresten naar boven te halen. Volgens de koopbrief, die thans nog bewaard wordt in het gemeentearchief van Woubrugge, vestigde Poldervaart zich in het zuid-westelijke gedeelte van het dorp. Op welke wijze hij het veenbaggeren verrichtte, is niet meer bekend. We stellen ons voor, dat hij stil zijn gang ging, werkende volgens het woord van Paulus met zijn eigen handen. Deze man nu gebruikte de Heere als een middel in Zijn gezegende handen om de stil en gerust levende inwoners van Woubrugge wakker te schudden.

Indertijd, onder het woord van Ds. J. van Noorden, die van 1696 tot 1702 de gemeente van Benthuizen diende, werd Poldervaart in het hart gegrepen. Het geestelijke licht drong bij hem door in de duisternis van zijn zondig bestaan, en met dat licht een waar besef van zijn doemschuldigheid voor een rechteisend God.

Poldervaart leerde dat het loutere genade is, waardoor een zondaar weer met God verzoend wordt! Loutere genade, geschonken in de borgtochtelijke gerechtigheid van Christus. Tijdens de arbeid van Ds. van Noorden heerste er te Benthuizen een opgewekt geestelijk leven in tegenstelling met Woubrugge, waar dit verstard lag in de historische beschouwing.

Toen Poldervaart zijn pinnen te Benthuizen uittrok om zich aan de oevers van de Woudwetering te vestigen, wist hij waarschijnlijk niet hoe de toestand in het kerkelijk leven aldaar er bij stond. Ds. Carolus Blom bracht, zoals we reeds vertelden, een zuiver gereformeerde leer, maar de geur, het leven ontbrak er aan, zowel voor hemzelf als voor zijn toehoorders. Aan de stipte levenswandel lag het niet. Daar was — om het zo eens uit te drukken — niets van te zeggen. Het schortte de inwoners van Woubrugge aan geestelijke ontdekking. Omdat die gemist werd, hadden zij ook geen kennis van zonden en ellenden. Als er geen kennis van zonde en ellende is, dan heeft men ook geen behoefte aan verlossing.

Poldervaart sprak daar met zijn dorpsgenoten over. Hij zag hoe zijn medeburgers, verstard in hun historisch geloof, in het bange stervensuur geen Borg voor hun schuld hadden. Zij spraken hem niet tegen, historisch beleeden zij alle gereformeerde waarheden, doch de toepassing „beleefden” zij niet.

Hij sprak daar ook over met Ds. Blom en de ambachtsheer. Die stemden waarschijnlijk ook toe, doch bleven ondertussen even lusteloos als voorheen op de „letter” rusten. Voor Claes Janz. Poldervaart werd het een kwelling. En toen . . . !

Legde hij toen de baggerbeugel over zijn schouder, verkocht zijn woning en vertrok hij naar elders, naar een plaats waar de

Heere nog „levend volk” onder de inwoners deed wonen?
Neen! Hij sloeg de enige weg in die open bleef. De weg van het gebed. In smekingen en gebeden bracht hij de noden van Woubrugge voor het aangezicht des Heeren.

Zo vergleden verschillende jaren. Poldervaart bleef bidden, doch het beliefte de Heere niet enige tekenen van verandering te geven. Overdrachtelijk gesproken: „het wolkje als eens mans hand” bleef uit. De harten van het volk bleven even koud en strak als een smetteloze oosterse hemelkoepel, zodat Poldervaart tenslotte gebukt ging onder de last.

Maar ondanks dat de Heere Zich als doof hield, bleef hij aanhouden. Acht jaren duurde deze toestand voort. In die acht jaren leerde Poldervaart dat hij er niets aan toe kon brengen. Zo er ooit verandering kwam, dan was het louter 's Heeren werk.

Tenslotte gaf de Heere hem in zijn hart aan sommige van zijn vrienden te verzoeken in zijn woning samen te komen om daar gezamenlijk te spreken over de werken van Brakel, Van der Kemp, Lodesteijn en andere gereformeerde schrijvers. Aanvankelijk bleef het aantal bezoekers zeer beperkt, doch allengskens kregen meerderen lust om zich bij het kleine groepje te voegen. De saamgekomenen veronachtzaamden ondertussen de officiële kerkdiensten niet, want het was hun niet te doen om conventikelen te houden in de slechte zin van het woord. Zij waren er veel te goed van overtuigd dat de Heere „de poorten van Sion bemint boven alle woningen van Jacob”, Ps. 87 : 2.

Om deze uitleg eens aan de woorden te geven, dat met Sion de officiële kerk bedoeld wordt, en met de woningen Jacobs groepen, welke samen vergaderen zonder de officiële vorm. Wanneer het in beide gevallen 's Heeren volk is, dan heeft Hij ze ook beiden lief, zo staat het er, maar Sion, dus de voorgeschreven vorm, wordt bemind boven alle woningen Jacobs.

De personen, die in het huis van Poldervaart vergaderden, gingen daarom ook regelmatig op onder het gehoor van Ds. Blom.

Op deze samenkomsten nu greep de Heere enkelen in het hart. Zij raakten verslagen, zij werden „ontdekt”, het geestelijke leven ontwaakte na zoveel jaren van verstarring en het plantte zich voort door Gods grondeloze barmhartigheid.

We hebben in het voorgaande geschreven, dat „het wolkje als eens mans hand uitbleef”. Om nu in dezelfde terminologie te blijven, toen de Heere eindelijk op het gebed van Poldervaart het eerste wolkje op deed gaan, steeg dit al hoger en hoger, zodat het duidelijk zichtbaar werd. En toen de eerste druppelen van genade gevallen waren op de verdorde en verschroeide akkers des harten van enkele inwoners van Woubrugge, bleef het niet

bij die enkele druppelen. De Heere liet een overvloedige genade-
regen volgen, zodat we in blijmoedige verrukking van de geeste-
lijke opwekking mogen schrijven naar de woorden uit Ps. 68 : 4:

Een milde regen zond G' o Heer',
op Uw bezwijkend' erf'nis neer,
om sterkt' aan haar te geven.

En wat had dit tot gevolg? Het 5e vers van Psalm 68 is het beste
antwoord!

Uw hoop, Uw kudde woonde daar;
uit vrije goedheid waart Gij haar
een vriendelijk Beschermmer;
en hebt ellendigen dat land
bereid door Uwe sterke hand,
o Israëls Ontfermer.
De Heer' gaf rijke juichensstof,
om Zijne wond'ren en Zijn lof,
met hart en mond te melden,
men zag welhaast een grote schaar,
met klanken van de blijdste maar,
vervullen berg en velden.

Gods werk bleef niet verborgen! De tekenen openbaarden zich
naar buiten. Zij, die door de levendmakende daad van de Heilige
Geest aangeroerd waren, spraken daarover met anderen, terwijl
de geestelijke opwekking bleef aanhouden, zodat het gerucht uit-
ging over het aloude land van Jan de Bakker, de martelaar, die
met de dood zijn Godverheerlijkende prediking bezegelde; over
de dorpen in de omgeving van Woubrugge; tenslotte over geheel
Nederland, zodat het heinde en ver bekend werd.

Hoe stond Ds. Carolus Blom ondertussen tegenover dit verbazen-
de en hartontroerende Godswerk?

Aanvankelijk meende hij, dat op het gezelschap bij Poldervaart
„de zaden van ketterye gezaait wierden” volgens de woorden van
Dr. Comrie, die deze geschiedenis uitvoerig verhaald heeft bij
gelegenheid van het zalig afsterven van de ambachtsheer Cor-
nelis van Schellingerhout. Deze verkeerde mening had tot gevolg,
dat Ds. Blom het zijn plicht achtte „dat verbeelde quaadt in zyne
beginselen te stuiten”.

Op welke wijze Ds. Blom dit deed, omschreef Ds. Comrie niet.
Het ligt voor de hand, dat hij met Poldervaart gesproken heeft.
Ook met hen, die de eerste roerselen in hun harten ontvangen
hadden, en hen wees op de valse gronden, waarop velen zich neer-

zetten en blijven staan, buiten het ware en enige fundament Christus. Ds. Blom was immers rechtzinnig in zijn prediking! Maar ach, het ware geestelijke werk kende hij nog niet. En wat men niet kent, hoe zal men dat verstaan?

Doch wat gebeurde! Op het moment, dat Ds. Blom in een blinde ijver zich tegen het werk Gods teweer stelde, strekte de Heere Zijn hand uit in een lieflijke aanroering, en greep Zijn kind in het hart. Of dit plaats vond op het gezelschap bij Claes Janz. Poldervaart vermeldt de geschiedenis niet. Het was een lieflijke aanroering — of zinnebeeldig uitgedrukt — een milde regen van Gods wonderlijke liefde. Die druppelen doorweekten langzamerhand de droge aarde, zodat zijn hart een weltoebereide akker werd waar het zaad van Gods Geest wortel schoot.

Schokkend vond dit geestelijke werk, die „levendmaking” of „omkering” niet plaats, maar het was echt en zuiver en het werkte door tot in het diepste van zijn ziel.

Op 's Heeren tijd kwam de openbaring bij gelegenheid dat Ds. Blom preekte over de stokbewaarder te Filippi. Zijn gehele hart verklaarde hij toen aan de toehoorders, die in uiterste verbazing hun „stille” dominee aanhoorden. Nog nooit hadden zij zo'n preek van hem gehoord. Jaren later werd er nog over gesproken. Ds. Blom was nooit een predikant geweest, die „vlot” zijn predikaties voordroeg; maar na zijn bekering kreeg hij zo'n diep gevoel van onbekwaamheid en onwaarde, dat hij zelfs het voor-nemen koesterde om zijn ambt neer te leggen. Volgens Dr. Comrie heeft de ambachtsheer, tevens baljuw, Cornelis van Schellingerhout, hem hiervan terug gehouden, daarbij de raad voegende voortaan zijn preken te lezen, „waarin de Gemeinte — schreef Dr. Comrie — hem met liefde en gedult gedragen heeft, niet zonder zegen en groote stichting, tot de dag zijns doods”.

Doch niet alleen de geestelijke voorganger met vele inwoners van Woubrugge, ook Cornelis van Schellingerhout, de burgerlijke leidsman, en zijn broers en zuster deelden de levendmakende daad van de Heilige Geest.

Dr. Comrie memoreerde dit met de volgende woorden:

„Eendeels, dat het opmerkelijk is, dat op de zelve tijd dat Godt zoo in onze overledenen (Cornelis van Schellingerhout) die zalige verandering wrochte, dat ook zijne Broeders en Zuster kracht-dadig door Godts Geest bewrocht zijn geworden, zonder dat de eene van de andere wiste of zij het tot elkander zeggen dorsten. Anderdeels, dat het zeer opmerkelijk is aangaande de bekeerin-ges hier door Godts Geest gewrocht, dat alle die te recht gekomen zijn, hebben leeren werkzaam zijn met en omtrent de Persoon des Middelaars zelfs, en al wat de Borg zelfs niet en was leeren verwerpen: en dit niet alleen bij dezen en genen, maar algemeen,

(Dr. Comrie bedoelt allen, die de beginselen van genade ontvingen), daar menig waar Christen die veel handleidinge hebben, omtrent donker blijven" (Lijkrede pag. 27).

Over de geestelijke opwekking, die in het begin van de 18e eeuw te Woubrugge plaats vond, moet men daarom niet gering denken. Het was geen gemoedelijke aandoening, welke als een morgenwolkje of een vroegkomende dauw ras vervloog, want de wortel der zaak werd er in gevonden. Ds. Carolus Blom bleef in het eerst ook wantrouwig of het wel waarlijk door de Heilige Geest gewrocht werd, omdat hij, zoals we reeds vertelden, zelf het geestelijke licht miste.

In het kerkelijke leven van vandaag de dag is het precies eender gesteld, zoals het in 1700 en later te Woubrugge er bij stond. Veelal rust men op de dorre theorie. Ja, was dat nog maar zo. Zelfs de meest elementaire godsdienstkennis, voornamelijk hoe het geestelijke leven beleefd en beleden moet worden, wordt vaak gemist, laat staan de beleving en de daarmede verband houdende „uitvloeiende geur" naar buiten.

De personen echter, die toen getroffen waren, werden in de verdere voortgang Christus ingelijfd, schreef Dr. Comrie; een weldaad die velen nooit aan deze kant van het graf meemaken. Want de meesten van Gods uitverkoren volk moeten bekommerd hun weg tot het einde lopen. Eerst in het hemelse Jeruzalem dat boven is, worden alle bedekselen weggenomen. Doch ook de zuchters raken binnen, ofschoon zij het er zelf nooit voor konden houden dat het waar werk was.

Mocht de bede uit Hooglied 4 vers 16 in verband met de dorre toestand van de strijdende kerk hier beneden ons aller hart vervullen: „Ontwaak, noordenwind, en kom gij zuidenwind, doorwaai mijn hof, dat zijn specerijen uitvloeien".

*DRIE VOEDSTERHEREN VAN DE
KERKE CHRISTI*

In het begin van dit verhaal hebben we verteld, dat omstreeks het jaar 1000 ridder Jacob van Woude, gunsteling van Lodewijk de Vrome, de landstreek aan de oevers van de Woudwetering in leen kreeg.

Tot 1727, dus zeven eeuwen lang, heeft zijn geslacht, hoewel in verschillende zijlinies afgebogen, de heerlijkheid in bezit gehad. De laatste was Maria Isabella van Beijeren van Schagen, gravin d'Oultremont, die in 1726 de bezitting erfde van haar nicht Anna Hendrina van Wassenaar, eerder al genoemd in verband met het geschil omtrent het beroepen van Ds. Grommé in 1686.

Blijkbaar stelde gravin d'Oultremont geen prijs op de hoge en lage heerlijkheid, want reeds in 1727 bracht zij het aloude ambacht in veiling. Deze veiling vond plaats op 1 december 1727 ten overstaan van twee commissarissen van de Hove van Holland en van een gemachtigde van de hoogedelgeboren heer François Paul Emil graaf d'Oultremont, echtgenoot van Maria Isabella van Beijeren van Schagen. De inwoners van Woubrugge zagen met spanning uit wie hun nieuwe ambachtsheer zou worden. Er hing zoveel van af.

Groot was dan ook de vreugde, toen bekend werd dat Mr. Arnoldus de Sterke, schoonzoon van de oud-baljuw van Woubrugge Dirk van der Aar, in combinatie met Cornelis van Schellingerhout, die op zijn beurt weer een neef was van de oud-baljuw, de hoge en lage heerlijkheid gekocht hadden.

Tot dusver hebben we in de geschiedenis van Woubrugge de naam van Dirk van der Aar nog niet genoemd, hoewel hij vanwege zijn ambt een grote invloed op de bevolking uitoefende. Van Dirk van der Aar wordt het loffelijke getuigenis gegeven, dat hij „de Heere vreesde”; een man, die door zijn voorbeeldige wandel anderen tot een voorbeeld strekte. Waar enigszins mogelijk, zocht hij het welzijn van de kerkelijke en burgerlijke gemeente. Zijn

godsdienstige ligging komt duidelijk uit in het beroepen van de predikanten. Het moesten altijd mannen zijn, die een streng Calvinistische leer- en levensopvatting voorstonden.

In het jaar 1698 liet hij te Woubrugge een patriciërswooning bouwen, welke naar zijn stand en rang bijzonder opviel in vergelijking met de andere behuizingen. Tijdens een notariële verkoop in het jaar 1779 ten overstaan van notaris J. van Klinkenberg te Leiden op 29 april werd dit bezit omschreven als:

„een gemakkelijke tot jacht en visscherij zeer geleege BUYTEN-PLAATSE, genaamt „Huize ter Aer” met deszelfs extra commodieuse (gerieflijke) Huyzinge, bestaande in behange en onbehange kamers en vertrekken, ruime keuken met pomp en regenbakken, vatenhok, turfschuur, kelders, zolders en al hetgeen verder tot een gemakkelijke buytenwoning behoort, mitsgaders tuinmanswooning en nieuw aangelegde plantage, moestuin, persike schuttingen, druivenkas, broeikistingen, tuinschuur, vruchtboomgaard, slingerbosjes en menagerieën met hoender- en duivenhokken, stenenkom en fraaie fonteinwerken”, waaruit het genoegzaam op te maken is, dat „t Huys ter Aer”, zo genoemd naar de bouwer Dirk van der Aar, een mooi landgoed was.

In het jaar 1691 aanvaardde hij het baljuwschap te Woubrugge, hij was toen al een man op leeftijd. Eerst in 1698 liet hij „Huize ter Aar” bouwen. Voordien bewoonde hij waarschijnlijk een woning in zijn geboorteplaats, het nabij gelegen ambacht Ter Aar. Tijdens zijn baljuwschap werd Ds. Carolus Blom beroepen en in de dienst des Woords bevestigd. In hoeverre Dirk van der Aar wat zijn geestelijk leven aangaat ook wegzakte in een dorre toestand, kan men moeilijk peilen. Hij schijnt er niet geheel aan ontkomen te zijn. Doch zijn vrome zin —ook in alle burgerlijke zaken — maakte, dat hij door de inwoners als een vader geëerd werd.

In die dagen kon iedere willekeurige vreemdeling zich heus maar niet aan de oevers van de Woudwetering vestigen. Verre van dat! De oude keur uit 1625 werd krachtig gehandhaafd, dat: „Yeder, die in Esselicker en Heer Jacobswoude comen wonen, moeten eerst bij den balluw verthoonen, behoorlicke ende soufficante ghetuyghenisse”.

Dirk van der Aar werde alles wat naar ijdelheid of werelds vermaak overhelde. Dit is na te gaan uit de verschillende documenten, door hem opgesteld, welke thans nog in het gemeentearchief van Woubrugge bewaard worden.

Slechts 17 jaren heeft hij het baljuwschap te Woubrugge bekleed. In 1708 volgde zijn neef Cornelis van Schellingerhout hem als baljuw en schout op, die toen tevens het mooie buiten „Huize ter Aer” betrok.

Toen de heren Cornelis van Schellingerhout en zijn aangetrouwde neef Mr. Arnoldus de Sterke in 1727 de vrije heerlijkheid Esselickerwoude en 's Heer Jacobswoude kochten, bekleedde Van Schellingerhout reeds 18 jaren het ambt van baljuw te Woubrugge.

Volgens Dr. Comrie was hij bij zijn vader in de leer geweest, van wie hij: „een grondige kennisse van de wijze, hoe de zaken van een ambacht moeten behandeld worden, geleerd had, en wist hij bij ondervinding, dat ze gewichtig zijn, dat er op moet geblakt en gearbeidt worden, dat er weinig tijd is, zoo men dat wèl wil doen, in ijdel vermaak en tijtverquistinge door te brengen; en dus hadt hij van de jeugt af, bij zijnen vader de zaken gewoon zijnde een handgreep er van” (Lijkrede pag. 24).

Op voorstel van zijn oom Dirk van der Aar, werd hij in 1708 in diens plaats benoemd. De jonge baljuw werd geboren 22 juli 1685, als vierde zoon van Nicolaus van Schellingerhout en Barbara van der Aar te Oudshoorn in de nabijheid van Woubrugge, waar zijn vader het ambt van schout en secretaris bekleedde. In hem kreeg de gemeenschap een waardig opvolger van Dirk van der Aar. Want hoewel Van Schellingerhout bij het aanvaarden van zijn ambt pas 23 jaren telde, beheerste hij zijn taak volkomen. Eén van de hoofdzaken was wel, dat hij in het voetspoor van zijn ouders en oom trad. De familie Van Schellingerhout stond evenals de familie Van der Aar bekend vanwege hun stipte levenswandel. Ook van Cornelis mag gezegd worden, dat hij „noch ter rechter, noch ter linkerhand afweek”.

Toen de jonge baljuw „Huize ter Aer” betrok, was hij ongehuwd; hij is dit trouwens tot de dag zijns doods gebleven. Zijn drie jaar oudere zuster Maria verzorgde aanvankelijk zijn huishouden, doch overleed op 1 maart 1726 in de leeftijd van 44 jaar, dus nog voor dat de aankoop van de heerlijkheid een feit werd. Na die tijd bleef het heel stil in de deftige „Huize ter Aer”.

Anna van Schellingerhout, de drie jaar jongere zuster van de baljuw, nam na het overlijden van Maria de huishoudelijke zorg op zich. Zij bleef echter in het ouderlijke huis te Oudshoorn wonen bij haar broer Pieter, die aldaar schout en secretaris was geworden in de plaats van zijn vader. Ook deze zuster, aangegrepen door zware „ongesteltheden”, is vroeg gestorven. Op 16 november 1733 overleed zij te Oudshoorn in de leeftijd van 45 jaar. Uit hetgeen Dr. Comrie aangaande haar leven en sterven in „Lijkrede” op pag. 21 schreef, kan men opmaken, dat het sterven voor haar een gewin was. Om de lezer een juist inzicht daarover te geven, zullen we enkele regels citeren uit „Lijkrede bij gelegenheid van het zalig afsterven van Cornelis van Schellingerhout”, temeer daar dit boekje zo zeldzaam is, dat het uitsluitend

binnen de Universiteitsbibliotheek geraadpleegd kan worden.

„Wat hadde onze overleedene (dat is Cornelis van Schellingerhout) eene liefde voor deze zijnde zuster! De tederheit, de zorg gedurende haar bezoeking, was om zich er over te verbazen. Het geschiede uit liefde en hoog-achtinge, met het grootste gedult en de uiterste bereidwilligheid. Ze was het ook waardig. Want schoon ze al zoo sterk niet in den gelooven was, maar meenige bestrijdinge, en ook veel moedeloosheden hadde, door de ongesteltheit, als middel van haar lichaam; zoo maakte Godt nu en dan deze vermoeyde ziele dronken, gevende blijdschap voor treurigheid, het gewaat des lofs voor eenen benauwdten geest, zettende hare enkelen vast, en zoo gaf Hij dat ze nu en dan konde treden op hare hoogtens. Ze had alle lief, maar inzonderheit de heilige en heerlijke op der aarde. Ze was een tweede Pheben, een dienaar van de heilige, en ook van mij onwaardigen, moet ik zeggen. Die liefde, die aandoeninge, die bezorgtheit, die ze voor mij, een vreemdeling, toonde, doe ik in de maandt Mey van 't jaar 1728, eerst op deze plaatse quam, zal ik nooit vergeten, maar hare gedachtenisse zal, zoo lang ik levee, in zeegeninge bij mij blijven”.

Mr. Arnoldus de Sterke werd, zoals we reeds vertelden, door zijn huweljk met één van de dochters van Dirk van der Aar, een aangetrouwde neef van Cornelis van Schellingerhout. Hij woonde niet te Woubrugge, maar als we het wel hebben, te Leiden, hoewel hij zeer veel bij zijn schoonvader vertoefde.

De andere dochter van Dirk van der Aar trouwde met Ds. Anthonie Tarée, de man die ook een belangrijk aandeel gehad heeft in de opleiding van Dr. Comrie. Hieruit volgde weer, dat Mr. de Sterke en Ds. Tarée zwagers waren. In één van de volgende stukjes komen we hier nader op terug.

Deze gehele familie had maar één doel, de geestelijke en stoffelijke welvaart van Woubrugge te bevorderen.

Daarom is het te begrijpen, dat de bevolking zich uitermate verheugde, toen bekend werd dat hun baljuw Cornelis van Schellingerhout met zijn neef Mr. Arnoldus de Sterke „alle hoge ende lage gereghen” van Esselickerwoude en 's Heer Jacobswoude gekocht hadden. Nu behoefden ze niet meer te vrezen dat door de tegenwerking van de ambachtsheren de gemeente jaren van een eigen herder en leraar verstoken zou blijven, wanneer de kerkeraad een drietal voorstelde.

Met zekerheid kunnen we zeggen, dat 1 december 1727 in de geschiedenis van Woubrugge een goede dag was. Cornelis van Schellingerhout zag in de mogelijkheid om het aloude ambacht te kopen zeker een aanwijzing van „boven” om dit te doen, zoals later Dr. Comrie schreef: „in het belang der kerke Christi”.

Voor zichzelf begeerde hij geen eer of rijkdom. Opvolgers had hij niet. Waarom hij nimmer trouwde, tast men volkomen in het duister. Opmerkelijk is het, dat zijn broers en zusters ook allen ongehuwd bleven. Geldgebrek speelde daarin geen rol, want het woord uit Ruth 2 vers 1 kon men ook op Cornelis van Schellingerhout, de vriend van Dr. Comrie toepassen, dat het „een man was, geweldig van vermogen”, hoewel hij overigens nooit zijn vertrouwen op de aardse rijkdommen stelde. Hij heeft zijn goederen wel als een „goed rentmeester” beheerd. Als we juist geïnformeerd zijn, plukt de gemeenschap van Woubrugge tot op de huidige dag nog de vruchten van zijn milddadigheid door de schenking van een „gereformeerd wees- en armenhuis”, thans omgezet tot een „Tehuis voor ouden van dagen”, waarvoor Van Schellingerhout 3 kapitalen op de Grootboeken der Nationale Schuld liet inschrijven.

Welk bedrag de heren Van Schellingerhout en De Sterke voor de aankoop van de heerlijkheid betaalden, hebben we niet kunnen achterhalen. Het archief van de ambachtsheren van Woubrugge, dat wellicht een afschrift bevatte, is volgens de Woubrugse historicus O. C. van Hemessen in vlammen opgegaan. De akte van overdracht werd blijkbaar door de heren zelf opgemaakt, die daar heus wel bekwaam toe waren. In die dagen mocht dat nog, wat echter tot gevolg had, dat er geen afschrift bij de rechtbank gedeponeerd werd, zodat we ook daar geen inlichtingen konden verkrijgen. Bij een volgende verkoop, in het jaar 1779, bracht het gehele complex f 96.000,— op, waaruit wel bleek, dat het een kapitaal bezit was.

De inkomsten daarentegen waren ook niet gering. Om een peiling uit het leven van toen te geven, zullen we een korte opsomming hier tusschen laten, welke inkomsten de ambachtshere in 1779 trok. In het jaar 1727 zullen deze inkomsten wel minder geweest zijn, doch in grote trekken geven ze de lijn aan!

Privileges van de Ambachtsheer

	guldens	stuivers	centen
Voor benoeming van een balluw „voor het tekenen van de Commissie”	4000	:	—
Jaarlijks nog „voor balluwage”	150	:	—
Voor benoeming van den schout	600	:	—
Voor het secretarisambt een „recognitie” per jaar	450	:	—
Gerechtsbode, tevens waagmeester jaarlijks	36	:	—
Schipper op Rotterdam jaarlijks	5	:	5
Schipper op Amsterdam jaarlijks	5	:	5
Overzetveer dorp jaarlijks	24	:	—
Overzetveer Paddegat jaarlijks	23	:	—
Klapwakers ieder f 4,—, jaarlijks	8	:	—
Omklinker jaarlijks	1	:	—
Arman jaarlijks	10	:	—
Voor de asschuur jaarlijks	40	:	—
Vier bakkers ieder f 5,25, jaarlijks	21	:	—
Windrecht (molenaar) jaarlijks	6	:	—
Vischrecht jaarlijks	180	:	—
Tiendrecht jaarlijks	1000	:	—
Vischwater Vierambachtspolder jaarlijks	36	:	18
Voor de Batenwegse Watering jaarlijks	5	:	—
Voor de „Scheydwateringe” jaarlijks	7	:	7
Van de Vrouw-Geestpolder jaarlijks	21	:	—
Van de Woudwetering jaarlijks	12	:	—
„De Thijns” (een accijns) jaarlijks	17	:	12
„Schot en Buttinge” jaarlijks	16	:	—
Huur „Rechthuys” jaarlijks	325	:	—
„De Gruijte op het bier een duyt per ton”			
De gemiddelde opbrengst per jaar	3355	:	17
		:	6
	10356	:	4
		:	16

„Schot en Buttinge” was een recht, dat geëist werd van onkerkelijke of onedele inwoonderen ofte landtzaten der steeden ofte plattelanden. Het werd gegeven „naar geraden” (graad) des rijkdoms.

Bij het nalezen van dit staatje, krijgt men meteen een indruk van de „oude rechten”, die een ambachtsheer bezat. Daarbij komen nog verschillende rechten, welke geen winst opleverden, maar veeleer kosten met zich brachten. Eén van de voornaamste was het „collatierecht” om bij voorkomende vakature een predikant aan te stellen.

Daartegenover stonden natuurlijk ook plichten. Zo hield het „windrecht” dus het hebben en exploiteren van een windmolen om graan te malen, tegelijkertijd de plicht in om de molen in behoorlijke staat te houden, wat in oorlogstijden nogal moeilijkheden opleverde, omdat de windmolens het eerste door de vijandelijke troepen vernield werden. Aan het „collatierecht” zat

meteen de verplichting vast om een gedeelte van het traktement voor de predikant te betalen.

De vier bakkers daarentegen mochten weer aanspraak maken, dat zij alleen binnen de landpalen van het ambacht brood mochten bereiden en slijten, terwijl het aan de inwoners niet werd toegestaan van een bakker buiten het ambacht brood te betrekken. Om fraude tegen te gaan werd in ieder brood een merk gebakken.

Zelfs de barbier tevens chirurgijn duldde geen vreemde „heelmeesters” in zijn rayon. In Woubrugge werd er eens een proces gevoerd, omdat een „vreemdeling” klandestien, wellicht tegen een lagere prijs, de inwoners van hun baard afhielp.

De totale bruto inkomsten van tienduizend driehonderd vijftien-vijftig gulden, vier stuivers en zestien centen was overigens een hoog bedrag. Gekapitaliseerd betekende het, dat het kapitaal van f 96.000,— toch nog altijd bijna 11% rente opbracht.

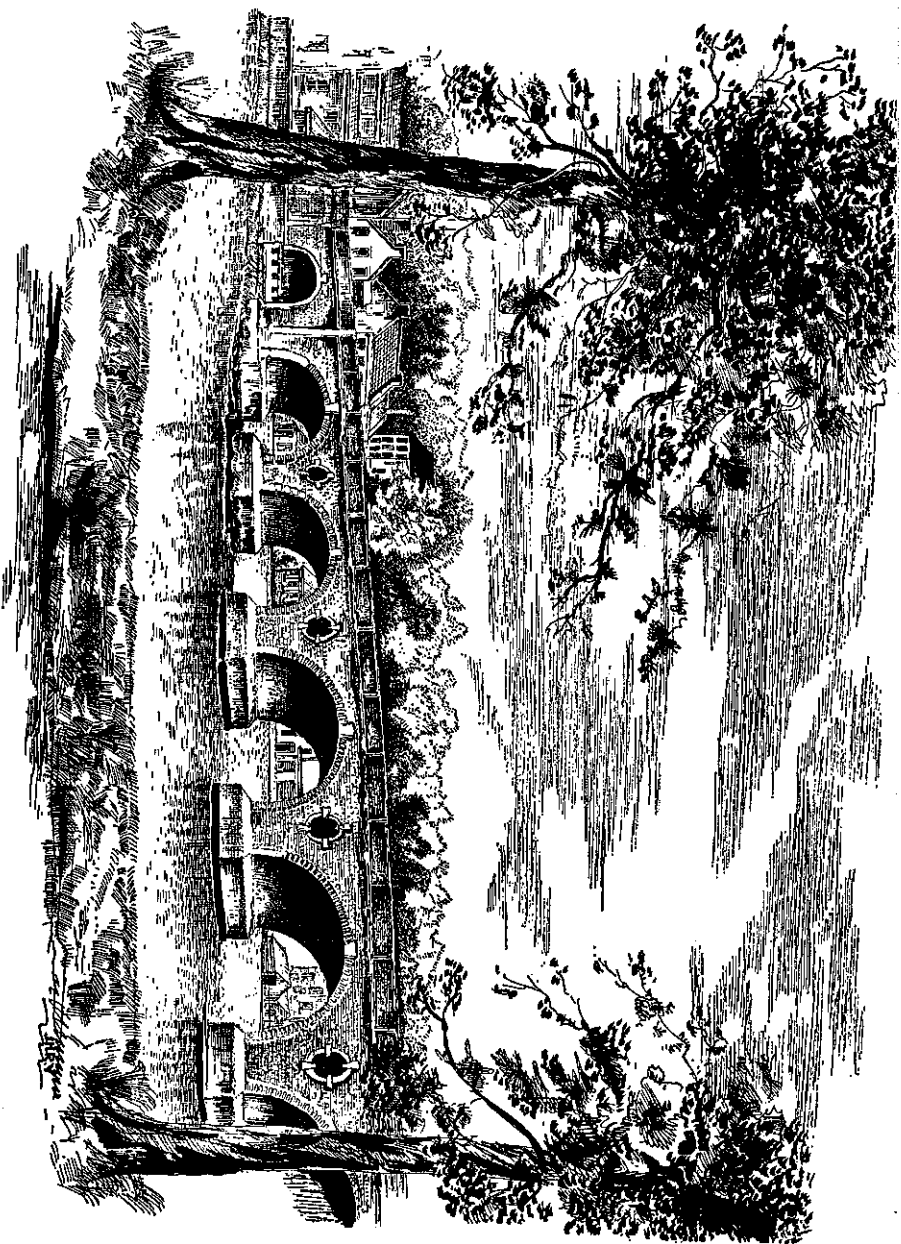
Boven dit stukje schreven we: „Drie voedsterheren van de kerke Christi”. Dat zijn Dirk van der Aar, Cornelis van Schellingerhout en Mr. Arnoldus de Sterke ongetwijfeld geweest. In het gemeentearchief te Woubrugge is nog een briefje aanwezig van Cornelis van Schellingerhout, waarin onder meer staat: „dat vooral de kerk niet benadeeld mocht worden” en hij „liever deselve voordeel soude aanbrengen”. Dit waren geen schone woorden zonder daden.

Schout en schepenen zorgden er voor, zoals in het voorgaande al verteld werd, dat minder gewenste elementen zich niet te Woubrugge konden vestigen en onder die „minder gewenste” behoorden ook personen, die tegenstanders waren van de „Dordtse leer”. Het moet eens voorgekomen zijn, dat het bestuur van de Vierambachtspolder een watermolenaar had benoemd, die blijkbaar van de „leer der vaderen” niets moest hebben, wat echter tot gevolg had, dat de schout zeer beslist zijn toestemming aan de man weigerde om zich binnen de landpalen van Woubrugge te mogen vestigen. Noodgedwongen moest het polderbestuur toen een andere molenaar benoemen.

Naast zijn burgerlijke ambten vervulde Van Schellingerhout tevens nog de functie van „hulpprediker”, gemachtigd door de kerkeraad om een „stichtelijk woord” te spreken. Dr. Comrie haalde dit aan in „Lijkrede” met de woorden: „Gij (dat was de bevolking) hebt zijne stichtelijke aanspraken tot behoudenis van uw zielen niet meer te wachten, want de wreede doodt heeft zijn gulden mondt toegesloten”.

Behoudens de algemene zorg voor de gemeenschap van Woubrugge was de bijzondere zorg, die genoemde heren aan Dr.

Comrie besteedden in zijn opleiding tot het predikambt, een duidelijk voorbeeld van getrouwe en waarachtige liefde tot God en Zijn volk. In de middellijke weg heeft de vaderlandse kerk het aan hen te danken, dat ze in Alexander Comrie een wachter op haar muren kreeg, wiens geschriften thans nog toonaangevend zijn voor de grondwaarheden der „gereformeerde theologie”. De levensgeschiedenis van deze bijzondere man, Dr. Alexander Comrie, waarin ook de namen van Cornelis van Schellingerhout en Mr. Arnoldus de Sterke nog meermalen naar voren komen, willen wij u in het tweede deel vertellen.

De rivier de Tay wordt te Perth overspannen door drie bruggen, waarvan de stenen boogbrug, hieroven afgebeeld naar een voorbeeld door het Stadsbestuur van Perth ons toegezonden, de oudste is. Deze brug werd gebouwd in 1766/71, dus nog tijdens het leven van Ds. Comrie. Het bouwwerk is thans bijna 200 jaren oud.

TWEEDE DEEL

6.

DE FAMILIE COMRIE

Perth's reputation as a tourist centre is second to none in Scotland. Its attractions are many and varied", begint het door de Lord Provost of Perth aan ons toegezonden geschiedkundige relaas over Dr. Comries geboortestad, wat in het Nederlands vertaald zeggen wil: „Geen stad in Schotland is gelijk aan de reputatie van Perth als toeristencentrum. Haar attracties zijn veel en gevarieerd”.

Het is natuurlijk maar de vraag wat de toeristen voor attracties zoeken! Wanneer dat de jachtende drukte van een grote wereldstad is, met alles wat zo'n stad in haar binnenste verborgen houdt aan nachtclubs en dergelijke obscure gelegenheden, dan moet men niet in Perth zijn. Gelukkig maar! Juist het tegenovergestelde is daar te vinden! Glooiende, middelmatig hoge bergen, ongerepte dalen en vooral de „Loch's" een Schots woord voor „meren", hebben een ongeëvenaarde bekoring. De stad Perth, vroeger de hoofdstad van het oude Schotland, ligt 42 mijl in noordelijke richting boven Edinburgh aan de rivier de Tay. Het aantal inwoners bedraagt ongeveer 40.000 zielen.

Wie van geheimzinnige stille valleien met een ruige natuur houdt, zal zeker daar vinden wat hij zoekt. Het land is dun bevolkt. Om de beroemde loch's hebben zich allerlei fantastische verhalen geweven, die door de bevolking van kind tot kind doorverteld worden. Veel verhalen over spoken en geesten, zoals wij ook wel kennen van de Veluwe, waar volgens oude heibewoners langs de Hessenwegen en wildbanen altijd nog de geheimzinnige sfeer voelbaar is.

In de duisternis, alleen op de vlakte of langs de oevers van een loch groeien die verhalen vanzelf, onder bleek maanlicht, dat van de bergen naar beneden glijdt via de sneeuwplakkaten. In dit rauwe en woeste land voelt een mens zich verloren in de eenzaamheid. Zelden pinkelt er een lichtje over de poelen en moe-

rassen, dat de aanwezigheid van één of andere „Cottage” ver-raadt. Het land ligt daar, nameloos alleen, met slecht begaanbare kronkelwegen, die nauwelijks de naam weg waard zijn. Hart-verscheurend eenzaam in de nacht. Overal hoort men het geluid van stromend, bruisend, ruisend of klokkend water. Overal is er het onderdrukt geloei of gesteun van de wind, die vanuit het gebergte komt.

Hoe oud is dit land, waar eens de Kelten voet aan wal zetten, en zich een bestaan opbouwden.

Vierentwintig mijl ten westen van Perth aan de riviertjes de Earn en Lednock in een groenende vallei, ligt het kleine dorpje Comrie, een plaatsje van 2000 inwoners. In het begin van de 18e eeuw verkreeg bijna de gehele bevolking van Comrie haar in-komen met spinnen en linnen weven. In ieder gezin, schreef de heer A. J. Tait, stadsbibliothecaris van Perth, ons, stond in die dagen een spinnewiel met een weefstoel. Als kleine zelfstandigen werkte men voor handelaren, die de stoffen en garens opkochten en doorverhandelden, zoals ook in ons land het geval was met de lakenwevers. Daarnaast waren er ook agrariërs, die in de landbouw en veeteelt een bestaan vonden. Thans is het plaatsje een „lovely little holiday centre” — een klein lieflijk vakantieoord — waar de oude Schotse stijl en eenvoud nog te bewon-deren valt.

In dit dorpje bewoonde aanvankelijk Patrick Comrie, de vader van Alexander Comrie, als landedelman het „Comrie House”, een landgoed, dat vroeger het gehele dorpje beheerste. Het „Comrie House” bestaat nog. De tegenwoordige eigenaar is Sir Robert W. M. Dundas.

Waarschijnlijk heeft vroeger al het grondgebied van het dorp bij het landhuis behoord, doch in de loop der jaren werd het geslacht Comrie groter en het grondgebied per lid van de familie kleiner, zodat volgens voorheen verrichte onderzoeken door de heer W. Galloway, Schots historicus, de landerijen van het „Comrie House” in de tijd, dat Sir Patrick eigenaar was, betrekkelijk klein waren.

Dit neemt niet weg, dat de Erven Comrie tot de landadel van het oude Schotland behoorden, zodat van hun nazaat, onze Alexander, in de meeste encyclopedieën kortweg gezegd wordt, dat hij uit „een aanzienlijk geslacht gesproten was”.

De naam van de familie en daaruit voortvloeiende ook die van het dorp, ontstond wegens de samenloop van de rivieren de Earn en Lednock. „The meeting of the waters” schreef de stadsbiblio-thecaris. „Comb - Ruidh”; comb van komen (bijeenkomen) en ruidh van rivieren, samengevoegd „Com-rie”.

Uit één en ander kan men opmaken, dat de Erven Comrie in de landstreek „Perthshire” een belangrijke plaats innam. Wanneer wij echter niet meer dan de officiële gegevens ter beschikking hadden, was er van het geslacht Comrie weinig te vertellen. Dit vindt mede zijn oorzaak omdat, zoals de „Deputy Keeper of the Signet, van het St. Andrew Square te Edinburgh” ons mededeelde dat in Schotland eerst in 1855 een register van de burgerlijke stand werd aangelegd (in ons land tijdens de overheersing van Napoleon in 1811). De gegevens omtrent huwelijken, geboorte en overlijden vóór die datum moeten uit andere bronnen geput worden, zodat deze niet meer te achterhalen of vaak zeer onvolledig zijn. Gelukkig deelde Dr. Comrie zelf hier en daar in zijn geschriften iets omtrent zijn familie mede, zodat er tenslotte toch nog een vrij duidelijk beeld gevormd kon worden.

„Mijn eigen overgrootvader van moeders zijde was de beroemde prediker Ds. Andrew Gray”, schreef Dr. Comrie, „zoon van Mylord Gray, beroemdt predikant te Glasgouw en collega van den waardigen Durham”, en hiermede kregen we de draad omtrent de familie van Dr. Comrie in handen.

Ds. Andrew Gray, geboren in 1633 te Edinburgh, dus in de omgeving van Perth, is bekend als Schots godgeleerde. Reeds op 20-jarige leeftijd beklom hij de predikstoel. Hij moet bijzonder „wel ter tale” geweest zijn, zodat weinigen in de Schotse kerken zijn gaven nabij kwamen. Reeds in het jaar 1656 overleed hij aan roodvonk in de jeugdige leeftijd van 22 jaren. In Nederland is Ds. Gray bekend, omdat vele van zijn preken in onze taal werden overgezet.

Ds. Andrew Gray huwde met Rachell Baille, een dochter van de Schotse edelman Robert Baille uit de stad Jerviswood (Comrie schreef Feriswoodt), door Comrie „een uitmuntend edelman” genoemd, vanwege zijn ijver en strijd voor de Schotse vrijheid en daarmede verband houdende de godsdienst. Tijdens de beruchte regering van de „Old Pretender” Karel II stierf Robert Baille op het schavot, terwijl zijn goederen verbeurd werden verklaard. Deze geschiedenis greep Dr. Comrie zovele jaren later nog zo aan, dat hij er van schreef: „Ik ontroere te veel als ik er aan gedenke en zal het niet uitschrijven” (zie voorrede van Dr. A. Comrie voor het derde deel van de „Sakelyke en Practikale Verklaringe van de twaalf kleine Propheten” door Mr. George Hutcheson uit het Engels vertaald te Leiden bij A. Kallewier 1748).

Uit dit korte huwelijk werd één dochter geboren. Na het overlijden van Ds. Gray huwde zijn weduwe met Mr. Hutcheson, een afstammeling uit een „oude adellijke familie” in Schotland. Mr.

George Hutcheson was ook predikant, eerst in Irvine en later in de geboorteplaats van Gray te Edinburgh. Evenals Ds. Gray werd hij vanwege zijn godsvrucht en zakelijk inzicht vermaard onder het volk. Zijn eerste standplaats Irvine was volgens Comrie de beste: „want daar zijnde, behalven den roem van zijne geleerdheid, die elk met hoogachting vervulde, zoo hadt hij zulk een nabij leven met Godt, en daar blonk van hem af zulk een kracht van Godzaligheid, dat hij als de algemeene Vader en Bestierder van Kerkelijke zaaken wierde aangezien; en wegens zijn tederen Ommegang met Godt was de Liefde, en van Godtvruchtige Leeraars, en van de waere Heiligen, voor hem uitteer maete groot”. In zijn tweede standplaats Edinburgh werd hij „ingewikkeld in zulke moeilijke zaken wegens het bestuur van de kerk”, dat volgens Dr. Comrie hem de tijd ontbrak om nogmaals een werk van belang te schrijven.

De geslachtslijn van Ds. Hutcheson laten we hiermede los om terug te keren tot de familie Gray, want in rechte linie van moeders zijde is Dr. A. Comrie daaruit geboren. Zoals we reeds vertelden, werd uit het korte huwelijk van Ds. Gray en Rachel Baille één dochter geboren, die evenals haar moeder ook Rachel heette.

Deze trouwde op haar beurt met de heer John Vause „Goodman of the Tolbooth” te Edinburgh. „Goodman of the Tolbooth” is in dit geval in het Nederlands „gevangenisdirecteur”. Waarschijnlijk een erebaantje, waarvan hij de inkomsten trok, terwijl het werk door anderen werd verricht, want John Vause stamde uit het aanzienlijke geslacht van de Halliburtons, een Schotse adel, die destijds uit Frankrijk naar Schotland geëmigreerd was. Uit het huwelijk tussen John Vause en Rachel Gray werden 2 dochters geboren, de oudste weer een Rachel en de tweede Margrett. De familie was toen niet onbemiddeld, want volgens de naspeuringen van Prof. Honig liet mevrouw Hutcheson, de grootmoeder van Rachel en Margrett, eerder weduwe van Ds. Gray, bij testament haar gehele vermogen na aan de echtgenoot van haar oudste kleindochter, echter onder voorwaarde, dat hij aan Margrett, wanneer die in het huwelijk trad, de som van 4000 Merks, dat is ongeveer f 6000,—, uit zou keren.

Rachel Vause trad in het huwelijk met James Drummond, kapitein in het Britse leger, die evenwel op jeugdige leeftijd overleed. Hun huwelijk werd gezegend met twee kinderen, James en Jean, de latere halfbroer en zuster van Dr. Comrie.

Omstreeks 1702 trouwde Rachel Vause, of de weduwe Drummond, voor de tweede maal, nu met de landeigenaar Sir Patrick Comrie, die toen het „Comrie House” te Comrie bewoonde. Uit dit huwe-

lijk werden ook twee kinderen geboren, namelijk onze Alexander, de latere Dr. Comrie, en zijn zuster Joanna.

Het geslacht Comrie heeft van vader op zoon de landerijen aan de oevers van de Earn en Lednock in bezit gehad. Met beslistheid omhelsde de familie de beginselen der Reformatie. Van twee voorouders Ducan en Malcolm Comrie wordt in Engelse encyclopedieën verhaald, dat zij als „readers”, letterlijk vertaald „lezers”, de zaak der Reformatie goede diensten bewezen. Het gebrek aan leraars was in die tijd groot, zodat vele gemeenten, waaronder ook die van het dorp „Comrie”, vakant waren. Deze „readers” moet men zich voorstellen als lerende ouderlingen, meestal onbezoldigd, die of een stichtelijk woord spraken of een predikatie voorlezen.

Onder deze „readers” namen Ducan en Malcolm Comrie een voorname plaats in, wat de stadsbibliothecaris van Perth ons met de volgende woorden schreef: „It is interesting to note that a Ducan Comrie was a reader in the Church of Comrie (dedicated to St. Kessog) in 1567. He died in 1574. Reader obviously took the place of preacher. Again, a Malcolm Comrie became reader as from 1576 to 1580”. In het Nederlands wil dit zeggen: „Het is belangwekkend om op te merken, dat Ducan Comrie voorlezer was in de kerk van (het dorp) Comrie (gewijd aan St. Kessog) in 1567. Hij stierf in 1574. Klaarblijkelijk nam de voorlezer de plaats in van de predikant. Een zekere Malcolm Comrie werd weer voorlezer van 1576 tot 1580”.

Of Patrick Comrie in het kerkelijke leven ook één of ander ambt bekleedde, hebben we niet kunnen ontdekken. Evenals zijn voor- geslacht lagen de reformatorische beginselen hem nauw aan het hart. Dit komt bijzonder uit in de opvoeding, die hij zijn kinderen gaf. Waarschijnlijk zal hij wel zitting in de kerkeraad van het dorpje Comrie gehad hebben, temeer daar hij tot één van de leiders van de gemeenschap behoorde. Oorspronkelijk vervulde hij het beroep van „schrijver”. In het Nederlands zouden wij zeggen „ambtenaar”, welke bezigheid hij blijkbaar naast het beheer over zijn landerijen verrichtte. Het kan natuurlijk zijn, dat hij een pro-forma ambtenaar was in verband met de positie, die door hem in Comrie ingenomen werd; doch dit ligt niet voor de hand, want, schreef Sir Hugh Watson, Deputy Keeper of the Signet te Edinburgh ons, op 8th March 1704 (8 maart 1704) werd hij toegelaten tot de „Society of Writers to the Signet” te Edinburgh.

Hieruit blijkt dus, dat Patrick Comrie waarschijnlijk even vóór zijn huwelijk met de jonge weduwe Drummond in 1702 zijn academische studie beëindigde, en later na het beslissend examen,

de meestertitel verwierf, waarop hij tot de „Society of Writers to the Signet” werd toegelaten. „Writer to the Signet” is een Schotse benaming voor advocaat. Dit ambt heeft hij waargenomen tot 27 juni 1751, dus ongeveer 47 jaar. Om zijn ambtelijk werk goed te kunnen verrichten, kon hij niet in het dorpje Comrie blijven wonen. Voornamelijk in die tijd niet, schreef de stadsbibliothecaris van Perth ons: „Not in these times when transport and roads were difficult and almost nonexistent”. In het begin van dit gedeelte hebben we een korte omschrijving van de landstreek gegeven; een rauw en woest land waar een mens zich verloren voelt in de eenzaamheid. Achtenveertig mijl had Patrick Comrie dan dagelijks af moeten leggen door valleien en over beekjes te paard of in een koets over slechte kronkelwegen, die nauwelijks de naam van weg waard waren.

We nemen dan ook aan, dat Patrick Comrie, zodra hij voor de balie pleiten mocht, verhuisde naar Perth. Dit klopt trouwens met het feit, dat onze Alexander volgens het officiële „Register of the City of Perth” te Perth geboren werd. Daarin staat opgetekend: „1706 Dec. 17 the. Patrick Comrie and Rachell Vaus, Lady Comrie, had a son born, and baptised 17the December called Alexander”. In het Nederlands: „Op 17 dec. 1706 werd aan Patrick Comrie en Rachel Vaus een zoon geboren, die bij de doop de naam Alexander ontving”. In het officiële register werd Lady met een hoofdletter geschreven in onderscheid van het gebruikelijke lady met een kleine letter. Men kan Lady nu vertalen als freule of jonkvrouw. De reeds eerder aangehaalde zinsnede, dat Comrie: „uit een aanzienlijk geslacht gesproten was”, wordt hiermede bevestigd.

Hoewel Patrick Comrie naar Perth verhuisde, bleef hij toch eigenaar van het „Comrie House”. Dit is op te maken uit zijn testament, waarin werd medegedeeld, dat hij tijdens zijn overlijden weer in het voorvaderlijke dorp woonde. We hadden gehoopt, dat de „Deputy Keeper of the Signet” te Edinburgh, Sir Hugh Watson uit hetzelfde register waarin Patrick Comrie als „Writer to the Signet” ingeschreven werd, zijn geboorte- en overlijdensdatum zou kunnen putten. Dit bleek niet het geval te zijn. Hij heeft nog de moeite gedaan om ons verzoek door te zenden naar het „Registrar General for Scotland” waar men: „several old parish registers, the Fasti of the Church of Scotland, the registers of testaments printed by the Scottisch Records Society, etc.” (verschillende oude parochieboeken van de kerk van Schotland en de registers van testamenten, gedrukt bij de Scottisch Records Society) heeft nagezien, doch niets naders daaromtrent vond. De overlijdensdatum van Comrie's moeder hebben we ook niet

kunnen achterhalen. Het is zeker, dat Rachel Vause eerder overleed dan haar tweede man. Ook dit is na te gaan uit het reeds eerder genoemde testament van Comrie's vader, waarin alleen gesproken wordt over Mrs. Jean Drummond, dochter van Captain James Drummond, Mr. Alex. Comrie (onze Alexander) en Joanna zijn zuster. In de loop van het verhaal zullen we op dit testament nog nader terugkomen.

*DE KINDER- EN JONGELINGSJAREN
VAN ALEXANDER*

|| n Perth groeide Alexander op. Bij gelegenheid reisden zijn ouders met hem naar het landelijke dorpje Comrie, waardoor de indrukken van het land, waar hij geboren was, diep in zijn geheugen werden gegrift. Hij noemde zich later niet voor niets: „Scoto-Brittanus”. Zelfs aan de oevers van de Woudwetering, toen de vreemdeling, zoals hij zelf uitdrukte, tot rust gekomen was in de stille pastorie te Woubrugge, vergat hij nimmer de Schotse hooglanden en de diepblauwe loch's uit zijn geboorteland.

Zoals in die dagen gebruikelijk, vertrouwde het echtpaar Comrie de opvoeding van hun kroost toe aan een kinderverzorgster. In hun geval een nicht, die in behoeftige omstandigheden geraakt was, en toen een toevlucht bij de familie gevonden had.

Dit vertelde Comrie zelf in een brochure met de weidse titel: „Berigt nopens de Waarschuwinge van de heer J. J. Schultens; tegen de Catechismusverklaringe van den heer Alex. Comrie, gemeen gemaakt en met eene voorrede verrijkt door een Gezelschap van Liefhebberen der Waarheid die na de Godzaligheid is. Amsterdam, Nicolaas Bijl. 1755”. In dit boekje, dat door ons in de Universiteitsbibliotheek te Leiden werd doorgenomen, schreef hij o.a.: Een Juffrouw uit het Huis van Ormonston, een Nichte van my, welke het in het tydelyke was tegengelopen, en aan welke onze opvoedinge was toevertrouwt, wiste ons, als wij uit de Schoole quamen, en als kinderen speelziek en woelende waren, te bedaaren en tot stilte te brengen, met ons voor te leezen uit een boek, dat men genoemt had ARABIAN TEALS, dat is Arabische vertellingen, in het welke zoo wonderlyke vercieringen, met ongemeene taal en figuurlyke spreekmanieren, voorquamen, dat het ons nooit verveelde die aan te hooren”. Die nicht had er

blijkbaar slag van om met kinderen om te gaan. Wij veronderstellen dat James, Jean, Alexander en Joanna toch nog erg jong waren. Later las Alexander andere boeken! Dat vertelde hij ook in dezelfde brochure.

Toen de tijd daarvoor rijp was, werd Alexander naar een „the Grammer School” te Perth gezonden. Een gymnasium zouden wij zeggen, waar hij onderwezen werd in de Latijnse en de grondtalen. Zelf deelde hij dit nergens mede, maar de recensent van de „Boekzaal der Geleerde Werelt” uitgave van het jaar 1774, haalde dit in het overlijdensbericht van Dr. Comrie aan. Van jongs af moet Alexander dus een goed hoofd voor studeren hebben gehad. Dat vader Patrick hem naar een „the Grammer School” zond, wijst er op welke plannen hij omtrent de bestemming van Alexander koesterde. Zijn overgrootvader Ds. Andrew Gray was predikant, Mr. George Hutcheson eveneens. Andere leden van de familie waren ook „dienaren des Woords” geweest, en nu wenste vader Patrick dat zijn jongste zoon de voetsporen van de voorouders zou drukken. Hij koesterde deze wens overigens niet alleen op grond van bovengenoemde feiten. Uit principiële en zielsoverwegingen bevorderde hij zoveel mogelijk het welzijn van de „kercke Christi”. In hoeverre Patrick Comrie genade aan zijn ziel ondervonden had, kunnen we niet zeggen. Alleen Alexander zou daarover hebben kunnen oordelen. Tijdens zijn predikdienst te Woubrugge heeft zijn vader nog 16 jaar geleefd, maar nergens haalde hij in zijn geschriften iets van zijn vader, noch van zijn moeder of broer en zusters aan.

Het catechetisch onderwijs heeft Alexander van de beide broeders Ralph en Ebenezer Erskine ontvangen. Blijkbaar kwamen zij in Perth catechiseren om dan gelijktijdig in de avonduren een spreekbeurt te vervullen. Door dit onderwijs werd in Comrie de grondslag gelegd voor zijn latere belijdenis. De gebroeders Erskine namen in de Schotse kerk een belangrijke plaats in. Vanwege hun godsvrucht stonden ze heinde en ver bekend. Comrie noemde jaren later, toen hij zelf al predikant was, Ralph Erskine: „mijn getrouwe ouden Vrient, welken Godt tot mijne bestieringe in mijn jeucht gebruikt heeft”.

In de bovenaangehaalde brochure sprak hij nogmaals over hen, dat hij: „onder het onderwijs van beide Broederen de groote Erskines zyne Belydenisse geleert heeft”.

Juist die zinsnede: „Welke Godt tot mijne bestieringe in mijn jeucht gebruikt heeft” is veelzeggend. Hierin komt duidelijk uit, dat Comrie reeds als kind bekeerd werd. Op welke wijze dit plaats vond, hetzij langs een weg van afsnijding of door hongerend verlangen naar de eeuwige vrede die alleen in die dierbare Heils-

fontein Zelf te vinden is, weten we niet. Dit is ook niet belangrijk. De hoofdzaak is, dat het waar geestelijk werk was. Want de waarachtige bekering is in de Schotse hooglanden precies eender als in Nederland of waar ter wereld. Het karakter van die geestelijk levend gemaakten (dat is Christus' kerk) is ook overal eender, hoewel de openbaringsvorm verschillend kan zijn.

De gebroeders Erskine gebruikten als leerstof de catechismus van de Schotse kerk. Daarnaast zullen zij natuurlijk ook andere leerboekjes doorgenomen hebben, terwijl het brandpunt voor die dagen in de Schotse kerk uitvoerig behandeld werd, namelijk het Systema van Richard Baxter, oorspronkelijk predikant in de anglicaanse kerk en tenslotte non-conformist (systeem betekent in het Nederlands: de stellingen of de leer).

Bovendien was er nog de richting, die zich aanhangers van de „School van Saumur” noemde. Een theologische richting in de 17e eeuw te Saumur in Frankrijk, afwijkende van de gereformeerde belijdenis, in arminiaanse geest. Verkapte remonstranten zouden wij zeggen. Men leerde een hypothetisch universalisma, dat is: God besloot eerst alle mensen, indien ze geloven, zalig te maken en voegde aan dit hypothetische (iets dat men als waarheid aanneemt, zonder dat men het bewezen heeft, en waarop men verder logisch voortbouwt) besluit een tweede absoluut besluit toe, namelijk om enkelen het geloof en behoud te schenken. Daaruit volgde dat een ieder zijn eigen zaligheid kon bewerken door gebruik te maken van de middelen der genade. Wat dit laatste betreft, kwamen zij geheel overeen met de remonstranten, die volgens „de vijf artikelen tegen de remonstranten” hoofdstuk 1 onder de afdeling: Verwerping der dwalingen enz. art. 4; leerden: „Dat in de verkiezing tot het geloof deze voorwaarde te voren vereist wordt, dat de mens het licht der natuur recht gebruike; vroom zij, klein, nederig en ten eeuwige leven geschikt”. En vervolgens in hoofdstuk 2, art. 2. „Dat dit het doel van de dood van Christus niet geweest is, dat Hij met der daad het nieuwe verbond der genade door Zijn bloed zou bevestigen; maar alleen, dat Hij de Vader een bloot recht zou verwerven om met de mensen wederom zodanig verbond als het Hem believen zou, hetzij der genade, of der werken te kunnen oprichten”.

In het kort gezegd komt dit hier op neer: Christus heeft de mogelijkheid verworven dat ieder mens zalig kan worden. Of een mens echter zalig wordt hangt af van hemzelf, van zijn vrije wil om gebruik te maken van de aangeboden mogelijkheid. Zo ziet men dat de strijd tegen de dwaalgeesten in de Schotse kerk over dezelfde punten liep als in ons land. Hoe kan het ook anders. Vrije genade is altijd een doorn in het vlees van zelfverzekerde hoog-

moedige mensen. Vrije genade en eeuwige verkiezing daar heeft de duivel al wat pijlen op afgevuurd.

In de namiddagpredikaties of zondagsavonds was het de gewoonte, vertelde Comrie, dat de leraars tijdens de verklaring van de confessie — in enger zin uitgedrukt van de catechismus — de dwaalgevoelens van Baxter en de aanhangers van de School van Saumur weerlegden.

Precies zoals wij dat ook kennen bij het verklaren van de Heidelbergse Catechismus. Behalve met de gebroeders Erskine heeft Comrie ook omgang gehad met de bekende dominee Thomas Boston, predikant bij de Schots presbyteriaanse kerk te Ettrick. Deze eerwaardige prediker werd geboren in 1676. Hij overleed in 1732. Evenals de gebroeders Erskine zal hij in het dorpje Comrie of te Perth meermalen het Woord bediend hebben, bij welke gelegenheden Alexander onder zijn gehoor kwam.

Intussen bekwaamde Alexander zich voor het afleggen van zijn belijdenis. Wanneer deze plechtigheid plaats vond en waar, is niet bekend. Waarschijnlijk heeft Comrie reeds op jeugdige leeftijd deze gewichtige stap gedaan, temeer daar bij hem de Godsvreze vroeg in zijn hart gelegd werd.

We veronderstellen dat Alexander een ijverig leerling was en een aandachtig toehoorder, die de „woorden des levens” indronk als water. Jaren later haalde hij nog uitdrukkingen van de Erskines aan, bij welke gelegenheid hij tevens vertelde dat hij de predikaties voor het „meestendeel in zijn jeugd gehoord had” en „de substantie (hoofdinhoud) nog onthoude”.

Met het afleggen van zijn belijdenis verkreeg hij toegang tot het Heilig Avondmaal. De bediening van het sacrament moet een diepe indruk op hem gemaakt hebben om daar aan de tafel bij tijd en wijle te mogen ondervinden met de woorden uit het formulier om het Heilig Avondmaal te houden: „Want door Zijn dood heeft Hij (dat is Christus) de oorzaak van onze eeuwige honger en kommer, namelijk de zonde, weggenomen, en ons de levendmakende Geest verworven; opdat wij door die Geest (Die in Christus als in het Hoofd, en in ons als Zijn lidmaten, woont) met Hem waarachtige gemeenschap zouden hebben, en aan alle Zijn goederen, het eeuwige leven, de gerechtigheid en de heerlijkheid deelachtig worden”.

Dat is vrije genade! Geschonken in het dierbare Middelaarsbloed, waarvan Comrie vertelde in de reeds meermalen aangehaalde brochure, dat hij: „de vrije genade Gods als één van de grootste zondaren geproefd en gesmaakt had”.

Bij die leer wilde hij leven en sterven. De leer van Baxter van de „School van Saumur” vervulde hem met schrik, zodat het: „zijn zucht en bede altoos geweest is, nadat ik de vrye Genade Gods

aan my, één van de grootste zondaren, geproeft en gesmaakt heb, dat God mij nauwe aan de Leer der Reformatie geliefde te houden”.

Zo vergleden de jaren. In de studie maakte Alexander behoorlijke vorderingen en wellicht heeft hij met verlangen uitgezien naar het moment dat hij zelf in zijn vaderland de kansel beklimmen mocht.

Doch donkere wolken pakten samen boven de familie Comrie. Welke moeilijkheden zich voordeden zal altijd wel in het verborgen blijven. Dit is zeker, dat vader Patrick in grote geldzorgen verviel, zodat Alexander zijn studie af moest breken en trachten in zijn eigen onderhoud te voorzien.

Wat dit voor de leergierige jongeling betekende, behoeft geen betoog. Algemeen wordt aangenomen, dat zijn vader hem naar een familielid of goede kennis te Edinburgh zond om in de handel zijn brood te verdienen. Waarschijnlijk bij een zekere Gray, we vermoeden een nakomeling van Ds. Gray, een koopman, die volgens nu nog bekend zijnde gegevens veel handel met het buitenland dreef.

In het begin van de 18e eeuw waren bovendien te Edinburgh nog kooplieden gevestigd, die Comrie heetten. Het kan dus ook zijn, dat zij — als naaste of verre familie van Patrick — hem van dienst waren en zijn zoon op hun kantoor te werk stelden.

Alexander was toen ongeveer 19 of 20 jaar oud, en naar we menen, ingeschreven op een universiteit. Dit is niet met zekerheid vast te stellen, maar het feit, dat hij later direct werd toegelaten tot één van onze hogescholen, wijst beslist in die richting.

Nu rijst de vraag: hoe raakte Alexander in Nederland verzeild?

Het kan niet zijn, dat hij zijn vaderland verliet vanwege het verval in de Schotse kerk, want het scheiden van zijn geliefde leraars de gebroeders Erskine met de verdere vrienden, moet hem zeer bitter en zwaar gevallen zijn. Het is ook niet waarschijnlijk, dat hij de Noordzee overstak met de bedoeling om zich in ons land een tijdelijk bestaan op te bouwen.

We menen dat de volgende hypothese de meest juiste is.

Zijn patroon handelde veel met het buitenland en zal ongetwijfeld onder de Nederlandse relaties ook mijnheer Adriaan van der Willigen gekend hebben, door Comrie later genoemd „een vermaard koopman te Rotterdam”. Van der Willigen stond te Rotterdam en omgeving vanwege zijn voorbeeldige wandel en godsvrucht hoog aangeschreven. Het meest voor de hand ligt, dat Van der Willigen ingelicht werd dat Comrie zijn studie tot het vurig begeerde predikambt af had moeten breken. Men zal

hem gewezen hebben op de goede eigenschappen van de jongeling, wat bij Van Willigen het plan deed rijpen met hulp van zijn vrienden Mr. Arnoldus de Sterke en de Woubrugse ambachtsheer en baljuw Cornelis van Schellingerhout Comrie in de gelegenheid te stellen zijn afgebroken studie voort te zetten.

Om zich van de goede getuigenis, die omtrent zijn persoon en levenswandel gegeven werd, zelf te overtuigen, liet hij Alexander naar Nederland overkomen en nam hij hem op in zijn huis, waar de jeugdige Schot zich de eerste tijd op het kantoor van Van der Willigen verdienstelijk maakte.

VREEMDELING IN EEN VREEMD LAND

Het opschrift boven dit gedeelte heeft iets droefgeestigs in zich. Vreemdeling te zijn, betekent dat men een buitenlander is of een onbekende. Onbekend met de gewoonte van het land en onbekend met de inwoners. Daaruit volgt, dat men de gemeenschappelijke omgang mist, die we allen in min of meerdere mate vanwege onze menselijke eigenschappen nodig hebben. Wanneer men nu vreemdeling is met voldoende middelen van bestaan, verlicht dit veel de eenzaamheid of het gevoel van eenzaamheid, want in zekere mate blijft men zelfstandig. Als de middelen echter ontbreken en men loopt als een berooide langs de straten, dan vallen de moeilijkheden dubbel zwaar.

Toen Comrie op de boot stapte om de overtocht naar Nederland te aanvaarden, zag de toekomst er voor hem niet rooskleurig uit. Zijn vertrek moet een bovenmatig droevig iets geweest zijn. Losgescheurd van zijn ouders, broer en zusters, van de gemeente en geliefde vrienden, reisde hij een toekomst tegemoet, die volkomen duister voor hem was. We kunnen niet aannemen dat de jonge Alexander, toen hij eenmaal op het deinende schip stond, vermoedde dat hij nooit meer zijn geboortestad Perth met de vaderlijke erve te Comrie terug zou zien! Het is zeker, dat hij de reis onder bidden en smeken aanvaard heeft. Maar het valt niet mee als de nacht — figuurlijk gesproken — donker is zonder één lichtpuntje, om dan nog in de zekerheid van het geloof de toekomst in te gaan. Achteraf — ja achteraf — dan licht het pad op, en dan juichen de verlostten over de genade des Heeren; ook in verband met tijdelijke uitreddingen. Gods weg is echter zo vaak, volgens de woorden uit Psalm 68 vers 25, in het heiligdom. Dat is, naar het voorbeeld van de Oud Testamentische tabernakel, achter de dikke voorhang van het Heilige der Heiligen, alwaar de arke des verbonds was, dus verborgen. Zo is Gods weg vaak verborgen achter de dikke voorhang van Zijn eeuwige besluiten; ook voor Alexander Comrie, toen hij aan boord van het schip, dat hem naar Nederland zou brengen, stond, hoewel hij genade in zijn hart omdroeg.

Voor Alexander werd een levensperiode afgesloten, toen de haven van Edinburgh langzaam vervaagde in de nevelige verte, en de personen op de kade, die hem uitgeleide deden, niet meer te onderscheiden waren. Hij zou de loch's nooit meer zien, noch de woeste en ruige bergen, waarvan de toppen bedekt met sneeuwplakkaten in grillige contouren tegen de avondlucht afstaken. Het Schotse hoogland met hier en daar een cottage in het naamloos eenzame land, doorsneden met talloze beekjes en riviertjes, lag achter hem. Voor altijd! Dat hij later, weer aan de oevers van een breed water, rust zou vinden, omringd van lieve vrienden, kon zijn samengeperste hart toen niet bevroeden.

Hij reisde een onbekende toekomst tegemoet. Zodra de haven niet meer te zien was, werden de laatste banden doorgesneden. Daar stond de jonge reiziger te turen over de verschansing, omringd door de wijde onafzienbare zee. Wat een nameloos gevoel van eenzaamheid moet toen in zijn hart gezakt zijn! Hij was tenslotte ook nog maar een jongeling van nauwelijks 20 jaren! Het volle gewicht een „vreemdeling” te zijn, viel op hem en wat zou het nuchtere zakelijke Nederland aan de arme Schot bieden?

Gelukkig maar dat onze Alexander er iets van geleerd had wat Paulus schreef aan de gemeente van Corinthen, hoofdstuk 4 vers 17 en 18: Want onze lichte verdrukking, die zeer spoedig voorbijgaat, werkt ons een gans zeer uitnemend eeuwig gewicht der heerlijkheid, dewijl wij niet acht geven op de dingen die men ziet, maar op de dingen die men niet ziet; want de dingen die men ziet zijn tijdelijk, maar de dingen die men niet ziet zijn eeuwig.

Van Paulus de grote heiden-apostel staat beschreven in Handelingen 28 vers 14, laatste gedeelte, en vers 15, dat hij met zijn metgezellen aankwam te Rome. Het gerucht van hun komst was het gezelschap vooruitgesneld, want te Rome kwamen de broeders (hier bedoeld als broeders naar het vlees, dus de Joden) hen tot Appiusmarkt en de Drie Tabernen tegemoet: „welke Paulus ziende, dankte hij God en greep moed”. Het meeleven van de Joodse gemeenschap was voor Paulus een verkwikking in zijn banden.

In onze gedachten zien we Alexander bij het naderen van de Nederlandse kust op het dek verschijnen. Veel bagage zal hij niet bij zich gehad hebben. Nu stond de jongeling weer over de reling te turen, overdrachtelijk gesproken keek hij nu de toekomst in, die echter bij het helderder worden van de kustlijnen voor zijn geperste gemoed niet opklaarde.

Nog even, dan zou hij voet aan wal zetten.

In die dagen was Amsterdam de grootste havenstad van Nederland, waar schepen uit alle windstreken samen kwamen. De verbinding met Engeland werd ook via Amsterdam onderhouden, zodat we aannemen, dat Alexander in de hoofdstad voet aan wal zette. Mijnheer Van der Willigen woonde echter te Rotterdam, vandaar dat hij toen nog de reis naar de Rotte-stad moest maken. Het beste vervoermiddel was destijds de trekschuit, die via de Haarlemmermeer en Leiden een regelmatige dienst onderhield. Het ging naar onze begrippen niet vlug met zo'n trekschuit, maar het was wel gezellig reizen. De reizigers zetten zich op hun gemak neer in de wetenschap, dat ze de eerste uren geen zorg behoeften te hebben hun plaats van bestemming voorbij te varen.

Toen Rotterdam in zicht kwam en daarmee voor Alexander het einde van de reis, zal er een mengeling van gevoelens door hem heen gegaan zijn. Daar lag de stad waar hij voorlopig zou vertoeven „als een vreemdeling in een vreemd land”.

En nu keren we terug op hetgeen Paulus overkwam te Rome, toen aan het begin van de stad de Joodse broeders hem tegemoet kwamen om hem te begroeten. Paulus greep moed!

Wat een blijde vertroosting moet het ook voor Alexander geweest zijn aan de loskade, mogelijk mijnheer Van der Willigen zelf, of zeker een afgezant van hem, te ontmoeten. Zijn vreemdelingschap werd daardoor niet opgeheven, maar wel verzacht. Zijn geschudde, gekneusde en geprangde gemoed mocht toen voorzeker smaken dat de Heere voor hem zorgde. We vertrouwen er in, dat bij het doorbreken de sombere dreiging voor de toekomst, zijn geloofsoog verder mocht zien dan de vrienden met hun goede zorgen, en hoger reikte; om ver boven de verkwikking uit de grote Verkwikker te zien als de Schenker van alle barmhartigheid. Boven bidden en denken. Ja! Boven bidden en denken. Maar dat moet beleefd worden wil het goed worden verstaan. Er wordt soms zo vlug gezegd: „de Heere heeft het wel willen maken boven bidden en denken” zonder dat hetgeen daarvoor ligt, onze totale onwaardigheid, echt gevoeld werd. Er zullen gewis voor Alexander nog genoeg zwaarigheden overgebleven zijn, doch in die zielsgesteldheid kon hij die een ogenblik vergeten, en mocht hij in blijde verrukking met de Psalmddichter uit Psalm 30 : 8 stamelen:

Gij hebt mijn weeklacht en geschrei
veranderd in een blijde rei;
mijn zak ontbonden, en mij weêr
met vreugd omgord, opdat mijn eer
niet zwijg': zo klimt uw lof naar boven:
mijn God, U zal ik eeuwig loven.

Over een boeiend verhaal, waarin onjuistheden voorkomen

„... Eens op een avond, toen het al vrij laat was, wat we vertellen geschiedde omstreeks 1728, zag een boer uit deze gemeente (Woubrugge) een rijzig jonkman het hek binnen stappen en met vaste tred het erf over op zijn huisje aankomen”, zo begint het verhaal over het leven van Dr. Comrie in „De Heraut”; jaargang 1883 no. 271, 272, 273, 276, 279, 284, 288 en 289.

Deze vertelling was eerder al verschenen in de januari-, maart- en april-aflevering van het Engelse zondagsblad „Catholic Presbyterian” jaargang 1882, pag. 21—25. De stadsbibliothecaris van Perth maakte ons hierop attent. „In the bibliography attached to this there is mention of 3 articles written on Comrie (Alexander), in the Jan., March & April, 1882 issues of the „Catholic Presbyterian”, by A Kuper, D.D., Prof. in the Free University of Amsterdam”.

Dr. Kuijper, door het Engelse blad hiertoe aangezocht, heeft dus indertijd deze artikelen geschreven. In 1883 werden zij in het Nederlands vertaald en in „de Heraut” opgenomen.

Om beslagen op het ijs te komen, informeerde Dr. Kuijper bij enige inwoners van Woubrugge naar het leven van Comrie, die hem een prachtig verhaal, vermengd met heel veel fantasie, toezonden. Een boeiend verhaal, waarvan echter de glans volkomen verbleekt als de nuchtere feiten alleen overblijven. In 1923 werden de artikelen uit „De Heraut” overgenomen en uitgegeven in boekvorm, waarvan verschillende exemplaren tot de huidige dag in omloop zijn. In dit boekje komen nog meer onjuistheden voor. De belangrijkste gedeelten (uit het boekje uitgave 1923) zullen we overnemen, om dan later op de onjuistheden te wijzen.

„... In het uiterlijk van deze gast was niets, dat onheil voorspelde of vrees inboezemde; niets van de ongunstige gelaatstrekken, die de eenzaam wonende landman zo ongaarne speurt bij de nachtelijke bezoeker, die hem een onderkomen vraagt. Integendeel had hij een vriendelijk, ofschoon vastberaden voorkomen; dit sprak uit zijn donker oog en onverschrokken geest, en tekende op zijn gelaat een hart, dat dadelijk het vertrouwen van ieder, behalve van een Hollandse boer, zou hebben uitgelokt. Toen hij nader kwam, ging de boer van zijn venster naar de deur, schoof de grendel van de bovendeur en vroeg toen, over de onderdeur geleund, aan de jonkman waarom hij nog zo laat kwam. Het antwoord luidde — in ietwat gebroken Hollands — de nacht in de schuur te mogen doorbrengen, wjl hij geheel zonder geld en onderdak was, om de volgende morgen op de weg naar Leiden te kunnen gaan.

Onze boer, deels onder de indruk van zijn rijzige gebiedende geest,

deels getroffen door zijn zachte stem, gevoelde dat hij het verzoek niet mocht afwijzen. Hij deed dan ook, wat in zulk een onzekerheid het beste is, om onze achterdocht te ontveinzen: hij stemde dadelijk toe, opende zijn deur en bracht zijn gast in een schuurtje, dat tegen het vertrek, waar hij zelf sliep, was aangebouwd. Hier kon hij hem door een gat in de muur bespieden. Een kaars bracht hij bij hem, wat brood en melk, wenste hem goede nacht en toen ging hij in het donker naar zijn eigen slaapkamer-tje om te zien wat de ander uitvoerde.

Niet dat hij hem nu juist voor een landloper of een bedelaar hield, maar dat gebroken Hollands had toch zijn argwaan gewekt. Verbeeld hier dus zijn verwondering, toen hij zag dat de arme wandelaar, zodra hij zich alleen en onopgemerkt waande, zich het hoofd ontdekte, van het bovenkleed ontdeed en op zijn knieën vallende, zijn ziel in een roerend en vurig gebed voor de Heere uitstortte, een gebed, waarin hij dankte voor Zijn leiding en voor de goedheid, die hij had ondervonden. Gedurende dat gebed kwam er zulk een heilige glans op het gelaat van de jonkman, dat de boer zich schaamde en schuld gevoelde over deze handeling. De ontmoeting van deze jonkman eindigde hierin, dat hij zichzelf geheel en al de mindere gevoelde, en vooral toen hij zijn oor nog wat dicht bij het gat hield en nog wat beter verstond, daar de jongeling zo hoog ernstig en vurig aan de troon der genade hoorde pleiten, waaruit duidelijk sprak naastenliefde, zodat, mocht zijn gastheer nog niet bekeerd zijn, de Goddelijke genade dan ook aan hem en zijn gezin mocht worden geschonken. Zie, dat was te veel voor de boer. Het kwam hem voor, een hemelse verschijning te zijn. Was daar nu, onwetend een engel in geherbergd? Was deze vreemdeling een gezant van boven? O God, Gij weet het!

Hij durfde niet beslissen, maar zeker was het dat er een boodschap van boven tot zijn hart was gekomen. Waartoe dit?

Verrast en vol bewondering trad hij van de opening terug, liet het gordijn zakken, en viel bij zijn bedstee op de knieën. Dit gehoorde vernederde zijn hart zo voor de Heere, alsof het gebed van de jeugdige vreemdeling reeds verhoord was.

Een vreugde en hemelse blijdschap daalde boven wonder in zijn ziel, zoals die nimmer was vernomen, 1 Cor. 2—9.

Dit was de eerste bekering van Comrie in dit dorp, waar hij eenmaal de heilige bediening zou hebben.

Tot recht verstandige opklaring hiervan is het nodig te weten, dat Woubrugge juist kort voor Comrie's bezoek, het toneel van een bijzondere Godverheerlijkende zeer opmerkenswaardige opwekking was geweest.

Jaren achtereen was in dit dorp — gelijk als Comrie zelf mede-

deelt — niets dan een dood uitwendig vertoon van godsdienst geweest. Er was veel rechtzinnigheid en schriftkennis, die tot historisch geloof voerde, maar de kracht des Heiligen Geestes werd niet gezien. Het was de stilte van het graf en dat tintelen van het leven en dat bestralen van het licht, zoals dat wenselijk is in een christelijke gemeente, waar de banier des kruises omhoog gehouden wordt.

Maar zie, toen was daar van Benthuizen, dat twee uur van Woubrugge ligt, een Godvrezend werkmán gekomen, die kennis had gekregen aan de kracht van Christus' opstanding onder de getrouwe dienst van Ds. v. Noorden, toen gelijk als een vader in Christus voor heel de omtrek.

Het was deze eenvoudige werkmán, alsof de Heere hem heel Woubrugge op het hart had gebonden. Door allerlei middelen trachtte hij het volk uit zijn doodslaap op te wekken, spoorde jong en oud aan van hun valse gerustheid af te laten en hield niet op de zielen van allen uit zijn omgeving en zijn gebeden voor de troon der genade te brengen.

Zo ging hij acht jaren voort, maar zonder de minste schijn van welslagen, totdat eindelijk, na negen jaren van stil wachten, de Heere nederkwam om zijn bede te verhoren. Nu was het zaad gerijpt, en Klaas Janszoon Poldervaart — zo was zijn naam — wist schier niet te voldoen aan al de aanvragen om geestelijke leiding, die dag aan dag uit verschillende gemeenten tot hem kwamen. Zo in het oog springend en treffend trad dit werk des Heeren toen te voorschijn, dat er iedere zondag uit verschillende plaatsen in de nabuurschap kwamen om getuige te zijn van deze uitgieting van geestelijke zegen. En hoewel Ds. Blom, de toenmalige predikant, eerst begon met zich tegen de beweging aan te kanten, wíl hij zijn dienst er door in de schaduw zag gesteld en zag ondergaan, bleef de opwekking zo algemeen en aanhoudend, en daarbij van zo'n zuivere aard, dat hij eindelijk toegaf, daar ook zijn eigen ziel deel kreeg, gewag maakte van die kerkelijke zegen en hij tot aan zijn dood toe (1734) publiek van de kansel heeft getuigd van het glorierijke werk, dat de Heere in zijn dagen in zijn gemeente had gedaan, hoewel niet door zijn tussenkomst. Middellijk door de werkmán.

Ik noemde zoëven deze opwekking merkwaardig en dat is zij inderdaad. In de eerste plaats, wanneer men let op de lange duur die zij nodig had om wortel te schieten, een voorbereidingsperiode van negen jaren, zo heel verschillend van die overhaastige beweging van onze tijd. Verder, wíl zij tot het kruis, niet een schare van streng orthodoxe en uitwendig onberispelijke gemeentenaren voerde. En eindelijk (en dit wel het allermeest) om het gezonde karakter, dat zij van den beginne af aan en tot het laatste toe

bleef handhaven, gelijk Comrie dan ook ergens van haar zegt, dat het werk des Heeren in zijn dorp zo was, dat al het waarachtige bekeerde volk, dat de verzegeling des Geestes verkregen had, zich zo bestendig bewoog rondom de Middelaar als hun gemeenschappelijk centrum, alles verwerpende wat zich buitenom deze borgtocht beweegde en tegenstond.

Voorzeker zal niemand, die kennis heeft aan de geheime roerelen van het menselijk hart, er zich over bevreemden, dat onder zulk een dampkring als deze een man als onze boer, die wellicht reeds lange tijd tegen de prikkels sloeg, zo machtig aangegrepen werd bij het zien van die biddende vreemdeling, dat het ijs in zijn ziel smolt en de wateren begonnen te vloeien door dit grote wonderwerk.

De ontmoeting der beide mannen op de volgende dag, was zo vroeg als de tijd het toeliet en behoeft geen omslachtige vermelding. De boer had niet geslapen. Zo wondervol bij elkaar gebracht, bevonden zij zich nu voor het eerst van aangezicht tot aangezicht voor de Heere, die Comrie's schreden zo kennelijk had bestuurd en nog duidelijker in het hart van diens argwanende gastheer had gewerkt. De boer kon zich niet weerhouden al het gebeurde te vertellen; hij erkende zijn wantrouwen, beleed zijn schuldige afkeer van de Schrift, en verheugde zich in zijn onuitsprekelijke gelukzaligheid. In dit alles mengden zich de vurigste uitingen van dank tegenover de jongeman, wiens tegenwoordigheid en gebed zo krachtig op hem hadden gewerkt; doch deze was geheel verlegen bij zulke uitingen van dankbaarheid, die zijn fingevoelige aard zoveel te meer tegenstond, ofschoon de invloed op de ziel van de boer onbewust was geweest. Hij onderzocht dan ook een gevoel van verademing, toen de ander eindelijk aan het opbruisen van zijn gevoel een einde maakte, en zijn gast onverwachts op het lijf viel met de tamelijk afdoende vraag, die een volledig antwoord baarde: „En, heerschap, ik zou haast vergeten te vragen wie gij zijt en waarom gij hier gekomen zijt”.

„Wel, mijn lieve vriend”, antwoordde Comrie, „ik ben natuurlijk naar Woubrugge gekomen om van 's Heeren werk in deze streek getuige te zijn. Ik ben een Schot, en mijn naam is Alexander Comrie. Het wordt nu drie jaar, dat ik naar Amsterdam op een koopmanskantoor werd gezonden.

In die tijd zijn mijn ouders gestorven.

Zij gaven mij een goede opvoeding, want eerst was het plan dat ik tot predikant zou worden opgeleid. Maar zie, tot mijn grote spijt kwam mijn vader later van dit plan terug. Hij dacht dat ik beter voor de handel geschikt was; en wijl hij hoopte, dat bij de opleiding van een grote vreemde stad mijn voorliefde voor de kansel wel zou verdwijnen, zond hij mij naar de hoofdstad

van uw land. Ik kreeg er een plaats als leerling, en zo heb ik dan drie eentonige jaren tegen mijn begeerte op het dompige kantoor van mijn patroon doorgebracht. Daar maakte ik voor enige weken in de kerk kennis met een oude Godzalige man. Hij vertelde mij wat er hier in de dorpen aan de Rijn gaande is, en moedigde mij aan er heen te gaan om zelf te beoordelen. De eerste vrije dag, die ik krijgen kon, ging ik per schip naar Benthuizen (n.l. over het later drooggemaakte Haarlemmermeer). Na een paar uren zeilens op het meer stak de wind eensklaps zo hevig op, dat het niet lang duurde of onze schuit kwam te stranden en nog erger sloeg om. Met verlies van mijn reiszak ontkwam ik ternauwernood door naar de kust te zwemmen. Ik liep in het donker voort, en daar zag ik het licht van uw lamp en besloot een beroep te doen op uw gastvrijheid. En het mocht mij gelukken onderdak bij u te bekomen. En o, hoe gelukkig, voegde hij er aan toe, en hoe heerlijk is dit alles geweest en hoe goedgunstig heeft de Heere mij geleid door mij zulk een welwillend hart te doen vinden en u zulk een zegen te brengen. Mocht het blijken een eeuwige zegen te zijn. En als het niet te veel gevraagd is, vergun mij dan enige dagen hier te mogen blijven, en zoudt gij wel zo vriendelijk willen zijn mij met enige Godzalige mensen uit het dorp in kennis te brengen?"

Natuurlijk werd dit verzoek terstond ingewilligd. Nog voor de middag ging de boer met Comrie naar het huis van zijn landheer, Arnold de Sterke, aan wie de ambachtsheerlijkheid van het dorp, in gemeenschap met Cornelis van Schellingerwoude, voor enige jaren door aankoop ten deel was gevallen. Beide heren hadden in de geestelijke beweging onder hun pachters gedeeld.

In het gezin Van Schellingerwoude waren zes van de acht kinderen, die genade aan hun zielen hadden ondervonden of waren deels verzekerd bekommerden. Toen onze pachter, vol verlangen zijn landheer te verblijden met de heuglijke tijding der verandering in zijn geestelijke leven, de drempel van het oude herenhuis overschreed, hield hij zich, bij wat hem De Sterke belangstelling in het lot van bekwame en jonge vrome mensen bekend was, van een hartelijke ontvangst overtuigd.

En — bedrogen had hij zich niet. Met ongeveinsde belangstelling en een glimlach op het zachte gelaat hoorde De Sterke toe, als de pachter nu zijn verhaal deed, en liet niet na zijn blijdschap over het goede nieuws te betuigen.

Toen wendde hij zich tot des landmans knappen, rijzigen metgezel, en spoedig waren die twee in een lang gesprek.

Hij vroeg hem naar zijn positie in Amsterdam, zijn vroegere studiën op de Latijnse school en zijn uitzichten voor de toekomst. Uit zulk een knaap zou een degelijk predikant kunnen groeien,

zei De Sterke tot zichzelf. Hoe jammer dat zulk een flinke jongen zijn talenten in een kantoor gaat begraven. En toen Comrie het daar nogmaals als zijn innige begeerte uitsprak, de Heere in Zijn kerk te dienen en daarbij zijn tegenzin, om niet te zeggen afkeer van het kantoorleven schier niet verbergen kon, beval de heer De Sterke eensklaps dat zijn rijtuig moest voorkomen en deelde de pachter in vertrouwen zijn voornemen mee om de jonge Schot met zich naar Woerden te nemen.

Te Woerden stond toenmaals als predikant Antonius Tarze, een neef van De Sterke, en aan deze door de dubbele band van bloedverwantschap en geestelijke overeenstemming verbonden. Het was met deze uitnemende dienaar des Woords, dat De Sterke omtrent de mogelijkheid om Comrie naar de universiteit te zenden wilde beraadslagen. Ook Ds. Tarze ontving dadelijk dezelfde gunstige indruk van des jonkmans karakter en oprechte vroomheid. Bovendien kwam hij na een klein examen tot de ervaring, dat zijn verstandelijke vermogens meer dan middelmatig en zijn kennis van het Latijn en Grieks op zijn minst genomen ver van onbeduidend was.

Zeer verblijdend voor Ds. T. en Landman. Dit bevredigende resultaat bevestigde de heer De Sterke in zijn oorspronkelijk plan, en toen hij ook bij Ds. Tarze een zelfde bereidvaardigheid vond om hulp te verlenen, kwamen die twee heren tot het besluit, dat Comrie, indien hij wilde, zijn kantoor onmiddellijk zou verlaten en zijn studiën hervatten, en na een jaar van voorbereiding naar de universiteit te gaan.

Gelijk te verwachten was, nam Comrie dat voorstel met heel zijn hart aan en betuigde zijn innige dank aan zijn weldoener.

Toen moest hij — maar dit rust blotelijk op overlevering — plechtig beloven dat, indien hun ondersteuning het middel mocht wezen waardoor hij tot het leraarsambt mocht komen, zolang de Heere hem het leven en de kracht zou schenken, hij zich beschikbaar zou stellen voor de kerk te Woubrugge”.

Tot zover het verhaal, waarin vervolgens in het kort nog gememoreerd werd, dat Comrie naar de universiteit te Groningen vertrok; hoe hij afgestudeerd zijnde te Woubrugge in de dienst des Woords bevestigd werd; dat hij na het overlijden van zijn vrouw, die op jeugdige leeftijd stierf, eenzaam zijn verdere leven gesleten heeft en tenslotte in de leeftijd van 66 jaren overleed en te Gouda begraven werd (Levensgeschiedenis van Alexander Comrie in leven dienaar des Woords bij de gereformeerde kerk te Woubrugge 1736. Uitgave K. Heerschap — Ouddorp (Z.-H.) 1923) Na het lezen van dit boekje schoot door onze gedachte hetgeen

staat in Mattheüs 28 : 15: „En dit woord is verbreid geworden bij de Joden tot op de huidige dag”, want het verhaal berust voor het grootste gedeelte op fantasie.

Dat is bepaald jammer! Voornamelijk over het geestelijke werk, de bekering, wat zo'n tere zaak is, mag niet gefantaseerd worden. Een bekering moet altijd op degelijke feiten berusten.

Het onlogische in de vertelling valt direct op als voorgesteld wordt, dat Alexander kort voor hij bij de boer aanklopte, schipbreuk geleden had en zijn vege lijf ternauwernood kon redden door naar de wal te zwemmen. Met geen enkel woord wordt er over gesproken, dat de boer de jongeman van droge kleding voorzag. Ook niet dat Alexander bekommerd was over de mede opvarenden van het schip, die wellicht verdronken waren, of zoals hij in het donker van de avond hulp nodig hadden. Reddingspogingen in die richting werden niet ondernomen.

Verder staat er, dat de jongeman gebroken Nederlands sprak. Dan ligt het voor de hand, dat hij in het eenzame het gebed in zijn landstaal deed, dus in het Engels. Dat moet voor hem gemakkelijker geweest zijn. Maar het is niet aan te nemen dat de boer de Engelse taal machtig was. Hoe kon hij dan het gebed van de jongeling verstaan?

Vervolgens wil men, dat Comrie naar Woubrugge kwam om getuige te zijn van de geestelijke opwekking. Die vond echter plaats in de jaren 1719-1720, terwijl Comrie zelf in zijn lijkrede bij het overlijden van Cornelis van Schellingerhout vertelde, dat hij „in de maand Mey van 't jaar 1728, eerst op deze plaatse quam” (zie het voorgaande gedeelte onder „Drie voedsterheren van de kercke Christi”).

De bijzondere geestelijke bedauwing vond in 1728 niet meer plaats, alleen de vruchten waren nog als getuigen aanwezig. Het klopt dus niet dat Alexander speciaal daarvoor naar Woubrugge reisde.

Bovendien laat men in het verhaal Comrie vertellen, dat hij als kantoorbediende te Amsterdam werkzaam was. Deze mededeling berust op een vergissing, want Comrie heeft alleen te Rotterdam een poosje op het kantoor van mijnheer Adriaan van der Willigen gewerkt, terwijl zijn ouders op het tijdstip waarin de voorvallen zich afspeelden, zeker zijn vader, nog leefden.

Dat de boer Comrie naar zijn landheer Mr. Arnoldus de Sterke bracht, kan ook niet waar zijn, want Mr. de Sterke woonde niet te Woubrugge. Van Ds. Tarée wordt medegedeeld (in het verhaal abusievelijk Ds. Tarze genoemd) dat hij een neef was van De Sterke. Ook dit is onjuist. Ds. Tarée was een zwager van de Woubrugse ambachtsheer. In 1728 stond hij echter te Tiel, zodat de fantasie van de briefschrijvers wel heel sterk moet geweest zijn

om te beweren dat Mr. de Sterke zijn rijtuig voor liet komen en met Comrie naar Woerden reed.

In het begin schreven wel al, dat de romantische glans geheel verbleekt naarmate de nuchtere feiten aan het licht komen. Het lag overigens niet in onze bedoeling over dit verhaal te reppen als we bij onze onderzoekingen niet gestuit waren op de vaste overtuiging bij enkelen, dat de feiten waren zoals in het verhaal werd medegedeeld. Daaraan viel zelfs niet te tornen. We stemmen wel toe, dat de kern waarom de zaak draait, juist is, echter onder geheel andere omstandigheden dan werd voorgesteld. Dat zal uit het vervolg blijken.

OP DE KANTOORKRUK

Hoe de jonge Schot zich de eerste tijd in ons land voelde, laat zich voldoende begrijpen. Zijn conversatie bleef beperkt tot de kleine kring van hen, die zijn landstaal verstonden en spraken. Het werk, dat hij op het kantoor verrichtte, was aangepast aan de Engelse taal, doch door de gedurige omgang met het andere personeel kon hij zich al vlug in het Nederlands verstaanbaar maken.

Te Rotterdam begaf Alexander zich onder het gehoor van de predikanten, die toen de vaderlandse kerk dienden. Onder dezen nam Ds. Jacobus van Strijen een grote plaats in, waarvan Comrie later in zijn leerredenen vertelde, dat Ds. van Strijen meermalen „nat besweet op de predikstoel kwam”. Door deze aanhaling wordt bevestigd, dat onze Alexander voor 21 maart 1727 in de Maasstad vertoefde. (Dus niet te Amsterdam, zoals het door ons aangehaalde verhaal over het leven van Dr. Comrie wil.) Want Ds. van Strijen overleed op 21 maart 1727.

Daar leerde hij verschillende personen kennen, die bij Van Willigen over huis kwamen, en raakte de „vreemdeling” bekend op de gezelschappen, zoals die toen algemeen gehouden werden. Hoe lang Comrie in Rotterdam woonde, kunnen we niet precies zeggen. Geen drie jaren! We denken ongeveer één of anderhalf jaar. In die tijd hield hij aantekeningen van de gebeurtenissen, die in zijn leven voorvielen.

In een predikatie met het opschrift: „De doodige herstelt door Godts genade-ryke toenaderinge” over Psalm 102 vers 18 en 19 vertelde Comrie dit. In deze predikatie handelde hij o.a. over het „Gebet des gantsch ontblooten” waarin Comrie schreef: „En schoon men zijne gewoone tijden des Gebedts mag houden, zoo ben ik verzekert, dat indien wij niet uit de diepte roepen, in welke wij zijn en welke wij met aandoeninge gevoelen, dat wij nooit kunnen bidden, en dat al wat wij doen maar sleurdienst is. Dan mijne Geliefde, gaat het eerst, als de ééne diepte tot de

andere roept. De discipelen zeiden, gaat het u niet aan, wij vergaan. Jonas schiplieden in de diepte baden niet uit sleur een oudt versleten gebedt, maar elk in de diepte van gevaar zijnde, uit zijn harte.

Ik kan het niet voorbij, of ik moet u zeggen een geval of twee, dat ik zelve bijgewoont hebbe. In 't jaar 1727 was ik, volgens mijne aantekeninge, op zee met een schip van Zwartewaal, in de maand van December. Daar wierdt een gebedt 's morgens en 's avonts uit de Zeevaart van Van Leeuwaarden gelezen. Maar daar quam zulk een verschrikkelijke storm op, dat meer als veertig schepen rondtom ons verongelukten. Wij bergden het volk, zeven in getal, van een schip; het leezen van gebeden hieldt op, elk boog zijne knien en riep tot Godt, niemant ging zijn oude gebedt opprevelen. De Capitein, die nog leeft, en nu in 's Lands dienst is, en in den Briel woont, weet dit". (Verzameling van Leerredenen door Alexander Comrie, tweede deel, Te Amsteldam, by Gerbrand Roos, en Hendrik Vermandel, MDCCXCIII).

Wij hebben deze passage uitvoerig geciteerd om het verband waarin Comrie dit voorval vertelde weer te geven.

Het doel van de reis, die Comrie met een schip uit Zwartewaal, een dorpje op het Zuid-Hollandse eiland Voorne, maakte, verklaarde hij niet nader. Hij vertelde wel, dat ze over de Noordzee voeren. Waarschijnlijk was hij voor zijn patroon op weg naar de Zeeuwse eilanden. De „Nieuwe Waterweg" was toen nog niet gegraven, zodat de gebruikelijke waterweg van Rotterdam naar de zee via Zwartewaal en Brielle door het Brielse gat liep.

Rondom deze gebeurtenis hebben de briefschrijvers aan Dr. Kuijper blijkbaar hun verhaal over de schipbreuk van Alexander gegeven. De feiten zijn evenwel met elkaar verward, waardoor de juiste lezing verloren ging. Overigens vertelde Comrie niet, dat hij zelf schipbreuk leed, wel dat een ander schip in de golven verzonk, waarvan de opvarenden, zeven in getal, gered werden. Door het noemen van de maand december in het jaar 1727 is het vast te stellen, dat Alexander hoogstens anderhalf jaar te Rotterdam vertoefde. In 1725 verbleef hij nog in Schotland, terwijl hij in de maand mei 1728 zijn reis naar Woubrugge maakte, en kort daarop naar de universiteit vertrok. Zo heel erg belangrijk zijn deze jaartallen niet; ze geven alleen de juiste toedracht weer. Belangrijker was, dat Alexander voor zijn ziel ondervond, dat de Heere voor hem ook in Nederland zorgde.

Met het toenemen van zijn kennis in de Nederlandse taal opende zich meer en meer de kring van vrienden. Vele uitdrukkingen zullen Comrie eerst nog wel vreemd en onbekend zijn gebleven, dat kan niet anders; doch een dierbare zielsvereniging vond zeker plaats, ondanks de taalmoelijkheden. En hoewel de volle

waarde bij het juiste begrijpen beter geproefd wordt, blijft het ook een feit, dat enkele gestamelde en mogelijk slecht uitgedrukte woorden soms als een elektrische vonk overspringen, zodat de harten van beide partijen in vlam gezet worden. Wij nietige mensen zijn door de taal alleen al, zeer begrensd. Maar de Heere kan wonderen doen om Zijn geperste kinderen de oren en het hart te openen, zodat ze zelfs een vreemde taal verstaan. Als er maar echte behoefte is. We stemmen direct toe, dat dit buiten de gewone weg ligt. Maar het komt voor!

Een treffend voorbeeld daarvan verhaalde Christiaan Salomon Duitsch in „De wonderlijke leidingen Gods met eenen blinden leidsman der blinden”. Amsterdam, H. J. Winter, 1883, op pagina 273. „Eindelijk hoorde ik zijn Eerw. tot tekst aflezen Ps. 138 vers 8. „De Heere zal het voor mij voleinden; uw goedertierenheid Heere, is in eeuwigheid; en laat niet varen de werken Uwer handen”.

Wat zal ik zeggen, ja wat kan ik zeggen? Het is Dien, Die de harten en nieren proeft, alleen bekend in welke gemoedsgestalte ik mij nog heden deze dag, als ik daaraan gedenke bevinde: hoe veel te meer is er in mijne dorstende en versmachtende ziele niet omgegaan onder het gehoor van die predikatie! Ik hadde ter dier tijd in mijne verbeeldinge haast gezegd, dat nog nooit met meer zegen en nut voor eene ziele het Woord Gods was verkonigd en gepredikt geworden, dan ik in deze namiddagure voor mijne ziele genoten hebbe! Ja ik was gedurende de verklaring van zijn Eerw. zoo opgetogen, dat ik mij niet anders verbeelde, dan dat de Dominé zuiver Hebreeuwsch sprak, zoo duidelijk konde ik zijn Eerw. verstaan, ja mijne verkwikking ging zoo verre, dat ik meer dan eens in mijne verwondering dachte: wat doen toch deze menschen alle in deze kerk? Ze kunnen immers toch den Leeraar niet verstaan! Ach, wat vond ik hier spijs en drank voor mijne hongerige en dorstige ziele! Doch de groote roover ving aan, te midden onder mijne verkwikking, mijne gedachten af te trekken en te verstrooijen. Hoe zijt gij toch zoo verrukt en opgetoogen (stelde hij mij voor) in uwe verwondering, dat gij deze preek zoo verstaat, is dat zulk een mirakel? Gij zijt immers de Nederduitsche taal machtig? Zijt gij dan thans met hypocondrie besmet, dat gij uw verbeeldt deze taal niet machtig te zijn? Kunt gij dezelve niet lezen? Ei probeer zulks maar, dan zult gij beschaamd en overtuigd worden, dat het niets anders dan enkele verbeeldinge zijn. Door deze bedroefde aanvallen en verstrooijinge van gedachten bragt hij het zoo ver, dat ik aan mij zelven begon te twifelen, zoodat ik gedrongen wierd van eene vriend, naast mij zittende, een boek te leenen, om te beproeven, of het waar dan valsch ware; doch het was en bleef voor mij een ver-

zegeld boek; ik moest mij zelve antwoorden: ach ik kan niet lezen. Toen was ik beschaamd voor mij zelve, dat ik mij door den boozen verleider en duizendkunstenaar zoo had laten verleiden en aftrekken, en mij van mijne gezegende aandacht zoo had laten verwarren en berooven. Ik wilde gaarne zijn Eerw. met mijne gedachten wederom navliegen, en spande daartoe alle vermogens mijner ziele in, maar alle moeite was om niet en te vergeefs; niet een eenig woord van zijne toepassing konde ik verstaan”.

Tot zover het citaat. Ter aanvulling delen we nog mede, dat Christiaan Salomon Duitsch een Hongaars rabbijn was, die alleen de Hongaarse en Duitse taal verstond. Tijdens zijn omzwervingen was hij in Nederland terecht gekomen. Met een gejaagd en gepijnigd hart had hij zich 's middags naar de kerk te Amsterdam begeven in de veronderstelling, dat daar een dominee zou preken in de Hoogduitse taal. Tot zijn grote teleurstelling bleek hij verkeerd ingelicht te zijn, zodat hij het voornemen reeds had om de kerk te verlaten. En toen wilde de grote Ontfermer zijn extra ordinaire genade aan Zijn zwerfend kind bewijzen. Er was ware behoefte! Op dat moment mocht zijn twijfelmoedige hart zich neervleien in de armen van een drieënig God met de woorden van de psalmdichter: „De Heere zal het voor mij voleinden; Uw goedertierenheid, Heere, is in eeuwigheid; laat niet varen de werken Uwer handen”.

In het voorgaande hebben we verteld hoe Alexander in opdracht van zijn patroon een reis maakte met een schip uit Zwartewaal langs de kust over de Noordzee. Het was toen winter, in de maand december van het jaar 1727.

Bij het ontluiken van de voorjaarsknoppen, terwijl de gouden zonneschijf al hogere en hogere banen langs het firmament maakte, gaat de jonge Schot weer op reis. Ongetwijfeld ook nu in opdracht van mijnheer Van der Willigen. Ditmaal trok Alexander een andere kant op; hij is op weg naar het landelijke Oudshoorn, onder de rook van Alphen a.d. Rijn. Zijn reis had geen commercieel doel. Mijnheer Van der Willigen zond zijn beschermeling naar zijn vrienden, de familie Van Schellingerhout, om die in de gelegenheid te stellen nader kennis met hem te maken. Alexander, onbewust van de goede ontvangst die hem te wachten stond, moest bij de deftige familie aankloppen en zich aandienen als de bediende van mijnheer Van der Willigen. Daar zag hij tegen op. Hij was zelf ook wel uit deftige ouders geboren, en had een goede opvoeding genoten, daar niet van; maar als berooide vreemdeling, die aan lager wal geraakt was, paste hij niet meer in het milieu van de familie Van Schellingerhout. Wat viel dat

echter allemaal mee. De ontvangst was hartelijk en de verzorging die hij genieten mocht vervulde hem met verwondering. Anna van Schellingerhout verzorgde toen het huishouden voor haar broer Pieter, de schout en secretaris van Oudshoorn, en voor Cornelis, de ambachtsheer en baljuw van Esselickerwoude en 's Heer Jacobswoude.

Vervuld met moederlijke tederheid en medelijden omtrent de jonge vreemdeling, deed zij hem al het nodige tot verkwikking van het lichaam toekomen.

Bij dit alles werden er bovendien geestelijke vriendschapsbanden gelegd. Koorden der liefde, waarvan Johannes schreef in zijn eerste zendbrief hoofdstuk 4 vers 7: „Geliefden, laat ons elkander liefhebben, want de liefde is uit God, en een iegelijk die liefheeft, is uit God geboren en kent God”.

Dat zijn banden die nimmer verbroken worden; ook niet toen Anna van Schellingerhout nog maar nauwelijks 5 jaren later op 16 november 1733, aangegrepen door zware krankheden naar het lichaam, het tijdelijke met het eeuwige verwisselde. Alexander was toen al een heel eind op weg met zijn studie tot het begeerlijke predikambt. De bekroning op het werk, dat hij de kansel beklom, mocht zijn weldoenster niet meer beleven.

Het is mogelijk, dat Cornelis van Schellingerhout om de jonge Schot te ontmoeten, van Woubrugge naar het ouderlijke huis te Oudshoorn overkwam. Meer voor de hand ligt echter, dat zijn broer en zuster met Alexander naar 't Huijs Ter Aer reisden, aangezien Comrie later omtrent die eerste ontmoeting vertelde, dat hij in de „maandt Mey van 't jaar 1728, eerst op deze plaatse (Woubrugge) quam”.

Of hij Mr. Arnoldus de Sterke bij die gelegenheid ook ontmoette, vertelde hij er niet bij. Het verhaal over het leven van Dr. Comrie, dat we citeerden, vermeldde dit wel. Het is niet belangrijk. Men mag echter niet uit het oog verliezen, dat Comrie niet lichtvaardig „de handen opgelegd werden”, noch wat zijn burgerlijke staat betreft, noch aangaande de geestelijke.

De oude Keur uit 1625, dat „Yeder, die in Esselicker en 's Heer Jacobswoude comen wonen, moeten eerst bij den balluw verthoonen, behoorlicke ende soufficante ghetuyghenisse” was ook van toepassing op Alexander. Het mocht dan voorshands de bedoeling nog niet zijn dat de „vreemdeling” zijn tent aan de oevers van de Woudwetering op zou slaan, hij werd wel door de familie geadopteerd. En dat vereiste een gedegen onderzoek naar zijn verleden.

Wat het geestelijke betrof, ging de familie te werk volgens de opdracht uit de eerste zendbrief van Johannes hoofdstuk 4 vers 1: „Geliefden, geloof niet een iegelijke geest, maar beproeft de

geesten of zij uit God zijn". In verband hiermede heeft Ds. Tarée ook ongetwijfeld met Alexander gesproken. Niet zo overhaast en impulsief als het verhaal uit de „Catholic Presbyterian" wil. Dat was, als men de vervoermiddelen uit die dagen in aanmerking neemt, niet mogelijk. De afstand naar Tiel, waar Ds. Tarée in de maand mei van het jaar 1728 nog als predikant stond, vergde zeker een dag reizen. Dat haastige was ook niet nodig. „Beproeft de geesten of ze uit God zijn" daar draaide de hoofdzaak om.

Zodra nu de Heere opening van de harten geeft, dan is dat „beproeven" geen mensenwerk meer. Dan worden de zielen niet meer gewogen naar de begrippen en maatstaven van de menselijke geest en gedachte. Dan is het de Geest van God, die de overeenstemming geeft, waardoor Gods volk wel eens de liefde smaken mag, waarvan in de Bijbel zo wonderlijk uitgedrukt staat: „dat zij alle verstand te boven gaat".

Dat mocht Alexander ondervinden tegen alle verwachting in. Twintig jaren later terugdenkende aan dit eerste bezoek, noemde hij in verrukking Anna van Schellingerhout „een tweede Pheben, een dienaar van de heilige, en ook van mij, onwaardige, moet ik zeggen. Die liefde, die aandoeninge, die bezorgtheit, die ze voor mij, een vreemdeling, toonde, doe ik in de maandt Mey van 't jaar 1728, eerst op deze plaatse quam, zal ik nooit vergeten, maar hare gedachtenisse zal, zoo lang ik levee, in zegeninge bij mij blijven".

We geloven vast, dat Comrie, waarvan bekend is dat hij een „worstelaar was aan de troon der genade" 's avonds op zijn knieën zakte en uitriep met Paulus: „Geloofd zij de God en Vader van onze Heere Jezus Christus, de Vader der barmhertigheden en de God aller vertroosting, Die ons vertroost in al onze verdrukking, opdat wij zouden kunnen vertroosten degenen die in allerlei verdrukking zijn, door de vertroosting met welke wijzelf door God vertroost worden" (2 Cor. 1 : 3 en 4). Wat de Heere geeft, dat is altijd goed.

Uit het gunstige onthaal, dat Alexander bij de familie Van Schellingerhout ten deel viel, kan men opmaken dat ze niet weifelden om mede te werken hem in de gelegenheid te stellen zijn afgebroken studie voort te zetten.

Om de colleges goed te kunnen volgen, moest Alexander zich echter eerst voldoende bekwamen in de Nederlandse taal. Tevens kon hij dan de gelegenheid waarnemen om de oude talen op te halen en hetgeen hij geleerd had in Schotland aan te passen aan het Nederlandse onderwijs. Dit zal de oorzaak geweest zijn, waarom hij eerst op 8 september 1729 zich als student in de heilige

godgeleerdheid in liet schrijven aan de Groningse Hogeschool. Waarom juist te Groningen en niet te Leiden, dat toch zoveel dichterbij Rotterdam en Woubrugge ligt, weten we niet. Aanwijsbare redenen zijn daar niet voor te vinden. Professor Honig veronderstelde, dat door zijn beschermers aan Groningen de voorkeur gegeven werd boven Leiden, omdat de professoren Antonius Driessen en Cornelis van Velzen aldaar in de theologische faculteit een belangrijke plaats innamen. Zij waren wakkere kampioenen voor de gereformeerde leer en hun ijver voor de rechtzinnige „oude waarheid” was alom bekend.

Voor Alexander moet dit een wonderlijke blijde tijd geweest zijn. Ongetwijfeld heeft hij teruggedacht aan de diep blauwe loch's uit zijn geboorteland; aan de ruige bergen in het Schotse hoogland; aan het lieflijke dorpje Comrie. Aan alles wat hij onder zulke benauwde omstandigheden verlaten had om als een „vreemdeling in een vreemd land” te gaan verkeren.

Welke wonderlijke wegen had de Heere met hem gehouden! Maar wat had de grote Ontfermer het ook wonderlijk „wel” met hem gemaakt. Wat in zijn geboorteland een afgesneden zaak was, werd voor hem in de vreemde weer een weg geopend om toch tot het begeerde doel te geraken.

Zo zag hij met verlangen de 8e september van het jaar 1729 naderen. De dag welke altijd als een mijlpaal in zijn leven getekend zou blijven; toen zijn inschrijving als student in de heilige godgeleerdheid een feit werd.

COLLEGIA ACADEMICA

Van oude tijden af heeft het college-lopen vele studenten in een andere wereld geplaatst en het hoofd op hol gebracht. De tijd, welke met studeren benut moest worden, werd met feestvieren verspild.

Vóór de ernst van het leven beslag legt op ons vergankelijk bestaan, moet men eerst nog wat jaartjes genieten van de onvergelykelyk mooie studententijd, was altijd al de dekmantel, waaronder de uitspattingen verborgen werden.

Ook op de Groningse Hogeschool kwam het voor, dat de kostelijke tijd verbeuzeld werd. Op Alexander had gelukkig het studentikoze leven geen vat. Hij kon overigens onbekommerd de colleges volgen, want zijn beschermers voorzagen hem ruim van middelen. Het was daarom nimmer nodig, dat Alexander een beurs bij de overheid moest vragen, wat aan de ene zijde een verleiding voor hem had kunnen zijn om „op zijn gemak aan te doen”. Doch verre van dat. Door zijn ijver en nauwgezette levenswandel viel hij op onder zijn medestudenten, waaronder overigens gelukkig ook jongelingen waren, die Alexander later „de edelste bloem der studenten” noemde. Wie hij daarmee op het oog had, verklaarde hij niet nader. Wel dat ze zielsvrienden van hem geworden waren wegens de ware geestelijke omkeer, die in hun harten plaats vond. Op bladzijde 42 van zijn catechismusverklaring, uitgave „De Banier” 1941, vertelde hij dit als volgt: „In mijn studententijd te Groningen heb ik verkeerd met jonge lieden, die wegens hun geleerdheid en wetenschappelijke kennis, de edelste bloem der studenten uitmaakten. Deze heb ik ondertussen, wanneer zij hun ellende kwamen in te zien, menigmaal horen uitroepen, met aandoening en ontroering: o God, ik ben een groot beest! Uw weg is voor mij verborgen! Ofschoon ik nu, naar het lichaam, van hen afwezig ben, zo ben ik zulks echter niet naar de geest”.

Veel vrienden kan hij niet gehad hebben! De groep jongelingen,

die zich aan een nauwgezette levenswandel houden, is nooit groot geweest. Vijftwintig jaren later vertelde Ds. Rutger Mazier, één van zijn medestudenten, dat hij zich Alexander nog goed kon herinneren. Die was overigens geen bepaalde vriend van hem, want hij schreef aan een bestrijder van Comrie: „Dr. Comrie ken ik van ommeegang op de academie, maar ik heb in zijn stijve behandeling nooit zin gehad, dat is de reden, waarom ik geen van zijn schriften bezit”.

Wat de uitdrukking „stijve behandeling” inhield, laat zich voldoende begrijpen. Alexander was veel te nauwgezet. Beter getuigenis kan men niet verlangen, denken we.

Hoezeer Comrie een ijverige studie voorstond, komt ook uit op pagina 12 van zijn catechismusverklaring. Hij behandelde daar hoe de vaderen volgens de Nationale Synode van Dordrecht van alle leraars, die tot de evangeliebediening werden toegelaten, een eed afvorderden. Dat zij voor God en deze heilige vergadering (de particuliere synoden) moesten verklaren om de gehele leer, vastgelegd door de Synode van Dordrecht overeenkomstig Gods Woord en de belijdenis van de kerk, te zullen handhaven en naar hun vermogen te beschermen; en dat zij noch in de predikaties, noch lerende in de scholen, noch in het schrijven, nimmermeer van deze regel zouden scheiden.

„Nu geef ik in overweging — schreef Comrie — hoe diegenen deze eed doen kunnen, die pas een drie of vier jaar zich aan de hogescholen hebben opgehouden en veel van die korte tijd niet studeren, maar met beuzelingen en onnutte bezoeken doorbrengen? Dit zal onvermijdelijk de ruïne van Nederlands kerk veroorzaken, zo er niet in voorzien wordt. Ook weet ik niet hoe diegenen deze eed kunnen doen, die zo hoogmoedig zijn, dat ze de catechismus nog nooit onderzocht hebben, of de geloofsbelijdenis van onze kerk nooit vóór en velen niet eens na dat ze de eed afleggen, gelezen hebben. En zulke predikanten zijn evenwel velen in getal”.

Wat Comrie hier bedoelde is duidelijk. De korte studietijd aan de hogeschool werd in vele gevallen verkwest met onnutte bezigheden, waardoor de studenten alleen het hoognodige leerden. Nauwelijks voldoende om door de tentamens heen te komen. Het gevolg was, dat ze onbedreven in de grondstellingen van de waarheid Gods, later geen positief standpunt innamen; nog veel minder redenen konden bijbrengen om de gereformeerde leer te verdedigen tegen dwaalgevoelens, wat: „onvermijdelijk de ruïne — de afbraak dus — van Neêrlands kerk zal veroorzaken”.

Om de listige insluipers te kunnen onderscheppen — die met verfiende afwijkingen de fundamentele grondstellingen van de leer van God trachtten te ondermijnen — wordt een nauwgezette

studie vereist. Zeker van de geschriften, zoals de Heidelberger Catechismus met de commentaren, voerde Comrie aan. En zeer terecht! Maar, stelde Comrie met deze stelling de „bevindelijke waarheid” niet op de tweede plaats? Welneen! Zijn standpunt in deze verklaarde hij glashelder op pagina 42.

Comrie beriep zich eerst op een uitspraak van de bekende Ds. Jodocus van Lodesteijn. „Lodesteijn zegt zeer wel: Die niet heeft als de letter is maar een ketter. O mijn geliefde vrienden, indien gij zoekt na te gaan of de morgenster dezer waarachtige kennis van de weg der verlossing wel ooit in uw harten is opgegaan, zo zult gij, volgens Gods Woord, bij bevinding weten, dat God Zelf het u geopenbaard heeft. Waarlijk, mijn geliefden, indien wij deze zaligmakende kennis van de verlossingsweg kunnen verkrijgen door slechts aan de hogescholen te studeren, zo mogen wij aan de hemelse academie wel een brief plakken en zeggen dat die niet meer nodig is, daar dan de hogescholen of goede catechiseermeesters voor ons genoeg zijn. Wij echter hopen en vertrouwen, dat geen leraar of lidmaat der Hervormde Kerk hiertoe zal komen, want dan waren zij volstrekt gelijk aan de Pelagianen, die niets anders dan een helpende of medehelpende genade dulden willen, om de vrije wil en de natuurkracht op de troon te zetten”.

Even daarvoor op dezelfde bladzijde, haalde hij nog een voorbeeld aan dat een mens het niet op louter letterkennis wagen kan de eeuwigheid onbevreesd tegemoet te treden. „De bekering is een boven-natuurlijke kennis, stelde Comrie, die wij door de onmiddellijke werking des Heiligen Geestes in het Woord moeten verkrijgen. Dit blijkt uit de bevinding der heiligen, die allen moeten getuigen, hoever zij tevoren ook in de letterkunde mochten gevorderd zijn, dat, wanneer zij in zielsangsten kwamen en in hun ellendige akelige en rampzalige toestand, van nature waren ingedommeld, alsdan hun letterkennis hun ontviel en zij zich met geen aangeleerde waarheden meer konden behelpen.

Ik heb dit klaar gezien in een professor, onder wie ik studeerde; die eens, terwijl ik bij hem was, zulke vreselijke zielsangsten had, dat hij, nog hier op aarde zijnde, reeds in het diepste der hel scheen te wezen, daar hij als een worm langs de grond kroop, roepende: o God, is er nog een weg van ontkoming, maak hem mij bekend. En deze man had reeds voor die tijd zijn Gratia Victrix uitgegeven”.

Wie Comrie hier bedoelde, behoeft geen twijfel over te bestaan; hij had het oog op zijn hooggeachte leermeester professor Driesen, die voor dat hij deze ontzettend diepe weg doormaakte zijn Gratia Victrix, dat is Latijn, en betekent „Overwinnende genade”, reeds had uitgegeven. De pen was, om zo eens te spreken,

aan de hand van de professor ontvallen. De glorie van het overwinnende Lam was verborgen in helse duisternis, zodat hij in plaats van overwinnende genade kermde: o God, is er nog een weg van ontkoming, maak hem mij bekend.

Deze mededeling geeft ons meteen een indruk van wie Alexander les ontving. Beter leraars kon hij niet wensen. Op pag. 204 noemt hij zijn oude leermeester onomwonden: „de nu zalige heer Driessen”, een bewijs, dat Comrie er van overtuigd was, dat professor Driessen „de witte keursteen” had ontvangen.

Op 10 juli 1733 verwisselde Alexander Groningen met Leiden. Wat daartoe de aanleiding was, vertelde hij nergens. Wij vermoeden dat hij te Leiden beter de colleges in de filosofie kon volgen, want de leergierige jongeling volgde tegelijkertijd twee studierichtingen, de theologie en de filosofie. De filosofie bevat overigens ook de leer over God, alleen voor zover hij door de natuurlijke rede kenbaar is, uitgedrukt met het woord theodice of de natuurlijke Godsleer.

Leiden had beslist het voordeel boven Groningen, dat hij dichterbij zijn beschermers woonde.

In de sleutelstad gaven de professoren Franciscus Fabricus, Taco Hajo van den Honert en Wesselius de lessen in de theologie. Behalve in de opdracht voor zijn proefschrift, noemde Comrie later nergens de namen van deze leermeesters. De filosofische lessen ontving hij van professor 's-Gravensande, die hem ook terzijde stond bij de vervaardiging van zijn dissertatie.

Ruim een jaar vertoefde Alexander op de Leidse universiteit. Hij bracht zijn tijd ook daar niet door met ijdele beuzelingen, want gelijktijdig met de voltooiing van de studie, verdedigde hij een proefschrift, zodat hij de hogeschool als doctor in de filosofie verliet.

Artium liberalium Magister

Op 5 oktober 1734 volgde voor Alexander de bekroning op het werk. Met grote dankbaarheid dacht hij terug aan zijn weldoeners die hem in de gelegenheid gesteld hadden zijn afgebroken studie te voltooien. Wel hing er een schaduw over de blijde gebeurtenis, want toen Alexander nog maar 4 maanden in Leiden woonde bij de weduwe Kiwitsbergen op het Rapenburg, dus vlak bij de universiteit, was Anna van Schellingerhout — zoals we reeds mededeelden — op 16 november 1733 overleden. Hoewel Comrie zeker van haar geloven mocht, dat ze een „goede ruil” gedaan had, bleef de open plaats in de familie achter.

Ongetwijfeld zijn verschillende, zo niet allen, van zijn beschermers, bij de promotie tegenwoordig geweest. Het komt niet zo

veel voor, dat een student bij het afsluiten van zijn studie meteen een proefschrift inlevert om de doctorstitel te verkrijgen. Van Alexander zou men verwachten, dat hij promoveerde in de theologie, temeer daar hij op goede gronden de „theologia ectypa” (dat is de kennis, welke de mens, in het bijzonder de gelovige, aangaande God heeft) kon verklaren. Toch deed hij dit niet! Hij promoveerde in de filosofie met een dissertatie getiteld: „de Moralitatis Fundamento et Natura Virtutis”.

In het Nederlands betekent dit: „Over de grondslag van de moraal en over de aard van de deugd”. Het proefschrift telde 17 pagina's en werd verdeeld in twee hoofdstukken. Het sloot met 25 stellingen. Bovendien werd er een lofgedicht aan toegevoegd van J. Huysinga J.U. Doct. et S.S. Theol. Studiosus. Wie er belang in stelt kan het doornemen in de Leidse Universiteitsbibliotheek. Waarom Alexander de wijsbegeerte koos inplaats van de theologie, zal wel nooit opgelost worden. Professor Honig veronderstelde, dat hij in navolging van zijn familie William Comrie, professor in de filosofie, en de beide Erskine's met Ds. Boston, die „Master of Arts” waren, gehandeld heeft. („Master of Arts” is de Engelse titel voor doctor in de letterkunde en geschiedenis).

Bovendien moet men bedenken, dat Alexander op jeugdige leeftijd reeds onder de „geleerden” gerekend kon worden. Naast zijn theologische vorming wilde hij ook diep doordringen in de universele of allesomvattende wetenschappen om de tegenstanders van de zuivere theologie op hun eigen terrein te kunnen bekampen. Want de filosofie richt zich op de beginselen, waarvan de wetenschap in het algemeen uitgaat, en op de veronderstellingen, die de grondslagen vormen voor de bijzondere wetenschappen. Vele theologen hebben een afkeer van de filosofie, omdat volgens haar beginsel de mens moet trachten de dingen in hun onderscheid en hun samenhang te zien, en inzicht te verkrijgen in de laatste gronden en de diepste oorzaken van alles wat bestaat. Dit staat lijnrecht tegenover de eenvoudigheid van het geloof, om aan te nemen zoals God Zich in Zijn Woord heeft willen openbaren. De filosoof wil vastheid hebben volgens de leer der logica; maar een eenvoudig kind van God neemt aan zoals de Bijbel het leert. Van dat geloof sprak Paulus in de brief aan de Hebreërs, hoofdstuk 11 : 1: „Het geloof nu is een vaste grond der dingen die men hoopt, en een bewijs der zaken die men niet ziet”. Helderder kan het niet uitgedrukt worden. Een vaste grond en een bewijs van de zaken die men niet ziet, alleen door het geloof.

Omdat de filosofie er naar streeft inzicht te krijgen in de laatste gronden en diepste oorzaken, is het een uiterst principiële wetenschap, of anders uitgedrukt, krachtens de grondregel of grond-

stelling. Gaat men daarop weer verder bouwen, dan volgt daaruit, dat de principes samenhangen met de overtuiging op religieus of godsdienstig gebied en in de innigste betrekking staan tot ons geloof. Daarom is de christelijke filosofie in haar beschouwing over het ontstaan van de wereld en het leven en alles wat daarmee verband houdt, wezenlijk onderscheiden van alle andere filosofieën. Want een christen kan zijn geloof in God niet buiten-sluiten, wanneer hij over de wijsgerige problemen nadenkt. Het geloof in een drieënig God opent voor hem principieel de gelegenheid de dingen zo te zien, als ze in werkelijkheid zijn, en al het gebeuren te beoordelen naar de van God gegeven absolute maat-staven. Daarom mag een christen wel de wijsbegeerte beoefenen. Hij zal echter tot een andere uitkomst komen dan de wereldse filosofen. Die verzinken in het eindeloze niet, omdat er geen laatste grond (volgens hun redenering dan) van al het geschape-ne te vinden is, terwijl een christen juist de laatste verklarings-grond van alle dingen in God vindt. Daarom riep Paulus in ver-rukking uit: „O diepte des rijkdoms, beide der wijsheid en der kennis Gods! Hoe ondoorzoekelijk zijn Zijn oordelen, en onna-speurlijk Zijn wegen. Want wie heeft de zin des Heeren gekend, of wie is Zijn raadsman geweest? Of wie heeft Hem eerst gegeven en het zal hem wedervergouden worden? Want uit Hem en door Hem en tot Hem zijn alle dingen. Hem zij de heerlijkheid in eeuwigheid. Amen”. Rom. 11 : 33—36.

In het laatste vers wordt de gehele christelijke filosofie met een paar woorden neergelegd. Alles begint in God; uit Hem. Alles wordt door God in stand gehouden; door Hem. En alles eindigt in God; tot Hem zijn alle dingen.

Dat Comrie in zijn dissertatie René Descartes, beter bekend als Cartesius, die van 1629 tot 1649 in ons land verbleef, bestreed, be-hoeft nauwelijks betoog.

Cartesius wordt de vader van het rationalisme genoemd; de aan-hangers van de rede als bewijsgrond. Voetius keerde zich ook met kracht tegen Cartesius, maar in de 17e en 18e eeuw wonnen de denkbeelden van Cartesius steeds meer veld en oefenden een verderfelijke invloed uit op de theologie.

Niet al de geestverwanten van Alexander konden het waarderen, dat hij „Artium liberalium Magister et Philosophiae Doctor” ofwel „Meester in de vrije kunsten en doctor in de filosofie” werd. Waarom bleef hij niet op het terrein van de theologie? Bij de in-woners van Woubrugge lag het nog vers in het geheugen, dat ruim 2 jaren geleden, op 14 mei 1732, de oudste zoon van Ds. Blom pro-moveerde tot doctor in de godgeleerdheid op een proefschrift over het: „Wonder en geheim van de brandende en niet verteerde

braambos". Wat heeft een aanstaande predikant met wijsbegeerte te maken, dachten velen!

Deze gedachte vond haar grond in de veronderstelling, dat alle filosofen min of meer godloochenaars zijn, en zo niet, toch zeker zeer ver afstonden van de gereformeerde belijdenis, zoals die vastgelegd werd in de Synode van 1618-1619 te Dordrecht.

Alexander stelde later in zijn catechismusverklaring daar tegenover, dat de mensen een kwalijk begrip van de filosofie hebben, als zij denken dat die wetenschap bestaat in winderige begrippen, zonder te letten op de natuur (de aard, het karakter) der zaken; neen, het is een wetenschap, die wij niet door ingeschapene denkbeelden hebben, en die wij dan op zaken toepassen; maar die wij door considereren (overweging) van de natuur en eigenschappen der dingen krijgen, en dus in alle omstandigheden toepassen, daar zulks geëist wordt.

Toen op een gegeven moment tijdens de verdediging van zijn dissertatie het beslissende „Hora-est" — de tijd is om — uitgesproken werd, kon men Alexander de hand drukken. De proef was geslaagd en daarmee trad hij in de rij van de doctoren. Voortaan zou onder zijn naam staan A.L.M. Philos. Doctor.

Bijna 28 jaren oud was Comrie toen hij uit handen van zijn promotor professor 's-Gravensande de bul ontving. Alexander zal er ongetwijfeld blij mee geweest zijn; doch dat met de beëindiging van zijn studie tevens de weg geopend werd tot „dienaar des Goddelijken Woords", was voor hem en voor zijn beschermers zeker het hoogtepunt van de vreugde.

Kandidaat tot de heilige dienst

Korte tijd na de promotie meldde Alexander zich aan bij de Klasse van Leiden en Neder-Rhijnlandt om praeparatoir, dat is voorbereidend, te worden geëxamineerd. Op 2 november 1734 vond in een buitengewone vergadering het examen plaats. Gelijk-tijdig met Comrie werden nog drie studenten onderzocht.

Ds. Simon Lodewijk van der Groe, predikant te Zoeterwoude, de jongere broer van de bekende Ds. Dirk of Theodorus van der Groe, nam het examen af.

Aan Alexander werd opgedragen een preekvoorstel, met een vreemd woord ook wel propositie genoemd, te doen over 2 Tim. 2 : 20 en 21: „Doch in een groot huis zijn niet alleen gouden en zilveren vaten, maar ook houten en aardn vaten, en sommige ter ere, maar sommige ter onere. Indien dan iemand zichzelf van deze reinigt, die zal een vat zijn ter ere, geheiligd en bekwaam tot gebruik des Heeren, tot alle goed werk toebereid".

Het eerste was een gemakkelijk onderwerp. Uit het tweede ge-

deelte moest hij zijn roeping verklaren, want daarin wordt rechtstreeks over het dienstwerk voor de Heere gesproken, en wie is daartoe uit zichzelf bekwaam? Noch zijn ijverige studie, noch het behaalde doctoraat konden een goede predikant van hem maken zo de leiding van de Heilige Geest gemist werd. Daar was Alexander veel te goed van overtuigd, „want niet wie zichzelf prijst, maar wie de Heere prijst, die is beproefd”, 2 Cor. 9 : 18. Hij kon overigens van de leidingen des Heeren, zelfs van zijn jeugd aan, een ruim getuigenis geven.

Na het preekvoorstel volgde een ondervraging in de Hebreeuwse en Griekse talen, en eindelijk, zo staat het in de officiële acta: „In de meeste en wigtigste hoofdstukken van den waaren Christelycken godsdienst, ende de leere der Waarheyd die naar de godzaligheyd is”. Tot het volle genoegen van alle aanwezigen beantwoordde Alexander de vragen, zodat de classis hem met algemene stemmen verlof verleende om in het openbaar het Evangelie te mogen prediken.

Vervolgens moest hij zich nog rechtzinnig verklaren omtrent de veroordeelde gevoelens van professor Roëll en doctor Becker, wier afwijkende stellingen o.a. door de vurige strijder voor de gereformeerde waarheid, Ds. Fruytier in zijn boek „Sions worstelingen” aan de kaak waren gesteld. Professor Roëll was cartesiansgezind en loochende zelfs de eeuwige generatie. Nadat hij tenslotte „de formulieren van eenigheyd onderteekent, de postacten van de Synode Nationaal raakende de Sabbath aangenomen, den eed teegens de Simonie afgelegd, en teffens aangenomen geen boeken in de H. Godgeleerdheyd zonder voorgaande goedkeuring uyt te geven, als meede de formulieren van den H. Doop en het H. Avondmaal, inzonderheyd de drie vragen van het Doopformulier, zonder verandering en geheel van woord tot woord te leezen — is hem door den W. Praeses des Heeren ryken zeegen toegewenscht, en den Scriba aanbevoelen hem uyt naam der E. Vergaderinge een zeer loffelyke attestatie te bezorgen”.

Van toen af stond de weg tot de kansel voor Alexander open. Zo goed had hij zich van de opgelegde taak gekweten, dat de classis hem een loffelijke attestatie, dat is getuigschrift, deed bezorgen.

Waar Alexander voor het eerst als proponent gepreekt heeft, staat nergens vermeld. Mogelijk was dit op verzoek van Cornelis van Schellingerhout te Woubrugge, die er zeker zeer mee vereerd zal geweest zijn, dat de beschermeling van de familie aldaar voorging. Er is temeer reden voor dit te verwachten, aangezien de gemeente van Woubrugge toen vakant was. Want in de maand mei van hetzelfde jaar dat Alexander voor de classis zijn voorbereidend examen aflegde, overleed Ds. Carolus Blom in de leeftijd

van 60 jaren. Ds. Holtius te Koudekerke had op 16 mei 1734 in het kerkgebouw te Woubrugge een „lijkpredikaatsie” gehouden naar aanleiding van de woorden uit Numeri 20 : 23 tot 29, welk bijbelgedeelte handelt over het sterven van Aäron. De hoogachting, die men voor de eenvoudige Ds. Blom koesterde, hoewel hij na zijn bekering altijd vanwege eigen geringschatting zijn preken voorlas, werd daarmede wel duidelijk getekend. Volgens de voorschriften werd op 27 jan. 1735 door de kerkeraad een drietal opgesteld, n.l. Dr. A. Comrie, Ds. M. Westerhout te Bodegraven en Ds. S. Barovius te Renswoude, waaruit één gekozen moest worden. Het is te begrijpen dat de kerkeraad in overleg met de ambachtsheer direct het oog op Comrie liet vallen om hem in de plaats van Ds. Blom te beroepen. Aan zijn zuiverheid omtrent de Dordtse leer behoefde men niet te twifelen. Zonder uitstel te nemen werd dan ook de beroepingsbrief opgesteld en aan Alexander overhandigd. De „Boekzaal”, jaargang 1735, deel A, bladzijde 238, meldde dit belangrijke besluit met het volgende bericht. „Leiden en Nederrijnlandt. In dezelve Classis is ingebracht, dat D. Commerie te Woubrugge in de plaats van den overleden D. Blom beroepen, en van de Heren dier plaatse is goedgekeurt. Welke beroeping ook is goedgekeurt in deze Classis. Vervolgens is de tijd tot het examen gesteld tegen den 12 April, mits bewijs te brengen uit Schotlandt, het landt zijner geboorte, dat Zijn Eerw. de vereiste jaren, tot de beroepinge hier te lande vereischt heeft”.

Het was nog vroeg in het voorjaar, toen de kerkeraad van Woubrugge met Alexander op de buitengewone vergadering van de classis, gehouden 14 februari 1735, verschenen om de zaak betreffende de beroeping voor te leggen. De classis maakte niet het minste bezwaar het beroep te approberen (goed te keuren), zodat meteen werd vastgesteld, dat Alexander op 12 april daaraanvolgende het peremptoir of beslissende examen af zou leggen — opdat, volgens de officiële acta., „syn Eerw. ondertussen tydt soude hebben nader bewysen te produceeren aangaende syne tot den Dienst gerequireerden ouderdom en uyt de Hooglanden van Schotlandt Syn Vaderlandt diens aangaende attestatie te ontbieden”.

Het is wel zeker dat Alexander gelijktijdig met het verzoek om een „uittreksel uit het doopregister” zijn ouders, broer en zusters met verdere bekenden op de hoogte stelde hoe de Heere hem uit het slijk verhoogd had. Ook zijn oude leermeesters zal hij niet onkundig gehouden hebben van de genade aan hem beezen. Ds. Boston kon niet meer, die was in 1732, dus ongeveer twee jaar daarvoor, overleden, maar de gebroeders Erskine waren in de volle kracht van hun predikdienst. We geloven dan ook vast, dat zij zeer verblijd zijn geweest met de blijden.

Intussen naderde de 12e april, de dag dat Alexander het beslissende examen af moest leggen. "Ook dit peremptoir examen liep schitterend af", schreef professor Honig.

„Eerst hield Comrie een predikatie over Rom. 5 : 16: „En niet gelijk de schuld was door de enen die gezondigd heeft, alzo is de gift. Want de schuld is wel uit ene misdaad tot verdoemenis, maar de genadegift is uit vele misdaden tot rechtvaardigmaking”.

Daarna werd hij naauwkeuriglyk onderzocht in de Hebreuwsche en Grieksche grondtaelen, als meden in de wesentlyke stukken van de H. Godgeleerdheit so van de kerk, H. Sacramenten als andere voornam hoofdeelen; in welk examen — zo vervolgte de scriba, Ds. Gibbe — bovengemelde Ds. Alexander Comrie sig so mannelyk gequeten heeft dat aan de Hoog Eerw. Heeren gedeputeerden der Synode en de geheele Classis, synde in de uysterste oplettenheit geweest, een algemeen groot en seer volkomen genoeg heeft gegeven, niet alleen met syn regtsinnige, maar ook gereede doorgeleerde en wonderwel gepaste antwoorden, betoonende eene seer gegronde beproeftheit in de H. Godgeleertheit onder des Heeren genade te besitten, in so verre dat een ygelyk en alle de leden sig verheugende in het groot talent en groote gaven van dezen Jongen Nazireër met veel blydschap en volle ruymte van hun gemoedt syn Eerw. een seer waerdig wakker en bequam Herder in de Kerke van Woubrugge verklaert hebben, als waartoe syn Eerw. vervolgens des Heeren ryken Zegen toegewenscht wierdt, hebbende voorts alles voldaan en dat te ontekenen was ook onderschreven, ook den eed tegen de Simonie afgelegd en alles verrigt het geen volgens Synodale resolutiën gevordert mogt worden”. Acta Classis, 14 febr. 1735, art. 2.

We menen dat het niet nodig is hieraan nog wat toe te voegen! De verwachting dat „de kerke van Woubrugge” in Alexander een „seer waerdig, wakker en bequaem Herder” kreeg, zou niet beschaamd worden.

BEDIENAAR VAN HET GODDELIJKE WOORD

O p zondag 1 mei 1735 voormiddags was het ovale kerkgebouw te Woubrugge tot de laatste plaats bezet. De gemeente wachtte in spanning op de dingen die komen zouden. Want, eindelijk was de dag aangebroken dat de beroepen kandidaat Dr. Alexander Comrie in de dienst des Woords bevestigd zou worden.

Bij iedere inwoner van het ambacht was het bekend, dat door de bemiddeling van hun ambachtsheer met zijn familie, de jonge Schot in de gelegenheid werd gesteld zijn studie aan de universiteit te voltooien. Met lof was hij geslaagd! Hoe zeiden de geleerde heren dat ook weer? O ja, hij had een „seer loffelyke testimonia” van de professoren in zijn bezit en dit op de kerkelijke vergaderingen getoond. Ze kregen dus een „geleerde” dominee. Maar de ouderlingen Klaas Janz. Poldervaart, de veenbaas uit Benthuizen, tegen wie ieder in het dorp opzag vanwege zijn diepe kennis en waarachtige Godsvreze, met Albert Harmsz. Schipper en Peter Dirckz. Ridder, hadden verklaard, dat hij ook van God „geleerd” was. En dat wilde nogal wat zeggen.

Men wachtte maar af. Van hun overleden leraar Ds. Carolus Blom wist men het zeker, dat Gods genade aan zijn ziel verheerlijkt was. Die predikatie over de stokbewaarder te Filippi zouden ze nooit vergeten.

De spanning steeg toen Ds. Nicolaas Holtius de kansel beklom. „Ende gelijk Moses de slange in de woestijne verhoogt heeft, alsoo moet de Sone des menschen verhoogt worden” — las de Koudekerkse prediker uit Joh. 3 : 14 en 15 — „Opdat een yegelijk die in hem gelooft, niet en verderve, maer het eeuwige leven hebbe”. Wat een passende tekst voor het bevestigen van een dienaar des Woords! Het was duidelijk waar Ds. Holtius heen wilde. „Ende gelijk Moses de slange in de woestijne verhoogt heeft, alsoo moet de Sone des menschen verhoogt worden”. De geleerdheid van de jonge kandidaat — hoe loffelijk ook —

viel daarbij geheel weg. Want Christus moet verhoogd worden. De toeleidende weg tot het kruis loopt langs de Sinaï, om door een eisende wet de totale verslagenheid en doodstaat te leren. Maar dan. Dan staat daar het kruis van Golgotha. „Opdat een yegelick die in Hem gelooft, niet verderve maer het eeuwige leven hebbe”.

Gods weg is in het heiligdom. Hoe weinig van Zijn kinderen mogen aan deze kant van het graf de verhoogde Christus oprecht leren kennen. De meesten moeten verslagen en bekommerd door het hete woestijnzand strompelen en zijn aan het einde van hun leven nog maar zo weinig gevorderd op de weg, dat ze Golgotha slechts heel vaag en in de verte zien kunnen. Het verlangen is er wel en de bede ook. Daar blijft het bij. Als het nu maar een echt verlangen is, dan volgt: Opdat een yegelick die in Hem gelooft, — zij het dan met een gebroken oog en verslagen hart — niet verderve, maer het eeuwige leven hebbe”.

Wat zal er allemaal in Alexander zijn omgegaan, terwijl hij aan de voet van de kansel deze ernstige predikatie aanhoorde?

Wie had ooit kunnen denken, dat hij juist te Woubrugge, de woonplaats van één zijner weldoeners, geroepen zou worden om Gods Woord te verkondigen? Een gemeente, waar de Heere voor enkele jaren terug zo wonderlijk met Zijn dierbare Geest in had willen werken. De vruchten waren nog duidelijk merkbaar, zodat er van dit dorp gezegd kon worden, dat er nog „veel volks” in woonde. Bidders en zuchters, die zichzelf onbekwaam achtten tot enig goed werk en toch steunpilaren van de „kerke Christi”. Niet met hun mond, maar met de daad. Zuchters om een dominee, maar ook bidders vóór de dominee. Die er gevoel van hadden welk een heerlijk werk het herdersambt is, dat nu op zijn schouders gelegd werd; nademaal zo grote dingen daardoor uitgericht worden. Ja, hoe gans noodzakelijk het is, om de mensen ter zaligheid te brengen. Hetwelk ook de oorzaak is, dat de Heere wil, dat zulk een ambt altijd zal blijven. Plechtig mocht Alexander met de volle overgave van zijn gemoed op de gewichtige vragen antwoorden: „Ja ik, van ganser harte!”, waarop Ds. Holtius zijn hand op het hoofd van de nu in de dienst bevestigde jonge prediker legde en sprak:

God, onze hemelse Vader, Die u geroepen heeft tot deze heilige dienst, verlichte u door Zijn Geest, versterke u door Zijn hand, en regere u zo in uw bediening, dat gij daarin behoorlijk en vruchtbaar moogt wandelen, tot grootmaking van Zijn Naam, en tot uitbreiding van het rijk van Zijn Zoon Jezus Christus. Amen.

In de namiddagdienst beklom Alexander — nu geordend voorganger van de gemeente te Woubrugge — de kansel, waar al zovele godzalige leraars op gestaan hadden.

De tekst voor zijn intrepredikatie had hij gekozen uit Zacharia 6 : 15: „Ende die verre zijn, zullen komen, ende zullen bouwen in de tempel des Heeren, ende gijlieden zult weten, dat de Heere der heyrsharen mij tot u gesonden heeft: Dit zal geschieden, indien gij vlijtiglick zult hooren na de stemme des Heeren uwes Godts”.

Hoewel deze tekst, volgens opgave uit de „Boekzaal”, vrij algemeen als intreetekst gebruikt werd, lag er voor Alexander toch wel een bijzondere betekenis in. Als zwerveling was hij uit het verre Schotland gekomen, niet met de bedoeling om opgeleid te worden tot predikant. En nu stond hij op de kansel als een levend getuigenis dat de Heere hem uit de „Hooglanden” geroepen had om aan de oevers van de Woudwetering de herdersstaf op te nemen. Uit het diepst van zijn hart kon de jonge doctor dan ook getuigen: „Ende gijlieden zult weten, dat de Heere der heyrsharen mij tot u gesonden heeft”.

Zijn innigste begeerte was vervuld. De gouden lijn van overgrootvader Ds. Andrew Gray en George Hutcheson, was doorgetrokken, door de jaren heen, over de zee, tot het eenvoudige dorpje in Nederland. Naar Woubrugge, waar Jan de Bakker met de vele andere dienstknechten vóór Alexander het „zaad des Woords” reeds uitgestrooid hadden.

Als een geleerd man, die A.L.M. et Phil. Doct. onder zijn naam mocht schrijven, stond hij op de kansel. Ondanks dit bleef zijn eenvoudigheid hem bij, zodat hij later tegen zijn vijanden getuigen kon, dat ze hem eens moesten aanwijzen wanneer hij „stykoppig” was geweest. „Lasteraars die my niet kennen — schreef Comrie — hebben dit wel verspreidt, om my telkens van den dienst in verscheide Gemeintens te weeren; dat ik geduldig gedragen hebbe, zonder my daar over te quellen, alzoo ik naa geen verandering haake; en het getuigenis myner geheele gemeente, zelfs myner vyanden, zoo ik ze hebbe, en van allen die mij kennen, zal zyn, dat ik recht het tegendeel ben: al te toegevende, al te goedhartig uit myne Landaardt en opvoedinge, al te ligtgeloovig in het goede van mynen even-mensch te denken, telkens allen twist uitblussende, al te gulhartig myne gedachten aan anderen mededelende, waardoor ik menigmaal ben bedrogen geworden, dat ik hoope dat de Heere (mij) niet tot schuld zal toerekenen”.

„Ende die verre zijn, zullen komen, ende zullen bouwen in de tempel des Heeren”.

Terugleidende genade — zoals de vaderen dat uitdrukten — ver-

vulde zijn hart. Dat hij — de onwaardige vreemdeling — nu juist de opdracht kreeg om in Nederland, overdrachtelijk gesproken, „des Heeren tempel te bouwen”.

God schenkt meermalen genade; en al Gods kinderen hebben opdracht volgens Gods Woord, om dienstbaar te zijn in het Koninkrijk Gods. Evenwel niet ieder die genade ontvangt, wordt geroepen met de bijzondere roeping om als predikant Gods opdracht te vervullen. Hoewel Alexander van jongs af aan de begeerte tot het predikambt koesterde, werd het daarom voor hem een des te groter wonder, dat de Heere langs zulke wonderlijke wegen zijn wens vervuld had.

Aan het einde van de dienst mocht Comrie de zegenwens van Paulus uit de Hebreënbrieff hoofdstuk 13 : 20 en 21 overnemen en op de gemeente leggen:

„De Godt nu des vredes, Die den grooten Herder der schapen door het bloedt des eeuwigen Testaments uyt den dooden heeft wedergebracht, (namelick) onzen Heere Jesu Christum: Die volmake u in allen goeden wercke, op dat gy sijnen wille meugt doen: werkende in u 't geene voor Hem welbehagelick is, door Jesum Christum: den welcken zij de heerlickheyt in alle eeuwigheyt. Amen”.

Ter aanvulling vermelden we nog, dat het bericht over de bevestiging en intrede van Dr. A. Comrie in de „Boekzaal” jaargang 1735, deel A. bladz. 617 als volgt luidt:

„Woubrugge. D. Alexander Commerie A.L.M. en Phil. Doct. op een Conventie van non prejuditie, tusschen de Vrijheeren van Esselikerwoude het regt van Collatie enes Predikants pretenderende ter eenre, en de Ouderlingen der Kerke te Woubrugge ter andere zijde, Predikant geworden in die Kerke, is daar den 1 May in den H. Dienst bevestigd, door D. Nicolaas Holtius, Predikant te Koudekerke dewelke predikte uit Joh. III - 14-15. En gelijk enz. En de bevestigde predikte des namiddags uit Zach. VI - 15. En die verre zijn, enz.”.

In de Leidse Universiteitsbibliotheek werd deze mededeling door ons overgenomen.

EN ZIJ ZULLEN TOT ÉÉN VLEES ZIJN

De eerste tijd, nadat Alexander de herderstaf te Woubrugge had opgenomen, bracht hij in ongehuwde staat door. Daar kwam echter na twee jaren verandering in, want al vrij spoedig kreeg hij kennis aan Johanna de Heyde, dochter van Johannes de Heyde en Cornelia Berdenis. Deze familie woonde te Middelburg.

De toeleidende wegen tot de kennismaking laten zich vrij gemakkelijk verklaren. De enige broer van Johanna, genaamd Johannes Wilhelmus, kende Alexander reeds van de Groningse universiteit. Hij behoorde tot de studenten, waarmede Alexander omgang had. Door het vertrek van Alexander naar Leiden verloren zij elkaar enkele jaren uit het oog, doch de vriendschap werd opnieuw bevestigd, toen ook Johannes Wilhelmus Groningen met Leiden verwisselde. Vanuit de sleutelstad zocht hij Alexander in de pastorie te Woubrugge op en zo werd Comrie in de kring van de familie De Heyde binnen geleid.

Op 24 juli 1737 had de ondertrouw plaats, terwijl op 15 augustus daaraanvolgende te Middelburg hun huwelijk bevestigd werd. De simpele aantekening in het trouwboek te Middelburg luidt: „15 augustus 1737 - De Heer Alexander Comrie, j.(onge) m.(an), van Comry in Schotlandt, predikant te Woubrugge, en Juffr. Johanna de Heyde, j.(onge) d.(ochter) van Middelburg”.

Alexander was toen 31 en Johanna 27 jaren oud. Wie het huwelijk kerkelijk bevestigd heeft, hebben we niet kunnen achterhalen. Zover we weten was Johanna's broer in 1737 nog niet afgestudeerd, zodat waarschijnlijk een andere goede vriend deze plechtigheid vervulde. Welk een feestelijke dag moet het voor Alexander geweest zijn, toen hij zijn jonge bruid de pastorie aan de oevers van de Woudwetering binnen mocht leiden! „En die twee zullen tot één vlees zijn!”

De vreemdeling die, zoals hij zelf later schreef, door „zoveel tegenheden ben geleid geworden van de jeugd aan”, werd van toen

af omringd met die bijzondere warme liefde, welke van een „goed” huwelijk uitstraalt. Zijn vrouw paste bij hem en hij paste bij haar. Niet alleen in aardse liefde en overeenstemming, maar ook wat geestelijke zaken betrof. In het najaar van 1738, terwijl het laatste groen verkleurde tot diep brons en rood, op 17 oktober, werd het ouderpaar verblijd met de voorspoedige geboorte van een dochtertje. Er kwam jong leven binnen de wanden van de pastorie, dat onbegrijpelijke, waarbij ons verstand stil staat. Als een mare ging het door Woubrugge, dat bij de dominee gezinsuitbreiding had plaats gevonden.

Maar acht. . . hoe broos is menselijk geluk!

Enkele dagen na de geboorte werd Johanna aangetast door de gevreesde kraamvrouwenkoorts en reeds op 29 oktober, dus nog geen 14 dagen na de bevalling, weggerukt van hem, die zij zo innig liefhad. Alexander ziende dat haar einde naderde, lag overstelpt van droefheid aan haar sponde. In het sterven dacht Johanna niet aan zichzelf, maar troostte haar man en wees hem op de enige Bron, waar hij zijn ondersteuning zoeken moest, zeggende: „God zal voor u zorgen, zoek Hem en dien Hem, Hij zal der wezen Vader zijn en der weduwen Man”. Dit waren haar laatste woorden.

De slag, die de nog jonge dominee trof, drukte hij zelf het beste uit in de Opdracht van zijn boek, het A.B.C. des geloofs, dat in 1746 verscheen, dus ongeveer 8 jaren na deze droeve gebeurtenis. De feiten lagen nog vers in zijn geheugen.

Want hoewel Alexander intussen weer hertrouwde, was de liefdeband met de familie De Heyde niet verslapt, zodat hij voorin het boek liet drukken:

Opdracht

aan mijn hooggeachte en zeer teder geliefde moeder
mejuffrouw

KORNELIA BERDENIS

weduwe van wijlen de heer

JAN DE HEYDE

en de weleerwaarde en zeergeleerde heer

JAN WILLEM DE HEYDE

getrouw en geacht predikant te Purmerland,
mijn geliefde en geachte broeder.

De „opdracht” begint met een verklaring over koning Hiskia, wie het ook zo bitter was toen Jesaja hem zijn sterven aankondigde, om dan over te gaan in een persoonlijke aanspraak, waarin

Comrie ons een blik vergunde in zijn privé-leven. Hij deed dit, omdat zijn overleden vrouw de grootste aandrang op hem uitgeoefend had om hetgeen hij nog voor hun huwelijk, in 1735, over de benamingen des geloofs gesproken had, zou laten drukken.

„Ik moet erkennen — schreef Comrie — Gods goedheid aan mij, van de eerste dag af dat ik mij in de echt begaf met mijn hartelijk geliefde echtgenote, Juffr. Johanna de Heyde, UEd's enige en zeer geliefde dochter en beminde zuster. Meer dan een zaak maakte het huwelijk met haar Ed. mij tot een grote troost en uitnemende blijdschap. Zag ik op haar stille en zachtmoedige geest — zij bezat in alle opzichten datgene, dat het rechte sieraad der vrouwen is — zag ik op haar bescheidenheid, die was aan alle mensen, groten en geringen, openbaar, hebbende zij steeds op haar hart een beseffen van Gods nabijheid; zag ik op haar nederigheid in gevoelen en in gewaad, elk die haar kende moest zeggen dat zij een voorbeeld in zulk een bedorven eeuw was; zag ik op haar gezetheid om God te dienen, gelijk God Zijn vrees zeer vroeg in haar hart had ingelegd, dezelve straalde door in het naarstig waarnemen van alle godsdienstplichten, in het openbaar en in het bijzonder haar tijd gedurig uitkopende om de goede en welbehagelijke wil Gods te kennen en met haar God te wandelen in dit tranendal!

Zag ik op de liefde, die tussen mijn dierbare echtgenote en mij was: o, wat was die teder, innig en wederzijds vast en nooit afnemende, maar aangroeiende indien enige toeneming in zulk een liefde zijn kon; dit was UEd. tot grote blijdschap te zien, dat wij niet alleen door de echt, maar vooral in liefde één waren.

Zag ik op haar zorg om mij wel te doen en van alles te bezorgen, wat mij enige verkwikkingen kon toebrengen: het was zonder weerga, zij zou haar ogen bijna uitgerukt hebben. Zag ik op de zoete hulp in mijn studie en haar geoefendheid in de Goddelijke waarheid: zij was machtig in de Schriften, haar toeleg was om mij gedurig aan te zetten om te prediken, niet dingen die boven het begrip van een gewone toehoorder gingen. Zij zeide dikwerf: gij kunt niet genoeg geloven hoe onvatbaar de mensen zijn; was ik nedergebogen over de vruchteloosheid van de middelen, wat sprak mijn allerliefste vrouw mij moed in het hart. Zulk een stille kalmte gaf mij God met mijn lieve vrouw en hoe aangenaam dit was voor mij, kan elk nagaan, die weet, dat ik een vreemdeling verkeer in een vreemd land, en dat ik door zoveel tegenheden ben geleid geworden van de jeugd af aan; is rust aangenaam voor een vermoeide, troosteloze en voortgedrevene, immers dat genoeg, dat ik had kan ik niet uitdrukken. Hier kwam nog bij, tot volmaking van onze blijdschap (indien er nog iets aan mocht ontbreken), dat de Heere ons zegende met de

gewenste vruchten van het huwelijk, ons gevende een lieve, welgeschapen dochter, naar UEd., waarde Moeder, genoemd, en de Heere gaf zulk een gezegende en voorspoedige verlossing, dat ik en mijn hartgeliefde vrouw dikwerf moesten uitroepen: Looft de Heere, Die ons met Zijn goedertierenheid bekroont, als met een rondas. Daar kwam nog bij, tot mijn grote verkwikking, dat de Heere uit Zijn oneindige goedheid mijn zeer lieve vrouw op een zonderlinge wijze verzekerde van haar aandeel, daar zij altoos met veel ongelooft te worstelen had. Dus had ik alles, dat mijn ziel op de aardbodem begeren kon.

Maar ziet, in de vrede is mij de bitterheid bitter, ja zeer bitter geweest. God liet niet alleen de dood aankondigen door sterke en aanhoudende koorts, maar hem zelfs als een zeer wrede tiran, mijn zeer lieve vrouw van mij wegrukken. Dit was UEd., als een zeer liefhebbende moeder en broeder bitter, omdat zij uw enige, liefhebbende dochter en zuster was. Maar mij was het bitter, zeer bitter, ja onuitsprekelijk smartelijk; als ik er aan denk, mijn hart wordt overstelpt, ik moet mijn aangezicht met Hiskia dikwerf naar de wand keren, en mijn bitter bedroefd hart in tranen lozen, terwijl mijn ziel wegdruipt van treurigheid, en mijn smart in geen schaal kan gewogen worden: deze smart doet mijn ziel kwijnen en verandert mijn kracht in zomerdroogte. Vele smarten heb ik ondervonden, maar deze gaat boven alle: ze krenkt het hart en doet mij doorgaans piepen als een zwaluw en kirren als een duif.

Ik kan in dit alles nochtans niet ontkennen Gods goedheid; de Jehova omhelst wel meer dan op ene wijze mijn ziel; wanneer ik mij vast voorstelde wegens de droefheid van mijn hart buiten staat te zijn tot mijn predikdienst, God gaf een moede kracht, meer dan eens; ja, dat is tot opbeuring van mijn ziel, dat ik met grond kan geloven, mijn lieve vrouw niet verloren, maar weggezonden te hebben, daar ik haast, hoop ik, volgen zal. De Heere beurt ook wel nu en dan mijn ziel op door vele troostrijke beloften, onder welke deze een grote klem op mijn hart heeft, die mijn lieve vrouw mij zeide, mijn grote droefheid ziende: God zal voor u zorgen, zoek Hem en dien Hem, Hij zal der wezen Vader en Richter zijn, en der weduwen Man: dit waren haar laatste woorden; en die tot mijn bemoediging gezegd hebbende, gaf zij terstond de geest. Deze stervende woorden beuren mij nu en dan op, om al mijn zorgen op de Heere te wentelen, gelovende in mijn bittere droefheid, dat God het wel zal maken, en voor mij, bitter bedroefde vreemdeling, zorgen, en mij leiden niet alleen tot de dood, maar met Zijn stok en staf mij in die donkere vallei en schaduw ondersteunen".

Slechts ruim een jaar had Alexander zijn geliefde Johanna mo-

gen bezitten. De „vreemdeling”, die zoveel hartverwarmende liefde in die korte periode gesmaakt had, bleef eenzaam in de grote pastorie achter.

Het is opvallend, dat Comrie toen hun dochtertje nog maar twee dagen oud was, er reeds toe overging haar te dopen. Bij deze plechtigheid, die op 19 oktober 1738 plaats vond, kon de moeder niet aanwezig zijn, zodat de kleine Rachel Cornelia door haar grootmoeder de weduwe Cornelia de Heyde—Berdens ten doop werd gehouden. Als getuigen traden op de grootmoeder en een zekere Rachel Yance, wier naam verder nergens meer voorkomt. Mogelijk was Rachel Yance een goede bekende van de familie De Heyde, die voor hulp van Johanna tijdelijk te Woubrugge vertoefde.

Ongeveer 2 jaren leefde Comrie als weduwnaar verder, toen trad hij op 3 april 1741 opnieuw in ondertrouw, ditmaal met mejuffrouw Maria van der Pijll, dochter van Pieter van der Pijll en Gloritje Jans. Deze familie woonde te Lexmond in de Krimpenerwaard, waar Pieter van de Pijll het ambt van schout bekleedde. Hoe Alexander in kennis kwam met Maria van der Pijll weten we niet.

Op 25 april 1741 vond de huwelijksbevestiging te Lexmond plaats. En zo kreeg de pastor van Woubrugge weer een hulpe die als tegenover hem was.

Dit huwelijk bleef echter zonder kinderen. Bijna 23 jaren hebben beiden lief en leed gedeeld, tot 4 januari 1764, toen verwisselde ook Maria van der Pijll het tijdelijke met het eeuwige, waardoor de inmiddels al op jaren gekomen pastor andermaal eenzaam achterbleef.

Toen Alexander 5 jaren met Marie van der Pijll getrouwd was, kwam het A.B.C. des geloofs aan de markt, waarin de reeds eerder besproken „Opdracht” stond. Men zou hieruit kunnen afleiden dat hij zijn geliefde Johanna maar niet kon vergeten en Maria van der Pijll op de achtergrond geschoven werd. Deze gedachte mist echter alle grond, want nergens vertelde Comrie iets van zijn privé-leven. Alleen de „Opdracht” maakte daarop een uitzondering. Comries tweede vrouw was zeer vermogend! Zij bezat verschillende landerijen onder Lakerveld, Achthoven en Meerkerk en bovendien nog een bedrag van f 14.000,— aan effecten. Ook Johanna de Heyde bracht bij hun huwelijk reeds enig kapitaal mee, waardoor de Woubrugse pastor na zijn trouwen nimmer in geldzorgen verviel.

Overigens beheerde Comrie het hem toevertrouwde goed als een wijs rentmeester. Vóór zijn tweede huwelijk liet hij bij notaris 't Hooft te Rotterdam een „acte van vertigtinge” opmaken,

waarin hij zich verbond niet alleen aan zijn dochter een behoorlijke opvoeding te geven, maar haar ook bij haar huwelijk, of op haar vijftiengstigste jaar, de som van f 1800,— uit te keren. Met Maria van der Pijll trouwde Alexander op huwelijkse voorwaarden. Waarschijnlijk op aandrang van hemzelf liet zijn tweede vrouw op 28 augustus 1743 een testament opmaken, waarin zij bepaalde, dat wanneer haar echtgenoot haar overleefde, hij tot aan zijn dood de rente van haar goederen zou genieten, maar dat daarna haar bezittingen moesten verdeeld worden tussen haar broer Pieter of zijn wettige erfgenamen en de kinderen van wijlen haar zuster. Vanwege de soberheid van Comries mededelingen weten we niet of Maria van der Pijll een vrouw was die ware zielsverandering ondervonden had. Dat de ondertussen reeds ruim vijftig jaar tellende pastor vervuld met droefheid over haar verscheiden treurende achterbleef, is wel zeker.

Weer vergleden drie jaren, toen leidde Comrie ten derde male een bruid zijn woning binnen, genaamd Catharina de Reus, wonende te Beverwijk.

Volgens de gegevens was deze derde vrouw ongeveer 44 jaren oud, toen hun huwelijk op 2 december 1766 voltrokken werd. Blijkbaar had Catharina de Reus geen familie, want het valt op, dat de kerkelijke bevestiging niet te Beverwijk, maar volgens het trouwboek van Esselickerwoude te Woubrugge plaats vond.

Catharina de Reus — die zoals zijn andere vrouwen eerder nooit getrouwd was geweest — heeft Comrie verscheidene jaren overleefd. Evenals over Maria van de Pijll bewaarde Comrie ook over Catharina de Reus het stilzwijgen. Toch zijn we er vast van overtuigd dat de inmiddels al vergrijsde pastor deze gewichtige stap niet gedaan heeft zonder in zijn bidvertrek de Heere om raad en leiding te smeken.

De liefdebanden met de familie De Heyde werden overigens niet doorgesneden, want telkens liet Comrie bij het verschijnen van een nieuwe druk van het A.B.C. des geloofs toe, dat de „Opricht” weer voorin geplaatst werd.

We keren terug tot 16 juni 1757.

Het was een gewichtige dag voor de familie Comrie en De Heyde, want de enige dochter van Alexander, Rachel Cornelia, trad toen op de jeugdige leeftijd van 20 jaren in het huwelijk met de heer Gerhardus Boufy uit Schiedam. Te Rotterdam werd het huwelijk gesloten en naar alle waarschijnlijkheid door haar vader kerkelijk bevestigd. Het behoeft geen verwondering te wekken, dat Rachel Cornelia niet te Woubrugge trouwde vanuit het ouderlijk huis aan de brede Woudwetering.

Na het plotselinge overlijden van zijn eerste vrouw, had de be-

droefde en smartelijk terneergeslagen vader de opvoeding van de kleine baby toevertrouwd aan zijn schoonmoeder de weduwe Cornelia de Heyde, die het hulpeloze wicht meenam naar Middelburg. Toen haar enige zoon Johannes Wilhelmus in 1738 in de dienst des Woords te Purmerland bevestigd werd, trok moeder Cornelia met Rachel Cornelia mee naar Noord-Holland. In 1743 verwisselde Ds. de Heyde Purmerland met Zierikzee, waar hij tot 1751 werkzaam was in 't Koninkrijk Gods. In 1751 vertrok hij van Zierikzee naar Rotterdam om aldaar tot zijn dood in 1787 Gods Woord te verkondigen. Ook op rijpere leeftijd bleef Rachel Cornelia steeds bij de familie De Heyde, vandaar dat ze te Rotterdam trouwde, vanuit de pastorie van haar oom.

Het jonge echtpaar vestigde zich te Schiedam in de straat 't Nieuwerk.

Ruim vier jaren daarna kregen ze hun eerste dochttertje en werd de inmiddels vergrijsde pastor van Woubrugge grootvader. Op 27 november 1761 werd het kindje gedoopt, waarbij Alexander en zijn tweede vrouw getuigen waren. In het doopregister van de „gereformeerde kerk” te Schiedam werd dit feit als volgt vermeld: „Gedoopt den 27 november 1761 Johanna Maria, kind van Gerhardus Boefy en Rachel Cornelia Comrie, de getuijgen Alexander Comrie waardig predikant te Woubrugge, en Maria van der Pijl”.

Het zal het hart van Ds. Comrie goed gedaan hebben toen hij zijn kleindochtertje in de armen mocht houden, en wie weet hoe vurig hij verlangd heeft, dat er ook nog een zoon mocht volgen, die eerlang de voetstappen van grootvader Comrie en oom De Heyde drukken zou. In de maand augustus van het jaar 1765 vond andermaal gezinsuitbreiding plaats. Het was weer een dochttertje dat de nog jonge moeder aan haar borst mocht drukken.

Intussen was het echtpaar Boefy-Comrie overgegaan naar de Waalse kerk, zodat aldaar hun tweede kind gedoopt werd door Ds. A. Clarion uit Delft. De aantekening in het doopboek van die gemeente luidde: „Registre des baptemes et mariages de l'Eglise Wallonne”. „1765 Dimanche 18 Août 1765. Aujourd' hui à été baptizee Cornelia Petronella née le 11e Août 1765. Fille de Mr. Gerard Bouffy et de de Mde Rachel Cornelia Comrie. Elle à été presentée au Bapteme par son Pere et baptizee par Mr A. Clarion Pasteur te Delft”.

In het Nederlands: Register van dopen en huwelijken van de Waalse Kerk. 1765. Zondag 18 augustus 1765. Vandaag werd gedoopt Cornelia Petronella geboren de 11e augustus 1765. Dochter van de heer Gerard Bouffy en mevrouw Rachel Cornelia Comrie. Zij is ten doop gehouden door haar vader en gedoopt door A. Clarion, dominee te Delft”.

Niet lang echter heeft Rachel Cornelia aan haar beide dochtertjes haar moederlijke zorgen kunnen wijden. In de maand oktober van het jaar 1774 overleed zij in de jonge leeftijd van 36 jaar. Op 11 oktober vond de begrafenis plaats. Haar vader woonde toen reeds als emeritus predikant te Gouda en overleed ook in datzelfde jaar, precies 2 maanden na zijn enig kind.

Om de eventuele nieuwsgierige lezer te bevredigen, delen we nog mede, dat de oudste dochter van Rachal Cornelia in 1780 op 19-jarige leeftijd trouwde met de heer Nicolaas Wouter Schermer, terwijl Cornelia Petronella in 1784 op 19-jarige leeftijd in de echt verbonden werd met Cornelis Leonardus Kolff, zoon van Ds. Lambertus Kolff.

Volgens onderzoekingen van de Woubrugse historicus O. C. van Hemessen, waren de laatste erfgenamen van de familie Comrie de heer en mevrouw Marx—Zandstra. Zij hebben de gehele nalatenschap van de Woubrugse pastor, waaronder ook een origineel geschilderd portret van hem, aan de gemeente Woubrugge geschonken. In het sluitstuk van deze levensschets komen wij op één en ander nog nader terug.

Het doet enigszins droevig aan, dat het nageslacht van de „grote prediker” binnen zo'n kort tijdsbestek geheel uitgestorven is. Alzo wordt het woord van Salomo weer in herinnering gebracht: „Het ene geslacht gaat en het andere geslacht komt”, waarbij als een sluitrede gevoegd kan worden: „God zal ieder werk in het gericht brengen, met al wat verborgen is, hetzij goed, hetzij kwaad”.

*DE VREZE DES HEEREN IS HET
BEGINSEL DER WIJSHEID*

„**L**eer de jongen de eerste beginselen naar de eis zijns wegs; als hij oud zal geworden zijn, zal hij daarvan niet afwijken”, sprak eens de wijze Salomo, waarmede hij het goede onderwijs aan de jeugd bij ieder aanprees.

Een dom volk wordt op de duur een machteloos volk. Onze vaders waren ook zeer wel met de lessen van Salomo bekend. Zij waren er van overtuigd, dat de vorming in de jeugdijaren een algemene invloed bleef uitoefenen voor het latere leven. Vandaar dat ze er naar streefden om „goede” scholen te stichten, waar naast het algemeen vormend onderwijs, het godsdienstige onderwijs een zeer grote plaats innam.

Bij de komst van Ds. Comrie te Woubrugge, bezat de gemeente al jaren een degelijke school. In 1635 gaf Ds. Abr. de Roij al opdracht aan meester Aelbrecht Lambrechtsz. om zijn twee zonen, Johannes en Hendricus de vragen en antwoorden van de Heidelbergse Catechismus te leren, welke de knapen dan zondags bij beurten vóór de dienst, in de kerk moesten opzeggen. Vanzelfsprekend gold deze opdracht ook voor de andere kinderen. In het jaar 1732, dus 3 jaren vóór dat Alexander zijn intrede deed, werd meester Samuel Moonen tot hoofd van de school te Woubrugge benoemd. Precies 30 jaren, tot 1762, stond hij voor de klas, dus vrijwel de gehele ambtsperiode van Ds. Comrie. In 1762 werd zijn werk door Teunis Alblas overgenomen, die nog een jaar langer, tot 1793, de „jongen de eerste beginselen” leerde.

Nu moet men niet veronderstellen, dat het godsdienstige onderwijs aan de jeugd geheel aan de meester werd overgelaten. Ook Ds. Comrie hield catechisaties.

Door allerlei verhalen over onderwijzers uit de 17e en 18e eeuw wordt de indruk wel eens gewekt, dat het onderwijs uit die tijd niet zo heel veel te betekenen had. Die gedachte is natuurlijk onjuist. Dat vele kinderen maar enkele jaren of soms in het ge-

heel niet, naar school gingen, lag aan de zorgelijke omstandigheden, waarin vele gezinnen verkeerden. Bovendien was er toen geen wet, die het verplicht stelde om de kinderen tot een bepaalde leeftijd naar school te zenden. Als vandaag de dag de onderwijsplicht zou komen te vervallen, dan zouden we op dat gebied weer rare dingen beleven.

Het blijft overigens wel een feit, dat de onderwijzers naast hun onderwijsbesognes, allerlei bijbaantjes hadden, welke ook een groot gedeelte van hun aandacht opeisten. In het kerkelijk archief van Woubrugge vonden we een keurig geschreven „Instruktie of Reglement op de ampten van Schoolmeester, Voorzanger, Koster en Doodgraver, binnen Esselickerwoude”. Het werd weliswaar na de ambtsperiode van Ds. Comrie opgesteld, maar bleek feitelijk wat de inhoud betreft een afschrift van de voorgaande Reglementen te zijn. Om de lezers een indruk te geven hoeveel zorg onze voorouders aan het onderwijs besteedden, en welke rechten en plichten „de meester” van Woubrugge had, hebben we de moeite gedaan dit historische stuk in haar geheel over te nemen. De geldelijke beloning, die de meester voor zijn diverse werkzaamheden ontving, werd uitgedrukt in gulden - stuivers - centen.

Instructie of Reglement
op de ampten van
Schoolmeester, Voorzanger, Koster en Doodgraver,
binnen
ESSELICKERWOUDE

Instructie en Reglement op het Schoolmeester, Voorzanger,
Koster, en Doodgravers ampten, binnen de Hooge vrij- en
Ambachts Heerlijkheid Esselickerwoude en Heer Jakobswoude

Belangende het Schoolmeesterampt

Art. 1

Zal de schoolmeester gehouden zijn, tot het onderwijs der kinderen, te Vaceren, 's morgens van half negen tot half twaalf uren, en 's namiddags van een tot vier uren toe: en zullen ten dien einde de kinders 's morgens en 's namiddags, precis op de voorsz: uren, moeten in 't school zijn, en bij de ouders of Voogden ende Meesters stiptelijk daer toe moeten gehouden worden, uitgezonderd des Woensdags of Saterdag namiddags, welke eene halve dag aen de kinders vergunt wordt tot derzelve

uitspanning en recreatie, zullende de tijd der overige vacantien, van Paeschen, Pinksteren, Kersmis etc a. en welken ten langsten niet meer dan agt dagen zullen mogen duuren, door den Schoolm; aen ons, of onze Successeuren De Heeren of Vrouwen van Esselickerwoude, in der tijd, en bij onze afwezigheid aen den Schout van Esselickerwoude, telkens versogt, en door den zelve geaccordeerd en bepaeld moeten worden.

2

De Schoolmeester zal, ten tijde wanneer de koude van 't saisoen sulks vereisschen zal, of het selve aen hem door onsen Schout zal geordonneert worden, van den turf, die de knechtjes ter School komende, daer toe zullen moeten leveren, ter verwarminge van de kinderen, tijdelijk, zoo des voor - als - namiddags, een behoerlijk vuur moeten aenleggen.

3

De Schoolmeester zal wanneer hij des Winters avondschool houdt, verplicht zijn, het zelve school te houden des avonds van vijf tot zeven uren, en in het zelve genoegzaam ligt te bezorgen, voor die kaersen, welke de leerlingen, eens ter week, en wel des maendags avonds daer toe zullen moeten medebrengen.

4

De voorn: Meester zal 's morgens, 's namiddags en 's avonds, bij den aenvang van het school, allereerst zelfs, moeten doen (en nooit door een ander, of door een van de kinderen, hoe bekwaem andersints, mogen laten doen) een kort, een Voudig en bekwaem gebed. Zoo veel doenlijk naer de vatbaerheid en het begrip der kinderen, in substantie, om des Heeren zegen tot het geven en ontfangen van het nodig onderwijs, en Zijnen Heiligen Geest tot bekeering van de leerlingen, als mede nog, telkens bij het eindigen van 't School, een gelijk gebed, in Substantie, tot dankzegginge voor 't gedaen en genoten onderwijs, en tot afsmekinge van des Heeren genadige opzicht en Zegen over de kinderen, naer Ziel en ligchaem, en telkens, na 't Voorsz: laetste gebed, eindigen met het zingen van een of twee versen uit eenen der Psalmen, daer toe van den eersten af, tot den honderdvijftigsten ingesloten, 't geheele jaar door, te vervolgen, doch met verkiesinge alleen van die verzen uit iederen Psalm, welke door de kinderen allerbest met nuttigheid en Stichtinge gezongen kunnen worden, tot welken einde hij ook, voor het zingen, met een woord of twee,

de zin en meening, der te zingen versen voor af zal moeten zeggen.

5

De Schoolmeester zal absolut verbonden zijn, om gedurende de gemelde schooltijd, van 's morgens ten half negen tot half twaalf uren als voren, en 's namiddags van een tot vier uren toe, in 't School bij de kinders te blijven, en zich, gedurende al dien tijd, nergens anders mede bezig te houden, als alleen met het gestadig onderwijs van de kinderen en 't geen daer toe behoort, en zal hij voor al niet vermogen, een en halven, veel min eenen geheelen dag, of nog meerder tijd, uit het School te blijven, zonder voorgaende uitdrukkelijk consent van ons of onse Successeurs, de Heeren of Vrouwen van Esselickerwoude in der tijd, en bij onse afwesigheid van den Schout van Esselickerwoude, welke niet zal vermogen 't zelve consent te verleenen, anders, als om redenen van noodzakelijkheid, hem daer toe genoegzaam voorkomende.

6

Wijders zal hij de kinders, naer zijn vermogen met allen ernst en vigilantie moeten geven, getrouw onderwijs, niet alleen in 't leeren der letteren, spellen, lezen, schrijven en cijferen, naer de jaeren vermogens en vatbaerhz: der zelven, maer ook wel degelijk in de Goddelijke Waerheden, en speclael alle de kinders van buiten doen leeren, de articulen des Geloofs, de tien Geboden, en zodanige gebeden voor 's morgens en 's avonds, mitsgaders voor en na het eeten, als daer toe bij onse hervormde Gereformeerde kerken ordeningen, zijn bepaeld en vast gesteld.

7

Voorts zal hij mede absolut gehouden zijn om zonder eenige intermissie, de geheele voor den middag van iedere Woensdag alleen te besteden daer toe, dat hij de kinders, zoo veel mogelijk naer hunne vatbaerheid, en op eene eenvoudig en practicale manier zal onderwijzen, en trachten in te prenten, een generale kennis en bevatting van de Voorname grondwaerheden der Religie en belijdenisse van de ware gereformeerde Kerke, als naemlijk van des drie-eenen Gods eeuwig aenwesen en volmaektheden, van Zijne hooggeduchte Majesteit, Heilighheid en Rechtveerdigheit, hoogst aenbiddelijke en ontzaglijke almagt, alomtegenwoordigheit en alwetendheit etc.a Zijne eeuwige besluyten, tot al wat er in de tijd en Eeuwigheit gebeuren zoude, 't Verbond der verlossing en des Vredes, de Schepping onder-

houding en Regering van Hemel en Aerde, met derzelve volheid, 't Verbond der werken met, en de verbreking van het zelve, door Adam en Eva en door alle derzelve nakomelingen, in en met hun de geestelijke, tijdelijke en eeuwige dood, daar door regtveerdig in de weerd gekomen, het eenige algenoegzame en volzalige middel van behoudenis, de Heere Jesus Christus, Deszelfs menschwording, dadelijke en tijdelijke gehoorzaamheid, opstanding, Hemelvaart, zitten ter reghterhand Gods en komste ten oordeel, dat alleen die en geen anderen Zalig worden, welken door het zaligmakende geloof Christus worden in gelijft, en alzoo Zijne Weldaden aennemen, 't oneindige geluk van dezelve in leven en sterven, en de tegengestelde eindelooze rampzaligheid van de anderen, de volstreckte zekerheid van dood en eeuwigheid, en onzekerheid van de uure van dien, ook voor de kinderen en met een Woord, al het geen behoort tot eene genoegzame, generale, eenvoudig, practicale kennisse van alle groote waerheden die naer de godzaligheid zijn, met particuliere ondervraging der kinderen, omtrent alle dezelve toe passelijk, op ieders eige persoon, en hoe zij 't tijdig en ontijdig al maken? bijzonder met hunne gebeden en in hunne eenzaamheid! etc.a

8

Ook zal de Meester de bekwaemste van zijne leerlingen, door de week 't huis prompt doen van buiten leeren, de vragen en antwoorden van de Heidelbergsche Cathechismus, welke des Zondags daer aen, in de kerk zullen gepredikt worden, en dezelve oeffenen en dresseeren, omze als dan voor den predikstoel (naer 't oude gebruik) prompt en distinct voor de gemeente op te zeggen, en voorts de kinders in 't generael door de week's naer ieders vatbaerheid een of meer van de noodzakelijkste, nadrukkelijkste en practicaelste texten uit het goddelijk Woord, en speciaal uit de spreuken van Salomon, en uit de Psalmen in onrym, van buiten laten leeren.

9

De Meester zal, tot onderwijs der kinderen, in 't spellen en lezen moeten gebruiken, de boeken, behelzende het A.B.C: etc.a de Evangelien, of de Historijen uit den Bijbel, in de Gereformeerde scholen dezer landen, gebruikelijk, zullende achter wel vermogen, zoo hij 't zelve tot meerder bevordering van de kinderen geraden vindt, te gebruiken boeken of brieven van een ander character of letteren, als de voorgaende boeken zouden mogen behelzen; Edoch, onder deze expresse, mits en conditie, dat hij allesints

zeer naeuw regard zal nemen daar op, en daer voor zal moeten verantwoorden, dat er geene schadelijke ergerlijke, onstichtelijke of IJdle boeken, papieren of geschriften, aen de Waerheid, deugd, eerbaerheid en goede zeden nadeelig, of gevaerlijk, in 't school gebragt of geleden zullen worden, onder wat voorwendzel het ook zoude mogen wesen.

10

Verder zal de voorn:e Meester alle zijne oplettenheid en vlijt moeten aenwenden, dat de Leerlingen, benevens al 't geen voorsz:, is, ook in eerbaerheid en alle goede zeden en manieren, zoo veel doenlijk moge gehouden en gevordert worden, en met allen ernst daar op letten, dat zij zich, noch in 't school noch daar buiten, komen te bezondigen, met het ijdelijk gebruiken van Gods allerheiligsten naem, of met andersints te vloeken, zweeren, lasteren, ontuchtig of ongebonden spreken, of met eenige andere onregeligheden, in woorden of daden, tegen de eerbaerheid en goede Zeden strijdende, als mede nog zoo veel hem doenlijk is, de Jeugd, tot het vlijtig waernemen en betrachten van alle Godsdienst pligten, voor al op den dag des Heeren, en van alle openbare en bijzondere middelen, tot bevordering der kennisse en practijk van Waerheid en Godzaligheid, en alle burgerlijke zeden, op te wekken en aen te sporen.

11

Ook zal hij den kinderen ontzag, liefde en trouw voor hare wettige overheid, zoeken in te boezemen, en dezelve telkens, bij 't ijt gaen van het school, volgen tot bij de Woudwatering en nazien of zij op eene ordentlijke en geschikte wijze naer hunne huizen gaen, om die geenen, welke eenige dertelheden, ongebondenheden of iets onbehoorlijks komen te bedrijven, met woorden of daden, wederom in 't school komende, tot een voorbeeld van de anderen, naer vencijs van zaken te straffen.

12

Tot betere onderhoudinge van al 't geen voorgeschreven is, zoo word den Predikant en Schout van Esselickerwoude bij dezen geauthoriseerd, om, wanneer, en zoo dikwijls als 't hen belieft, in 't school te komen, op alles acht te nemen en alle infractien tegens, of verzuim van 't geen voorgeschreven is, wederom te doen beteren en herstellen, zullende den dien einde de Meester ook gehouden zijn om aen de zelve, van alles naer hun begeren, bericht en informatien te geven.

AENGAENDE HET VOORZANGER & KOSTERAMPT

Art. 1.

De Voorzanger en Koster zal in dese zijne qualt. gehouden zijn, om alle open bare Godsdienstoeffeningen, zoo in de Kerk als in 't school, bij te wonen, en waer te nemen.

2

Als er gepredikt, of andere Godsdienst in de kerk verricht zal worden, zoo zal hij gehouden zijn, ten behoorlijker tijd, de klok te luiden, de kerk te ontsluiten, en na gedane godsdienst wederom toe te sluiten, en voorts alles te bezorgen, 't geen tot dezelve Godsdienst besteld moet worden.

3

Ook zal hij voor den prediktijd aen den Predikant bekend maken, als er voor de eerste mael geluid is, en aan Zijn Eerw: vragen, wat er voorgelezen en voorgezongen moet worden.

4

Wijders zal hij verpligt zijn, om al het geen de kerk, en Godsdienst, in dezelve, aengaet, wel gade te slaen en te bewaeren, de kerk Predikstoel en verdere gestoeltens, banken en stoelen, als 't noodig is, schoon, te maaken, uit te veggen, af te stoffen en suiver en rein te houden, als mede de stoelen op hunne behoorlijke plaatsen te zetten en te houden.

5

Hij zal niet vermogen, op gewone Predikdagen of op andere tijden van openbare Godsdienstoeffeningen, zich te absentereen, zonder voorgaende uitdrukkelijke permissie van ons of onze successeurs, de Heeren of Vrouwen van Esselickerwoude in der tijd, en bij onze absentie van den Schout van Esselickerwoude, welke niet zal vermogen 't zelve consent te verleenen, anders als om redenen van noodzakelijkheid, hem daertoe genoegzaam voorkomende, en zal hij Voorzanger en Koster, als dan moeten zorg dragen, dat de Kerkendienst, geduurende zijne voorhebbende absentie, door een ander bekwaem persoon behoorlijk waergenome worden.

6

Voorts zal hij alle Kerkelijke Vergaderingen naerstig moeten waarnemen, en omtrent dezelve vlijtig moeten oppassen, en getrouw verrichten al het geen hem, ten dienste van dezelve vergaderinge, belast en geordonneert zal worden.

7

Hij zal ook naeuwkeurig op het uurwerk moeten passen, het zelve op zijn tijd naer den loop der zonne doen slaen, zonder het zelve op iemands versoek of requisitie, wie hij ook zoude mogen zijn, voor of achter uit te mogen zetten, en alle dagen, des middags om twaalf uren de klok moeten luiden.

8

En laetstelijk zal hij mede gehouden zijn, eens des Jaers, het recht van de Kerk wegens de stoelen, op te halen, en het zelve aen den administreerende Kerkmeester te overhandigen.

BETREFFENDE HET DOODGRAVERS AMPT

Art 1

De doodgraver zal verplicht zijn om, wanneer een lijk begraven word, altoos bij het graf tegenwoordig te zijn, en zorg te dragen, dat de lijken ordentlijk onder de aerde gebragt worden.

2

Hij zal de graven op het kerkhof moeten laten maken bij de rij om, zoo danig, dat de plaatsen op 't meest gemenageerd, en behouden worden.

3

Hij zal niet vermogen eenig lijk uit de graven te nemen, en in 't Knekelhof of elders te werpen, voor dat het ten eenemaal vergaen, en niets anders daer van als alleen de bloote beenders overig zal zijn.

4

Nog zal hij, van alle lijken die begraven worden behoorlijk boek of register moeten houden.

Laetstelijk zal hij zich allesints moeten reguleeren, naer hun Ed. Gr. Mog: placaten op het begraven, ordonnantien op den twintigsten penning, wegens de Collaterale Successie, en naer zoodanig Keuren en ordonnantien, als op het begraven der dooden binnen Esselickerwoude en Heer Jacobswoude reeds gemaekt zijn, of nog gemaekt zouden mogen worden.

* * *

De voornoemde Schoolmeester, Voorzanger, Koster en Doodgraver, zal voor al het geen voorschreven is trekken en genieten, als van ouds naemlijk:

In 't dagschool

Van ieder kind dat bij hem leert spellen of lezen in 't vierdedeel Jaers,	f. --	13	--
of per week	„ --	1	--
Van die leeren schrijven, in 't vierdedeel Jaers of p.r. week	„	1	-- --
Van die leeren cijferen, p.r. week	„ --	2	8
Van die daer en boven leeren zingen, per week nog eens twee Stfs, boven als voren, en dus te samen	„ --	4	8
Van ieder kind dat een dubbele les heeft, boven als voren p.r. week	„ --	1	--

In 't Avondschool

Van ieder Lezen p.r. week	f. --	2	--
----- Schrijven	„ --	2	--
Schrijven en Sijferaer	„ --	2	8
Schr. Sijfer: en Zanger	„ --	4	8
Sijferaer en Zanger	„ --	4	8
Eindelijk, van ieder kind dat buiten de gewone schooltijd bij hem aen huis op een bijzonder uur komt leeren, elken dag	„ --	1	8
En van ieder kind, 't geen hij Meester, aen hun eigen huis gaet leeren p.r. uur	„ --	3	--

Over Kostergeld

Van ieder getrouwd man en Vrouw binnen Esselickerwoude, alhier parochianen zijnde, 's Jaers	f. -- 5 --
Van Weduwnaers of weduwen, 't zij zelfs huis- houdend of bij iemand inwonende, halfgeld tot	,, -- 2 8
Van ongetrouwde personen die zelfs huishouden	,, -- 2 8
Voor 't zetten van de stoelen in de Kerk, en 't ophalen van 't geld, wegens ieder stoel	,, -- 4 --
Voor 't luiden van de Klok, 't zij wegens 't overlijden of 't begraven der dooden, voor een uur	,, -- 16 --
En van Welgeboren, per uur	,, 1 -- --
Voor 't maken van een volkomen graf, zijnde lang volgens de maet zes voet en niet wel vier duim, en breed twee voet en drie duim, in de Kerk	,, 1 10 --
Ingelijks op 't Kerkhof	,, -- 12 --
En van groote graven dubbelgeld. Voor luiden en grafmaken, voor lijken beneden de twaalf jaren oud, half geld.	

Van de Kerk

Jaerlijks voor Kerkedienst	f. 68 -- --
Voor 't schuuren van 't koperwerk 't scheeren van den heining, en 't schoonhoeden van 't pad om 't kerkhof	,, 8 3 --
Voor bezems, Act. en witzant	,, 1 -- --
Voor 't bezorgen van vuur in de stoof van des Predikants stoel	,, 2 -- --
Voor 't opmaken van de goot aen 't Kerkhof	,, -- 18 --
Voor de winteravond predikatie, of catechizatie	,, 16 -- --
totaal	f. 96 1 --

Van 't Ambacht

Voor tractement en turfgeld 's jaars	f. 70	--	--
Van den armen der Gereformeerde gemeente alhier.			
Voor leerloon van de arme kinderen, leverantie van boeken, en het begraven der armen. Jaerlijksch	„ 20	--	--
Van wegens het Ambacht, voor het schoonhouden van den Tooren en het luhuis 's jaers	„ 6	--	--
Van de Kerk, tot het vuur der stoven in de Banken van de Heer Bailluw, Schout, Secretaris en verdere Regenten dezer Heerlijkheid, 's Jaers twaelf roeden turf.			
En van den Gereformeerden armen voor het onderwijs van zoodanigen armen kinderen welken in ons Wees- en Armenhuis niet worden opgevoed en groot gebracht, maer wier ouderen worden gealimenteerd, 's Jaers	f. 15	--	--

Alles boven en behalven vrije woning, mitsgaders vrijdom van jaerlijksche doopslasten.

Aldus de Vorenstaende Instructie en Reglement, bij ons Vrij en Ambachts Heer van
ESSELICKERWOUDE en **HEER JACOBSWOUDÉ**
 gemaakt, gearresteerd en geteekend en met ons gewone Zegel bekrachtigd.

Het zegel, dat er indertijd aan gehangen heeft, verging met de loop der jaren. Een rond gat in het oude geschepte papier geeft nog aan waar het werd bevestigd.

* * *

De gehele inhoud van het Reglement werd gericht op een goed gedegen godsdienstig onderwijs naar de lijn 1618/'19, of zoals we boven dit gedeelte schreven: „dat de vreze des Heeren het beginsel der wijsheid is”.

In artikel 8 werd het oude gebruik — reeds door Ds. Abr. de Roij

in 1635 ingesteld om de kinderen zondags de vragen en antwoorden van de Heidelbergse Catechismus in de kerk te laten opzeggen — onverkort gehandhaafd. De opstellers hebben er speciaal tussen haakjes „naer 't oude gebruik” tussengelast, om des te meer aandacht op deze bepaling te vestigen. Zodoende waren de zondagsafdelingen, die Ds. Comrie behandelde, voor de kinderen geen vreemde stof, want van meester Moonen hadden zij de zondag daarvoor reeds een uitleg over de hoofdzaken gekregen. Dat de meester bovendien nog opdracht had om de kinderen te volgen tot aan de „Woudwatering” om toe te zien dat zij zich „bij 't uijt gaan van het school — opgeschikte wijze naer hunne huisen gaen”, was een zaak die heden ten dage zelfs bijzondere aandacht verdient!

Het kosterschap met aanverwante werkzaamheden bracht met zich mede dat de onderwijzer rechtstreeks in „kerkdienst” stond. Soms krijgt men door de zinsnede uit Psalm 84 vers 5:

'k Waar' liever in mijns Bondsgods woning
een dorpelwachter, dan gewend
aan d' ijd'le vreugd in 's bozen tent.

wel eens de indruk of het kosterschap feitelijk maar een eenvoudig baantje was, dat echter door de oorspronkelijke dichter van Psalm 84 verkozen werd boven de dwaze wereldse vreugde.

Die zinsnede is overigens maar een variant van de Haagse geneesheer de heer Johannes Eusebius Voet, want het is heel niet zeker dat de bijbelse dichter het oog op dorpelwachters gehad heeft toen hij zijn hymne neerschreef, maar veel meer de nadruk wilde leggen dat hij liever als een boeteling en bidder in het tempelvoorhof verkeerde dan met de ijdele wereldse feestvreugde mee te doen.

Het kostersambt was destijds juist een ambt dat men gaarne aan een „geschoold” man overliet. Met kennis van zaken stapte het schoolhoofd naar de voorlezerskatheder om de psalm op te geven waarmede de dienst aanving. Hij moest de wijs op de juiste toonhoogte inzetten, want een orgel ter begeleiding van de kerkzang was er toen nog niet. (Het kerkorgel te Woubrugge heeft de gemeente eerst aan het einde van de 18e eeuw als geschenk van de Ambachtsvrouw gekregen). Na de opening van de dienst rustte op zijn schouders de taak om het bijbelgedeelte, waaruit de predikant zijn tekst koos, „met eerbied en aandacht” voor te lezen, om vervolgens bij de midden- en slotzang weer van zijn zangkwaliteiten blijk te geven.

In artikel 3 „Aengaende het Voorzanger & Kosterambt” werd

immers gereguleerd dat hij, als er voor de eerste maal geluid was, aan zijn eerw. zou vragen wat er voorgelezen en voorgezongen moest worden!

De kerkelijke administratie werd over het algemeen ook nog door het schoolhoofd bijgehouden, zodat hij van alles op de hoogte bleef.

Wie thans te Woubrugge een bezoek aan het museum brengt, kan de attributen van de verschillende meesters nog bezichtigen. De „pechvogel” van lappen gemaakt, leek wel een beetje op de „vredesduif” zoals Picasso die eens afgebeeld heeft. Maar we vermoeden dat weinig „vredesboodschappen” door dit lappenbeest aan de geadresseerden zijn medegegeeld. Het zullen wel meer „strafaankondigingen” geweest zijn.

Naast de pechvogel ligt de beruchte plak, vervaardigd van prima eikenhout, waar geen spint aan voorkomt. Welk een psychologische indruk die plak op de kinderharten gemaakt moet hebben, laat zich indenken. Hoeveel klappen op de vlakke hand zullen er mee uitgedeeld zijn? Maar kom, daarover niet meer gepraat; hij rust nu in het museum en wordt beslist niet meer in de school van Woubrugge gebruikt.

Verder hing het bekende „ezelsbord” aan de wand te prijken, waarop een houderige ezel geschilderd was, en het „schandbord” met de sierlijke letters, wat eens ten afschrik van luie leerlingen om de hals gehangen werd van slordige onoplettende knapen. Bovendien was er nog een rekenboek aanwezig, gebonden in een perkamenten band, waarin de theorie van Bartjens in de praktijk gebracht werd. Vele museumdirecteuren zouden watertanden om dit oude boek te bezitten, dat met een eigenaardig alfabet, waarvan de letters in een langwerpige raam verschoven kunnen worden, een juiste indruk geeft van de leermiddelen uit die dagen.

En dan ten slotte stond daar — in al zijn voornaamheid — de oude schoolmeesterskatheder. In tegenstelling met de plak, welke niets aan deugdelijkheid heeft ingeboet, stond deze katheder maar wankel op zijn voetstuk. Doch hij verricht in zijn oude dag toch nog een taak. Die plak stond al lang op non-actief en kon er dus „oud” bij worden; de katheder herbergt achter de zware eikenhouten klep, in de ruimte waar eens de schoolschriften geborgen werden, het gastenboek van het museum. Een voor- naam boek dus, dat zo ondertussen al heel wat handtekeningen van bezoekers bevat.

We staarden op die katheder. Daar hebben Aelbrecht Lambrechtz, J. V. Ruijten, S. Moonen, T. Alblas en al de meesters uit die

dagen, die de school van Woubrugge gediend hebben, achter
gezeten. Zij hebben — naast de getrouwe leraars — hun deeltje
bijgedragen in de kerkedienst en bovenal om de kinderen „de
eerste beginselen naar de eis huns wegs” in het godsdienstige
onderwijs te leren.

Het is goed om ook hun werk in gedachtenis te houden.

Hervormde kerk te Woubrugge, gebouwd in 1653. Tijdens de ambtsperiode van Ds. Comrie zag het gebouw er precies eender uit als nu. Het gebouw naast de kerk - dat omstreeks 1926 werd opgetrokken - is het vergaderlokaal en tevens de consistorie. De kade voor de kerk en pastorie is de „Comriekade”.

PASTORALE WERKZAAMHEDEN

Zoals we reeds terloops hebben medegedeeld, waren Claes Jansz. Poldervaart, Albert Harmz. Schipper en Peter Dirckz. Ridder ouderlingen, toen Ds. Comrie zijn dienstwerk te Woubrugge aanving.

Van Albert Harmz. Schipper en Peter Dirckz. Ridder weten we niet of zij genade in hun harten omdroegen, we vermoeden van wel. Van Poldervaart weten we het zeker.

De Heere had hem in het jaar 1718 tot de geestelijke opwekking te Woubrugge willen gebruiken, waardoor hij naast de dominee voor de bevolking de vraagbaak werd omtrent hun zielszaken. Dat men hem later begeerde als ouderling, geeft de goede gezindheid van de bevolking weer.

Behalve de ouderlingen, was ook Cornelis van Schellingerhout met zijn aangetrouwde neef Mr. Arnoldus de Sterke, de jonge predikant tot grote steun. De voortreffelijke geest, die in deze mannen woonde, was de oorzaak dat er behalve vriendschapsbanden, geestelijke liefdekoorden gelegd werden, waardoor de eenheid in de gehele gemeente bevorderd werd. Jammerlijk genoeg werd die eenheid door listige inwerpingen des satans later geschud en gescheurd, waarover Cornelis van Schellingerhout zich bitter bedroefde. Hij stond altijd als een wachter voor de stoffelijke belangen van Woubrugge in de bres en probeerde door zijn „eenvoudige oefeningen”, waartoe hij een akte van de kerkeraad verkregen had, ook de geestelijke welstand te bevorderen.

Over deze bloeiende gemeente werd Alexander tot herder en leraar aangesteld.

Met nauwgezette ijver vervulde hij zijn taak. Al heel vlug voerde hij met goedvinden van de vrijheren (Cornelis van Schellingerhout en Mr. de Sterke) in om tijdens de wintermaanden een „weekbeurt” te houden. De vrijheren gaven hem zelfs f 150,— per jaar extra voor deze moeite.

En ... als Alexander iets op zich genomen had, dan deed hij het

ook goed. Van zijn preken maakte hij zeer veel studie op de hem eigen manier, terwijl hij toch — mede op raad van zijn jong overleden eerste vrouw — in alle opzichten de eenvoudige uitleg betrachtte. Algemeen wordt aangenomen, dat Comrie een „vlot” spreker was. De taal gaf hier en daar wel eens moeijikheden. „Gij weet — schreef hij zelf — dat ik geen geboren Hollander ben”. De bevolking van Woubrugge gaf daar niet om en de menigte hoorde hem gaarne, zodat al ras zijn naam uitging tot ver in de omtrek. Volgens overlevering kwamen er voornamelijk veel toehoorders uit Leiden om de Woubrugse prediker te beluisteren, waarvan Comrie later schreef, „dat er veelen waren, zoo van mijne gewoone toehoorders, als van anderen, die uit verscheide steden en plaatsens van Holland nu en dan quamen, om mij over sommige materiën te hooren”.

Het waren goede dagen voor de gemeente!

In het voorgaande hebben we al verteld, dat Comrie het catechetisch onderwijs niet aan de meester overliet. Zelf hield hij ook twee catechisaties per week, zodat er naast de noodzakelijke pastorale arbeid tijdens de wintermaanden, waarbij hij dan ook de „weekbeurt” te vervullen had, nauwelijks enige tijd overschoot voor bijzondere arbeid. Hoewel hij zelf „niet veel op gezelschappen ging”, was Comrie geen tegenstander van het gezelschapsleven, mits dit niet ontaardde in verheerlijking van de mens en het zegenen van elkander. Op pagina 13 van de Catechismusverklaring moedigde hij zelfs het bijeenkomen aan om tot een beter verstaan van de verhandelde waarheid te komen. „Mocht God mij licht geven, om u de oude en beproefde leer voor te dragen, en u opgewektheid, om elkander in de week ter aanhoring van de catechismuspredikatiën voor te bereiden, door onderling te catechiseren over de Zondag, die verhandeld zal worden”.

Tegen het onnodige uitgaan en bezoeken afleggen waarschuwde hij echter ernstig in zijn Leerredenen deel II, pag. 100. „Nu weet gy, hoe droevig het by deze en die onder u gestelt is. Het is als of eenige vrome menschen den duivel in haar binnekamers gezien hadden; ze konden der niet in blyven. Het is al praaten; gezelschappen houden; zoo lang by malkanderen blyven, dat er weinig tyt is om zonder bekrompenheit Godt te zoeken en gemeenschap met Hem te houden; alles geraakt in ongeregeltheit in de huisgezinnen; de tyt van afzonderinge is verloopen, men is vadzig, leedig en uitgepraat”.

Dat zijn scherpe, waarschuwende woorden. Het schijnt dat er personen in zijn gemeente waren, die het „praten” vóór de „orde” stelden. Mensen die de les van Paulus blijkbaar nog nooit gelezen hadden, welke hij aan de Corinthiërs schreef in 1 Cor. 14 vers 32: „En de geesten der profeten zijn aan de profeten onder-

worpen". Met andere woorden, laat alles eerlijk en met orde geschieden, ook de geestelijke gesprekken. Daar mag nooit het gezin om verwaarloosd worden, en nog veel minder, om in het eenzame God te zoeken.

Zelf was Comrie een ingetogen man, die veel — naar de smaak van verschillende gemeenteleden wel eens te veel — in zijn studeerkamer vertoefde. Die klachten waren hem ter ore gekomen, waarop Comrie in de „opdracht aan mijne zeer geliefde en waarde gemeente van Woubrugge" voorin zijn boek „Verhandeling van eenige Eigenschappen des Zaligmakenden Geloofs", uitgave „De Banier" 1930, op pagina 17 antwoordde: „Om dus eenigen hun klagen, dat wij zoo weinig uitgaan te doen staken. Dat wij zoo weinig uitgaan, hopen wij, dat gijlieden ten beste zult nemen; wij hebben het nooit tot een gewoonte gehad, gelijk sommigen, die dat doen tot vele stichting. Gij ziet hier en uit onze voorgaande werken, dat, schoon wij niet veel op gezelschappen gaan, dat wij evenwel onze tijd wel kunnen besteden. Ik ben voor het verborgen eenzaam.

Hebben anderen daartegen, laten zij hun Christelijke vrijheid gebruiken en mij de mijne laten houden. Komen wij niet veel uit, wij geven nu en dan een nuttig werkje uit en gij kunt die dan gebruiken, in welke gij zult kunnen denken aan de stoffen, die wij verhandeld hebben".

Met deze uiteenzetting tekende Comrie zijn gehele persoon en leven. Een stille teruggetrokken man, die zich altijd nog een klein beetje „vreemdeling" voelde. Wars van veel praten met een sterke behoefte aan het verborgen geestelijke leven met God.

„Ik ben voor het verborgen eenzaam", schreef Comrie, waarmede hij overigens niet beweerde, dat er geen zegen op kon rusten, wanneer anderen een tegenovergestelde weg bewandelden. Hij vertoefde het liefst maar in zijn eigen gemeente, en streefde er niet naar veel in andere plaatsen te preken. De gewone vacaturebeurten werden natuurlijk door hem getrouw waargenomen, maar buiten dien zijn de diensten elders te tellen. In hetzelfde jaar, dat zijn geliefde Johanna stierf, bevestigde hij zijn zwager Johannes Wilhelmus de Heyde te Purmerland met een tekst uit Jesaja 3 vers 10 en 11: Zegt de rechtvaardige dat het hem wel gaan zal, dat zij de vrucht hunner werken zullen eten. Wee de goddeloze, het zal hem kwalijk gaan, want de vergelding zijner handen zal hem geschieden".

Dertien jaren later, in 1751, trad hij nogmaals als bevestiger op, ditmaal van de kandidaat J. Oosterbaan te Benthuizen. Als tekst koos hij toen 2 Timotheüs 4 : 2: „Predik het woord; houd aan tijdig, ontijdig; wederleg, bestraf, vermaan in alle lank-

moedigheid en leer". Blijkbaar verichtte Alexander deze plechtigheid zo tot volle tevredenheid van de kerkeraad en toehoorders, dat de scribent in de kerkeraadsnotulen schreef: „dat het een zeer gepaste, zeer geleerde en doorwrochte predikatie was”.

Vervolgens sprak Ds. Comrie bij het overlijden van zijn naaste collega Ds. Koning te Hoogmade een lijkrede uit naar aanleiding van de woorden uit Psalm 89 : 49: „Wat man leeft er die de dood niet zien zal, die zijn ziel zal bevrijden van het geweld des grafs?” Deze predikatie verscheen in druk en is thans nog in het gemeentemuseum te Woubrugge aanwezig.

Tenslotte vertelde Ds. Comrie zelf bij gelegenheid dat hij eens voor een grote schare te Leiden gepreekt heeft. Er zullen nog wel meer bijzondere diensten buiten Woubrugge door hem geleid zijn en dan denken we aan de huwelijksbevestiging van zijn enige dochter met de latere doopdienst van zijn kleinkind waar hij als getuige optrad; doch zekerheid hieromtrent hebben we niet.

Onder de pastorale arbeid viel zeer zeker het huisbezoek, dat de Woubrugse pastor bij de leden aflegde. Uit het voorgaande zou men kunnen opmaken, dat Ds. Comrie met dit gedeelte van zijn dienst het niet zo nauw nam. Men moet echter het bezoeken van „gezelschappen” niet verwarren met het afleggen van „huisbezoeken”.

Ds. Ouboter, de opvolger van Ds. Comrie, schreef in een verhandeling, waarin hij verschillende zaken aangaande de gemeente optekende: „hier wordt 3 maal des jaars tegen het avondmaal van Paasschen, Juli en october Huisbezoeking gedaan, doch niet des winters tegen het avondmaal in Januari, met eene ouderling volgens toerbeurten”.

Het woord „hier wordt” duidde aan, dat het een reeds jaren bestaand gebruik was om regelmatig de leden te bezoeken, behalve dan in de wintermaanden, wanneer de „weekbeurt” daarvoor in de plaats kwam.

Om bij iedereen op tijd te komen heeft Ds. Comrie handen vol werk gehad, want volgens een door hem zelf aangelegd „Ledematen-Boek der Kerke te Woubrugge” (dit moet zijn lidmatenboek) moesten er 125 gezinnen bezocht worden. Dit aantal geeft een beeld hoe groot de gemeente ongeveer was.

Als de overlevering op dit punt juist is, moet de wijze waarop Ds. Comrie huisbezoek verrichtte, zeer aangrijpend zijn geweest. Hij nam er ruim de tijd voor ieder lid van het gezin te onderfragen naar de welstand van zijn ziel, om dan ten slotte bij het weggaan met al de aanwezigen neer te knielen teneinde gezamenlijk een zegen van de Heere af te smeken.

Er ging een „geur des levens” van zijn bezoeken uit, zodat de ge-

meente hoog opzag tegen hun herder en leraar, terwijl omgekeerd Ds. Comrie zich zeer verblijdde in de liefde en toegenegenheid, die hij van de leden ondervond.

In de reeds eerder aangehaalde „Oprichting” voor de „Eigenschappen des Zaligmakende Geloofs” drukte hij dit onomwonden met de volgende woorden uit. „Om hiermede openbaar mijn erkentenis van uwe liefde en toegenegenheid voor mijn persoon en dienst te bekennen. Ik was in het eerst vreemd en onbekend, doch door de verkeerung is uw liefde tot mij zeer aangegroeid, hetwelk voor mijn persoon, een vreemdeling in het midden van u, overaangenaam moet zijn en mij al mijn verdriet doen vergeten, maar vooral is het mij aangenaam als uw leeraar, dewijl de bevinding leert, dat, als men weinig achting voor de persoon des leeraars heeft, zijn leer ook weinig ingang zal vinden. Gelijk ik mij aan u verplicht erken voor uwe liefde, zoo betuig ik met deze dezelve nog steeds aan het toenemen voor u te vinden; en gelijk ik bid en hoop, dat de Heere mij wil bekwaam maken om uit liefde voor uw onsterfelijke zielen als in barensnood te zijn, zoo verzoek ik, dat de liefde blijve, dat gij er in volhardet en daar op uit moogt zijn om een naarstig gebruik te maken van dat geringe talentje, dat God in mij voor ulieden gelegd heeft”.

Wanneer we in onze gedachten terug glijden naar het midden van de 18e eeuw, en Alexander, gehuld in zijn deftige zwarte mantel, gewapend met een stevige wandelstok, door het dorp zien wandelen, rijst onwillekeurig de vraag, hoe de economische toestand onder de bevolking van Woubrugge toen was. Uit het „Ledematen-boek” weten we al, dat de gemeente uit 125 gezinnen bestond. Het is echter mogelijk, dat niet al die gezinnen tot de kerkelijke gemeente van Woubrugge behoorden, want op de classisvergadering van 3 augustus 1739 kwam een klacht van de Oudhoornse predikant ter tafel, dat enkele leden, die feitelijk ressorteerden onder de gemeente van Oudshoorn, altoos door de Woubrugse predikant bezocht werden en waarschijnlijk ook aldaar ter kerk gingen. Blijkbaar zijn dit één of twee gezinnen geweest, die op de scheiding van de kerkelijke grens woonden. De oplossing van deze kleine moeilijkheid vermeldde men niet, zodat we aannemen, dat het geval in der minne geschikt werd.

De som van 125 gezinnen geeft overigens maar een zeer summier beeld van de grootte van de gemeente, omdat het aantal personen per gezin zo variabel is.

In het gemeentearchief is echter nog een lijst aanwezig waarop precies alle „weerbare mannen” vermeld staan, die in 1747 te Woubrugge woonden. Daardoor kunnen we een veel zuiverder beeld verkrijgen. Deze lijst werd door Cornelis van Schellin-

gerhout opgemaakt naar aanleiding van de politieke troebelen in 1747, toen de Fransen ons land binnen vielen en zelfs doorstootten tot Bergen op Zoom. In verband met de verdediging van het vaderland verordende de hoge regering te 's-Gravenhage, dat alle weerbare mannen in elk ambacht geregistreerd moesten worden. Te Woubrugge, met een klein gedeelte van Hoogmade, telde Cornelis van Schellingerhout er precies 378.

Ook Ds. Comrie werd onder de weerbare mannen gerekend. Zelfs de wapenen, die men ter plaatse ter beschikking had, komen op de lijst voor.

Door deze opgave is het mogelijk om na te gaan welke neringen en ambachten er te Woubrugge in het jaar 1747 uitgeoefend werden, en uit welk soort personen de gemeente van Ds. Comrie bestond. Ter informatie van de nieuwsgierige lezer zullen we de gehele lijst hier tussen lassen.

Weerbare mannen van 18 tot 60 jaar

- 33 turfveners met 7 knechts en 132 daggelders
- 41 landbouwers met 22 knechts
 - 1 vetweijer
- 13 turfschippers met 12 knechts
 - 5 bakkers met 4 knechts
 - 7 scheepmakers met 4 knechts
 - 5 timmerlieden met 4 knechts
 - 1 houtkoper
 - 1 verwer
 - 8 kleermakers met 3 knechts
- 10 schoenmakers met 5 knechts
 - 2 smeden met 3 knechts
 - 1 blokmaker met 1 knecht
 - 1 schipper op Rotterdam met 1 knecht
 - 1 marktschipper op Leiden
 - 2 kaaskopers
 - 2 linnenwevers
- 10 tuinlieden
 - 7 molenaars (w.o. 1 korenmolenaar)
 - 4 bierstekers
 - 3 winkeliers
 - 2 koperslagers
 - 2 rietdekkers
 - 1 metselaar
 - 1 draaijer
 - 1 wagenmaker
 - 1 kuiper

- 1 mandenmaker
- 1 zadelmaker
- 1 visser
- 2 klapwakers
- 2 dienaren van justitie
- 1 bode
- 1 schoolmeester/voorzanger
- 1 chirurgijn
- 1 secretaris
- 1 rentenier (C. J. Lans)
- 1 predikant (A. Comrie met zijn knecht Jan Stelligers)

De gehele legermacht had de beschikking over 31 snaphanen, 4 hartsvangers, 5 degens en 2 houwers.

Uit deze opgave blijkt, dat de turfveners met hun 7 knechts en 132 daggelders de grootste groep vormden. Daarop volgden de landbouwers, terwijl de rest hoofdzakelijk hun brood verdienden door de turfveenders en agrariërs van het nodige te voorzien. Het is wel opvallend, dat in deze bloeiende gemeenschap slechts één „verwer” zijn kwast hanteerde. Het schilderen werd blijkbaar veel door de bewoners zelf verricht. Daar staat tegenover dat er een respectabel aantal schoenmakers met hun knechts zorgden, dat de bevolking droge voeten hield, terwijl de 8 kleermakers of snijders met hun 3 medehelpers er ons aan herinneren hoeveel er op dit gebied veranderd is.

Cornelis van Schellingerhout maakte de lijst wel secuur op! Zelfs zijn vriend, de rentenier C. J. Lans, vergat hij niet. De enige rentenier van Woubrugge was ongehuwd en behoorde tot de intieme vrienden van Ds. Comrie en Cornelis van Schellingerhout. Hij moet een zeer vermogend man geweest zijn. Zijn geweldige bibliotheek wijst er op, dat hij ook een ruime ontwikkeling bezat. Later kocht hij al de rechten van het ambacht Koudekerk, waar Ds. Holtius predikant was, doch bleef zelf te Woubrugge wonen. In zijn testament vermaakte hij deze rechten aan een zoon van de Koudekerkse prediker.

Uit deze opgave blijkt ook, dat Ds. Comrie als huispersoneel behalve een dienstbode, Cornelia Menting, Jan Stelligers tot knecht had om de grote pastorietuin met toebehoren te verzorgen.

Overigens leefde het domineesgezin, ondanks het feit dat de tweede vrouw van Alexander vele aardse goederen bezat, zeer eenvoudig. Alexander begeerde geen aardse grootheid. Van nature zocht hij zijn vermaak in de studie, en haakte hij er niet naar om groot in de wereld te worden, terwijl daarnaast zijn hart een betere rijkdom had leren kennen, dan alles wat de wereld aan eer en aanzien te bieden had.

Terwijl het water van de brede Woudwetering zachtkens heenvloei-
de en geen „troubelen” de landelijke rust verstoorde, werd
op een gegeven moment de bevolking van Woubrugge opgeschrikt
uit de gewone gang van het leven door verschillende brandstichtingen
binnen haar landpalen.

Het was duidelijk, dat er opzet in het spel moest zijn, zodat er
naarstig naar de dader van deze gruwelstukken gezocht werd.
Doch hoe de twee „Dienaren van Justitie” ook speurden en zelfs
nachten op de loer lagen, de dader bleef onvindbaar. Dat ver-
hoogde niet weinig de onrust. Men durfde 's avonds nauwelijks
het moede hoofd neerleggen, want wie weet zou de onvindbare
pyromaan 's nachts uit zijn schuilhoek te voorschijn komen om
nieuwe misdrijven te volvoeren.

Vanzelfsprekend werd ook Ds. Comrie in deze zaak gemoeid.
Terwijl nu de „dienaren der gerechtigheid” met uitgetrokken
zwaarden op de loer lagen om de dader in zijn kraag te vatten,
lag de pastor van de gemeente op zijn knieën in zijn bidvertrek.
Hij bad tot Hem, Die harten en nieren proeft en smeekte om het
behoud van de man, die zozeer verstrikt was in de netten van
satan. Psychologisch dacht Ds. Comrie natuurlijk veel dieper en
anders dan de grote groep van de bevolking. Hij was niet voor
niets doctor in de filosofie. Zijn stille geest ontzette zich bij
de diepdoorwrochte gedachte, welke drijfveren de dader aan-
zette om zich buiten alle normaal gevoel om, te verlustigen in
het grillige vlammenspel, terwijl het vuur in niets ontziende
vraatzucht de bezittingen van zijn medeburgers verteerde.

De eerstvolgende zondag haalde Ds. Comrie de vijf of zes ge-
vallen van brandstichting op de preekstoel aan. Met welgekozen
woorden schilderde hij de schrikkelijke toestand, waarin de man
terecht was gekomen. Hoe de vlammen van de hel bij levende
lijve reeds om zijn hart krulden, om hem eerlang aan de helse
pijniging naar lichaam en ziel over te geven. Bovendien vergreep
hij zich aan het goed van zijn naaste, waarop ook nog een
tijdelijke straf te wachten stond. „We moeten thans in het ge-
meenschappelijke gebed de noden van de ganse gemeente op-
dragen aan de troon der genade — riep Alexander uit — maar
voor deze man, die zulke gruwelstukken bedreef, kunnen we niet
bidden. Hij heeft zich buiten de gemeenschap gesloten en ook
buiten het openbare gebed. Zolang hij zich verborgen houdt en
mogelijk doorgaat met snode plannen smeden voor volgende
gruweldaden, mogen we niet voor hem bidden of God en de
mensen hem vergeving willen schenken. We kunnen alleen vra-
gen of God hem tot openlijke schuldbekentenis wil brengen”.
Ds. Comrie hield het voor het publiek verborgen, hoe hij in het
eenzame geworsteld had aan de troon der genade.

En o wondere zaak! De brandstichter zat ook onder de schare toehoorders, toen Ds. Comrie zo aangrijpend en vurig sprak. Zijn verwarde geest werd geroerd en getroffen. Hij hield zich evenwel schuil, de zware straf vrezende wanneer hij voor de „vierschaar” gedaagd zou worden. Onder benauwde gemoedsgesteldheden verliet hij het kerkgebouw.

In feite was hiermede het stille gebed van Alexander al verhoord. Thuis gekomen wist de gejaagde man niet beter te doen dan een brief te schrijven, waarin hij er bij de dominee ernstig op aandrong om toch voor hem in de bres te treden. Hij verzocht om de eis te laten vallen, dat hij zich eerst bekend moest maken voordat de dominee wilde bidden of God en de mensen hem zijn misdrijven vergeven wilden. Die eis is onredelijk, meende hij, want: „wie heeft ooit zijn eigen vlees gehaat”.

In het donker van de avond sloop hij weer door het dorp en legde de brief voor de pastorie neer. Toen de zaak eenmaal aan het rollen was, schreef hij nog drie brieven, welke hij op de stoepen van andere inwoners deponeerde in de hoop hun medelijden op te wekken.

Hoe het met hem afgelopen is, weten we niet. De geschiedenis zwijgt er verder over, zodat we vermoeden dat de brandstichter, dank zij de voorspraak van Ds. Comrie, er met een milde straf afkwam. De vier brieven, die hij schreef, moeten volgens de catalogus — opgemaakt door O. C. van Hemessen — nog in het gemeentearchief van Woubrugge aanwezig zijn.

Tijdens zijn 38-jarige leraarsloopbaan te Woubrugge heeft Ds. Comrie ook verschillende slagen moeten incasseren. De eerste grote slag trof hem in 1738, toen zijn geliefde Johanna zo plotseling het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, en de jonge dominee hartverscheurend bedroefd, eenzaam achterbleef, Ongeveer 6 jaren later, in 1744, overleed één van zijn weldoeners, Mr. Arnoldus de Sterke. Op de dag van zijn begrafenis — die Alexander zou leiden — was Ds. Comrie echter ziek, zodat hij van zijn voornemen om een „lijkrede” uit te spreken af moest zien.

In Mr. de Sterke verloor hij niet alleen een tijdelijke, maar ook een geestelijke vriend. De Dordtse leer was de Leidse rechtsgeleerde krachtig toegedaan, niet alleen in woorden, ook in daden. Zelfs trad Mr. de Sterke openlijk in het strijdperk om de gereformeerde leer te verdedigen tegen de afwijkende gevoelens van Prof. Friedrich Adolph Lampe, die een boek had uitgegeven onder de Latijnse titel: „Commetarius analytico-exegeticus Euangelii secundum Johannem” door het tegenschrift van Prof. Anthonius Driessen (aan wiens voeten Alexander te Groningen

zat) getiteld: Verdediging der plaatsen in het Euangelium na de beschrijving van Johannes, de Natuurlyke Geboorte des Zoons Godts uit den Vader en de Natuurlyke Uitgang des H. Geestes van den Vader en den Zone Directelijk lerende" uit het Latijn in het Nederduits te vertalen. De „gewone" man kon hierdoor kennis nemen van de dwaalgevoelens van Prof. Lampe, waartegen ook Ds. Jacobus Fruytier zo krachtig optrad.

Hoeveel Ds. Comrie Mr. de Sterke eerde en liefhad, ligt opgesloten in hetgeen hij van hem zei: „dat hij voor hem een vader, ja veel meer dan een vader geweest was".

In 1749 trof hem nog zwaarder slag. Toen overleed zijn geliefde vriend en weldoener Cornelis van Schellingerhout in de leeftijd van 64 jaren.

De ambachtsheer, tevens baljuw, werd temidden van hen, die hij met zoveel liefde en trouw beschermd en geregeerd had, te Woubrugge begraven. Bijna de gehele bevolking was bij de begrafenis tegenwoordig. Ds. Comrie sprak enkele dagen na de plechtigheid in het kerkgebouw een „Lijkrede" uit naar aanleiding van 1 Samuël 25 : 1: „En Samuël stierf; en gans Israël vergaderde zich, en zij bedreven rouw over hem, en begroeven hem in zijn huis te Rama".

Deze predikatie verscheen in druk en werd behalve in brochurevorm ook nog opgenomen achterin de bundel leerredenen. Zoals we reeds vertelden, hebben we in de Leidse universiteitsbibliotheek dit boekje doorgezien en de belangrijkste passages overgenomen.

Na een korte inleiding behandelde Ds. Comrie: 1e Het leven en de persoon van Samuël; 2e Samuëls uiteinde en de grote smart daarover onder de oudste en de beste van het volk; 3e Davids vluchten daarop naar de woestijn Paran; om dan tot de toepassing over te gaan. In de toepassing bracht hij naar voren: a. Het leven en de persoon van Cornelis van Schellingerhout; b. Zijn uiteinde; c. De droefheid door zijn dood verwekt, om daarop te besluiten met een aansporing tot alle aanwezigen — naar hun maatschappelijke positie in verschillende categorieën gesplitst — om de overledene na te volgen en in zijn voetstappen te wandelen.

Het lichaam der predikatie, zoals Ds. Comrie dat noemde, laten we rusten. Een paar van de belangrijkste gedeelten uit de toepassing zullen we hier tussen lassen om een indruk te geven hoeveel eerbied en achting Ds. Comrie voor Cornelis van Schellingerhout had.

Vooraf merken we nog op, dat deze „gelegenheidspreek" wat stijl en inhoud betreft, geheel uit de toon valt in vergelijking met andere predikaties van Ds. Comrie. De bijzondere sympathie en

hoogachting, die hij voor de overledene koesterde, brachten Alexander er blijkbaar toe van zijn goede gewoonte, om nooit de mens te verheerlijken, af te wijken.

Toen de predikatie op de markt verscheen, stoven zijn vijanden er op af en maakten hem bittere verwijten over de „mensverheerlijking”, waaraan hij zich schuldig had gemaakt. De geestelijke vriendschap werd opzij geschoven; het waren de tijdelijke weldaden — zei men — die Ds. Comrie alzo hadden doen spreken. Alexander begint dan zijn toepassing met te vertellen, hoe hij bij de jaarwisseling in 1749 een bezoek had gebracht aan Cornelis van Schellingerhout en voor zichzelf „ruim” gesteld met hem sprak over de vrije genade Gods.

„Het zal mij niet licht vergeeten, dat ik het laatste nieuw-jaar daar zijnde, en een levendige gestalte hebbende, zoo dat Godt mij gaf te spreken van den wegh van vrije genade, hoe hij verquikt wierde.

Hoe zal ik in staat zijn in 't korte een afbeeldtzel van hem te geeven! Hij was van Lichaams gestalte zeer wel gemaakt, nog te kort, nog te lang, nog te tener, nog te zwaarlijvig, dat tot een last strekt. Zijne oogen waren als Arents ooghen, waar uit ieder kon bemerken wat een groote geest hij bezat. Zijn wezen was mannelijk, ernsthaftig; der lag een glans op hem, om hem ontzagheijk en gelieft te maaken, gelijk hij ook inderdaadt bij ieder ontzien en gelieft was.

Als een Regent hadt hij in alles, ja veel meer als wij hebben kunnen zeggen, een diepe kennisse van de zaken tot zijn ampt behoorende, zoo dat andere hem raadt pleegden. Groote neerstigheid hadt hij om zijne weetenschap te vermeerderen. Getrouwheit, rechtveerdigheid, langkmoedigheid en zachtmoedigheid openbaarde zich als om strijdt in alle zijn handelingen. Niets besloot hij met een precipitant oordeel, en het wel beslootene voerde hij met groote standvastigheid uit. In zijne keuze van Regenten zocht hij altoos de beste, en zoo mogelijk was Godtvrezende mannen, en veranderde ze bijna nooit.

Als een Christen, was zijn padt geheel effen. Hij kende die laagstens en hoogstens niet, die hertstochtelijke Christenen hebben, terwijl zijn temperament zeer effenbaar was. Hij was niet schielijk om de hand aan iemant te geven, maar eens de hand van Broederschap gegeven zijnde, trok hij die nooit of zelden te rugge.

Hij was nederig, klein gevoelende van zich zelven, zeer gezet om gemeinschap met Godt en zijn Volk te oeffenen. Nauwkeurig was hij in 't waarnemen van zijn plichten: niet twistgierig, maar zich over de twisten, die Godts Volk eenigen tijt zulk een nadeel toegebracht hebben, uitermaten beklagende. Zijne mildadigheid

was groot, en hij besteedde het zoo, dat zijn rechterhandt niet wiste, wat zijn linkerhandt deede. Hij voegde bij zijn geloove deught kennisse, en bij de lijdzaamheit Godzaligheid, en bij de Godtzaligheid Broederlijke liefde, en bij de Broederlijke Liefde, Liefde tegen alle.

Wat zal ik zeggen? Ik kan hem na waarde niet afmalen, maar wilt gij in een kort tafereel zien wat een Man hij was, ziet het in de beschrijvinge, die men vindt Psalm 101 : 3—8 en Job 29 : 7—17.

Eenige dit alles hoorende, zullen denken, heeft hij dan geen gebreken gehad, is hij volmaakt geweest? Neen mijne Vrienden, der is niemant die leeft en niet en zondigt, de rechtveerdigste struikelt zevenmaal daags, de gevorderste heeft noch maar een klein beginzel der zake.

Maar mijne vrienden, terwijl de spreuke is „de mortuis nil nise bene”, dat is „van de dooden niet dan alles goeds” terwijl wij ze niet kennen, terwijl hij ze in zijn leven betreurt heeft en vergeevinge daar van gevonden, terwijl hij nu volmaakt is in heiligkeit, zoo kunnen wij 'er ook niet van spreken.

Nu kome ik tot zijn Uiteinde. Ach mijne Geliefde, daar quam een droevige en naare dagh, die mij ontstelde, die veele beroerde. Onze Samuel, onze Schellingerhout, stierf. De dootd eijndigde dit zijn vergankelijke en brooze leven. Onze zalige rust nu van zijn arbeit, en zijne werken volgen hem. Van de wijze van zijn dootd wil ik niet meer melden als alleen u verzekeren dat hij niet onbereidt was, dat hij de dootd niet vreesde, dat hij zich aan de dootd in zijn leven gewendt hadde, en de dootd van zijn prikkel berooft hem wegh nam. En wij hebben hem met eere ten grave bestelt. De oudste inwoners van Woubrugge, na zijne bestellinge in zijn leven, hebben het gedaan. Zijn stoffelijk deel legt bij ons onder zijne Zerke, en zijn kostelijke deel is ingegaan tot de genietinge Godts tot in alle eeuwigheit.

O Woubrugge, Woubrugge, inwoonders van de beide heerlijkheden van Esselikerwoude en Heer Jacobswoude, beweent uw groot, uw smertelijk, uw onherstelbaar verlies. Klaagt vrij en geeft openinge aan uwe benauwde herten. Laat uw hoeft als een Fonteine zijn, en uw oogh als een Spring-Bron van tranen. Maakt klaagliederen en zingt ze met betraande ooghen over uwen Josiah. Want onze Schellingerhout en is niet meer, onze Regent, onze Vrij-Heere, onze Raadtsman, onze waarde Vrient, hij is niet meer, wij zullen hem niet meer zien. Waarlijk gij hebt reden:

In 't gemeen, om dit alle te doen, en dit huis tot een Boghim te maken.

a. Gij geniet nu de zamenwooning van dezen liefelijken man onder u niet meer. Hij was onder u als een pylaar, als een eyken en de haag-eyken tot steunzel, als zout om u voor verderf te bewaren.

b. Gij hebt zijn Voorbeeldt niet meer, die u tot zulke stichtinge strekte, en dien gij gewoon waart met zoo veel gewilligheid en liefde te volgen.

c. Gij hebt zijne wijze, zachte, liefallige regeeringe niet meer. Hij is niet langer aan het roer, om door alle stormen het Scheepje te stuurén, en te letten en te waken dat er geen stormen opkomen.

d. Gij hebt zijne stichtelijke aanspraken tot behoudénisse van uw Zielen niet meer te wachten, want de wreede doot heeft zijn gulden mond toegesloten. (Van Schellingerhout had consent van de kerkeraad om een stichtelijk woord te spreken. Hij was dus hulpprediker.)

e. Gij Weduwen, Weezen, en die geen helper hebben, hebt een Man, een Vader, een Vriendt, en een raadsman, tot uwe onherstelbaare schade, verlooren.

f. Gij Vrome, gij hebt verlooren uw toevlucht in noodt, uw opwekker in afgezaktheit, uw bestierder, uw beschermer, uw liefhebber, uw Broeder in Christus Jezus.

Maar laat ik mij tot u wenden, aanwien neffens hem de Regeeringe van deze plaatze aanbevolen geweest is.

a. Heer Secretaris, gij weet van lange hoe hij gewent was te regeeren, hoe doordringende zijn oordeel was, hoe stichtelijk zijn gezelschap, hoe onvermoeit en geduldig zijne onderrichtingen tot uwe leeringe, bestieringe, en verdere bequaammakinge geweest zijn. Ik kan niet twijffelen, of uw herte is geraakt: gij zoudt wenschen lucht te hebben.

b. Gij Ambachtsbewaarders, Schepenen, Welgebooren mannen, Armmeesters, enz. Gij hebt reden om hem te beweenen, want gij kondet u gerust op hem verlaten en hem alles toevertrouwen, wetende dat hij een algemeene Vader was, trouw, eerlijk, deugzaam, rechtveerdig, spaarzaam, niet zijn eigen maar het algemene nut behertigende; dat hij u was een compas waar gij op zeilen kondet; een licht, dat alle uwe duisternisse in donkere en twijfelachtige zaken verdreef; zo dat gij in zijn raadt ten vollen kondet berusten.

Wat ik (Dr. Comrie) verlooren hebben, weet ik best, en dus ben ik zoo een, die met u alle de smertelijke doot van uwen en mijnen geliefden Vrient uit 's herten grondt betreure. Doe mij op den

dagh van zijne begravenisse gevraagt wierde, hoe ik zoo stil was, zeide ik: kleine droefheit, daar een openinge is, kan geuit worden, **maar** groote overstelpt het hart, sluit den mondt, bindt de tranen tot groote onderdrukkinge van de Ziele in.

Maar laat ons, mijne Geliefde, wel den Overleedenen beweenen, doch niet op zijn Heidensch, maar met mate. Daar zijn dingen, die onze droefheit temperen moeten. Hij was zwack en afgeleeft, hij konde niet veel meer doen. Hij heeft een heerlijke Verwissinge gedaan, wie zou het hem misgunnen?

God leeft noch, tot wien een ieder den toegang heeft in alle nooden door Christus, die de versche en levendige wegh is.

Zijne Waarde en van Godt begenadigde Zuster leeft nog, als de laatste uit de Familie, van wier liefde gij verzekert zijn kunt, en van hare hulpe in de zake des Heeren. Uwe kinderen, een Zoon en Dochter, van den Edelen en Gestrengen Heere De Sterke, leven noch. Ze kennen de Vromen van der jeugt af, en zullen als kinderen van zoo veel gebeden, vertrouwen wij, alle hunne heerlijkheit in dit Zion trachten in te brengen.

Laat ik nu ten einde spoeden met een woordt of twee.

Eerstelijk wende ik mij bij deze gelegenheit tot U, wel Edele Heere (Theodorus van der Aar de Sterke, zoon van Mr. Arnoldus de Sterke) die de plaatze van uwen Waarden nu zaligen Vader bekleedt, nevens mejufvrouwe uwe Zuster.

Ik neeme 'er vrijheit toe, wegens de betrekkinge, die op mij legt, de ommegang met U Edele van ouden tijt, de hertgrondige begeerte tot uw tijdelijk en eeuwig welzijn. Mijn Heer terwijl U Edele mij de eer aandoet om bij deze plechtige actie tegenwoordig te zijn, zoo condoleere ik van herten u wegens het verlies van uwen neef. Godt heeft u vroeg van uwen waarde Moeder berooft, die een Moeder in Israel was, ja ook van uwen Vader, die mij ook een Vader ja meer als een Vader geweest is (Dr. Comrie memoereerde hier hoe Mr. Arnoldus de Sterke, één van de drie personen was, die hem in staat stelde zijn studie te vervolgen) en nu van uwen Neef. Godt heeft u veele goede hoedanigheden gegeven. De Heere vermeerdere ze! U Edele heeft voor Godts Volk liefde gehadt van tedere jeugt af. Ik heuge wel, dat gij ze met liefde pleegt te behandelen, en wat een vreugd gij hadde, als ze in uw Vaders huis inguamen, met wat blijdschap gij ze verquikte en bediende, al was het geringe. Gaat daar in voort Mijn Heer. Godts volk heeft u zeer lief, gij hebt een groote plaatze in hun herte en gebeden. Gelooft nooit het quade, dat hunne vijanden zouden u aan willen brieven. Gij weet dat de Wereldt ze haat, om dat ze niet van de wereldt zijn; gij weet dat ze voor Godt kostelijk zijn, dat die hen aanraakt, zijn oog-appel aanraakt. Laat ze een zitplaats in uw herte hebben, gij hebt hunne liefde en genegentheit, beschut, be-

waart, beschermt ze. Godt zelve hoore hunne gebeden voor U Edele, hij make u een man na Zijn herte, op dat, als gij het padt der eeuwen zult intreden, gij tot uwe Vaders vergadert moogt worden.

Mejufvrouwe, die met mij het verlies van Uwen Broeder beklagt, laat het gemaatigt zijn. Gij hebt hem niet verloren, hij is maar voor af gegaan, gij zult hem haast volgen. O wat moet gij den hemel met blijdschap aanzien. Daar is uwe Godt en Vader; daar is uwe beminde Verlosser, uwe geliefde Jezus; daar is de Geest, wiens tempel gij zijt; daar zijn zoo veele van uw Godtzalige kennissen; daar zijn drie broeders en twee zusters. Houdt dan moedt, gij zult er haast komen, Godt weet den arbeitd uwer liefde, de kroone die gij voor de voeten des Lams zult werpen, zal u ook haast op het hoofd gezet worden. Houdt ons en deze Gemeinte, daar uwe Broeder zoo veel liefde voor hadt, in gedachten, en laat ons zoo lange gij op aarde zijt, uwe liefde en bescherminge hebben. Heer Schout, die hem opgevolgt zijt in zijne bedieninge, gij hebt iets van zijn wandel en wijze van doen gehoord, gij treedt in zijne plaatze als Balliuw en Schout. Is het voor een Leeraar, schoon goedt en oprecht, een ongeluk, als hij de opvolger is van een groot, begaafd, geleerd en godtvruchtig Voorzaat; zoo is het ook voor een Regent. Gij hebt beloofd in zijne voetstappen te wandelen, houdt uw woordt, wij zullen u eere geeven, al kunt gij 't met gelijke schreden niet doen. Gedenkt dat Gij bij het nemen van de Communie, heden over 14 dagen, u hebt als een Amasia verbonden en onder een verplichtinge gestelt om den Heere vrijwillig te dienen. Godt geeve er u genade toe, en hij make u getrouw tot de doot.

Geliefde Regeerders, zijt in uwe Bedieninge getrouw, vreedzaam, het waare Welzijn van deze plaatze behertigende. Maar laat Vrede onder malkander steunen op waarheit en gerechtigheit. Zijt een Vader voor de Weezen, en Mannen voor de Weduwen, en oogen voor de blinde, en een mondt voor de stomme. Dit zal u aangenaam maken voor Godt en voor de mensschen, hier door zult gij geëerd en gelieft worden.

Groot en klein, gij hebt den Wandel van onze Overleedenen gezien, gij hebt 'er nu ook iets van gehoord, maar de helft is u niet gezegt.

Volgt hem dan na, wandelt in zijne voetstappen, en gij zult hebben een zalig einde.

Uit deze woorden kan men opmaken, hoe lief Alexander zijnd overleden vriend had. In overdrachtelijke zin was Cornelis van Schellingerhout voor Woubrugge ook inderdaad een Samuël geweest, die het volk in de vreze des Heeren leidde. Vandaar ook

de treffende tekst die Ds. Comrie koos tot stof voor de „lijk-rede”, hoewel hij bij het eindigen van de predikatie vóór tot de toepassing over te gaan nog zeide: „Wat de Overleedenen betreft, gij moet niet denken dat wij onzen Overleedenen op een gelijke trap met Samuel willen stellen: want wij weten dat zulks niet zou passen. Gij moet ook niet verwachten, dat wij steeds de overeenkomsten, die uitdrukkelijk zijn, zullen noemen, veel minder dat wij alle punten, in de Verklaringe gelegd (op Van Schellingerhout) zullen toepassen”.

Met het overlijden van Cornelis van Schellingerhout was er weer één van die zuchtters heengegaan, die in de praktijk van het leven toch een „eik — of haag-eik zijn” tot steunsel van de strijdende kerk.

Terwijl de „vreemdeling” zich mocht verheugen in de liefde en hoogachting van zijn gemeente, en ondertussen al 16 jaren de kleine kudde aan de oevers van de Woudwetering geweid had, kwam de tijding van over zee, in 1751, dat zijn vader Patrick Comrie op de voorvaderlijke erve te Comrie overleden was.

Zevenenveertig jaren was hij lid geweest van de „Society of Writers to the Signet”. Aan het einde van zijn leven kon de oude man niet langer aan zijn verlangen naar het landelijke dorpje Comrie weerstand bieden, zodat hij Perth verliet om zich weer op het oude landgoed „Het Comrie House” te vestigen.

Op de erve van zijn vaderen stierf hij, bijgestaan door zijn stiefdochter Jean Drummond. Jean was de enige van het gezin, die ongetrouwd bleef. Joanne — de eigen zuster van Alexander — trad in het huwelijk met William Black, Officer of Excise; doch haar man overleed op jeugdige leeftijd, zodat Joanna tijdens het sterven van haar vader weduwe was. Tijdens zijn leven had Patrick Comrie een testament op laten maken, waarin Mrs. Jean Drummond tot testamentair-executrice werd aangewezen.

Hij had veel verplichtingen aan zijn stiefdochter. In het „The Testament Dative and inventory of Mr. Patrick Comrie” (Commissariat of Dunblance Testaments Vol. 21. Fol. 295) werden Mr. Alex Comrie Minister of the Gospell at Aufberg in the Presbytery of Lyden Holland, And Joanna Comrie at Grenock Relict of the Deceas'd Wm. Black, Officer of Excise at Comrie” (Mr. Alex. Comrie, dominee in de orthodoxe kerk te Woubrugge bij Leiden, Holland, en Johanna Comrie, weduwe van de overleden William Black, ambtenaar bij de accijnzen te Comrie) als enige erfenamen genoemd. De begrafenis-kosten, die Jean voorgeschoten had en de schulden, die ze enkele jaren vóór het overlijden van haar stiefvader voor hem betaalde, werden van de baten afgetrokken, waardoor de balans vrijwel in het evenwicht kwam

te hangen. Voor Alexander en Joanna bleef het „Comrie House” over.

Onder de goederen, welke op de inventarislijst vermeld werden, kwam o.a. ook voor een old Dutch jefsan's teatable (een oudhollandse theetafel), welke op een waarde van achttien shilling geschat werd. Zou Patrick dit meubelstuk soms van zijn zoon Alexander uit Nederland als geschenk ontvangen hebben? Hoe kwam hij anders in Schotland aan een oudhollandse theetafel? Hoewel Alexander in september 1752 zijn Catechismusverklaring uitgaf, dus nauwelijks een jaar na het overlijden van zijn vader, roerde hij noch in de „Opdracht aan de graaf en gravin van Gronsfeld, noch in de voorrede „Aan den Lezer” iets van deze gebeurtenissen aan. De stille, teruggetrokken prediker bracht niet gaarne zichzelf of zijn familie op de voorgrond. Ook hiervan zou hij gezegd hebben: „Doe mij op den dagh van zijne begravenisse gevraagd wierde, hoe ik zoo stil was, zeide ik: Kleine droefheit, daar een openinge is, kan geuit worden, maar groote overstelpt het herte, sluit den mondt, bindt de tranen tot groote onderdrukkinge van de Ziele in”. Hij leed in stilte, binnen de vier wanden van zijn studeerkamer met een diepdoorvoelde smart, welke het hart heiligde.

Het is een zeer duidelijk standpunt dat Ds. Comrie innam ten opzichte van hen, die de aloude leer van de „Drie stukken”, elende, verlossing en dankbaarheid met een waar hart omhelsden. „Te allen tijde is er over de grondartikelen hevige twist geweest — schreef hij in zijn Catechismusverklaring op pag. 34 — Hier vinden wij alles tot drie stukken gebracht. Die deze waarachtig kent en bevindelijk gelooft en de kracht van dezelve aan zijn hart gevoelt, die is een waar Christen, onze broeder en zuster, in onzen lieven Heiland en Zaligmaker; ofschoon men in andere stukken van elkander mocht verschillen gelijk als in de verklaring van een tekst of 't stellen van deze of gene wijze van kerkbestuur”.

De lijn, die door hem getrokken werd om de gelovigen, stuitte niet af op kerkmuren, noch op de wijze waarop het kerkbestuur van deze of die gemeente samengesteld werd; noch op het verklaren van een tekst, noch op een andere zaak waarin de broeders en zusters onderling verschillen mochten. Ds. Comrie stelde vóór alles, dat het fundament goed moest zijn.

Uit dit standpunt bezien is het verklaarbaar, dat Alexander er altijd geweldig tegen op zag om hogere kerkelijke vergaderingen bij te wonen. De twisten, die op zulke vergaderingen vaak ontstonden over allerlei bijzaken, die het wezen van de leer niet raakten, vervulden zijn hart met droefheid. Vrienden werden

van elkaar gescheiden, gemeenten verdeeld in vóór en tegen; de godsdienstplichten verzaakt, en dat alleen om onbenullige dingen. „O, wat heeft de duivel het arme Christendom verdeeld! Het is te beschreien voor een ieder, die met aandacht rondom Sion gaat en hare torens telt” (Catechismusverklaring pag. 34). (In de tijd van Ds. Comrie woedde de strijd nogal hevig tussen voetianen en coccejanen).

„Want ik betuyge uit grond van myn hert, dat ik alle, die in de Leere der Rechtaerdigmakinge recht staan, voor myne Ge-loofsgenoten en waarde Broeders en Susters in den Heere houde: en in opzicht van andere pointen en kerkgebruiken de Tolerantste Man ter waereld ben, weetende, dat wy elkanderen daar in dragen en dulden moeten, tot dat Godt het onse Broederen openbaare” (Berigt, pag. 8).

Ds. Comrie was geen vechter voor een „kerkelijke richting”; hij was wél een vechter voor de zuivere leer die naar de Godzaligheid is. Wie niet met „de Leer” meeinging, die werd door hem bestreden!

Daarom heeft hij er nooit naar gestreefd op de classikale vergaderingen enige invloed uit te oefenen. Hij bleef maar liever op de achtergrond.

Toen het zijn beurt was om het scribaat van de classis op zich te nemen, vroeg hij aan de broeders om hem wegens zijn ongenoegzame kennis van de Nederlandse taal hiervan ontheffing te verlenen. Blijkbaar had de zin door de Visitatores Librorum in de Approbatie voor zijn boek „Het A.B.C. des Geloofs”, „doch met naricht, dat zijlieden sommige uitdrukkingen door de Eerw. heer auteur gebruikt, laten tot zijn verantwoording”; en bij de uitgave van zijn eerste bundel „Leerredenen”, „latende echter eenige uitdrukkingen en spreekwijzen voor rekening van den Auteur”, hem dermate ontmoedigd, dat hij het niet aandurfde om de acta van de classis op te maken.

De broeders keken even vreemd op. Ze wisten heel goed dat Alexander zeer begaafd was, zodat men het opmaken van de acta heus wel aan hem toevertrouwen kon. Doch Ds. Comrie bleef op zijn standpunt staan; hij wilde gaarne van de opdracht ontslagen worden.

Nadat zijn verzoek in bespreking werd gebracht, stemden de broeders toe, echter onder voorwaarde, dat hij dan ook nimmer praeses of assessor kon zijn. (Praeses is voorzitter en assessor bijzitter om de voorzitter behulpzaam te zijn).

Het standpunt van de vergadering is wel verklaarbaar. Men ging van de gedachte uit, als Ds. Comrie zich onbekwaam acht om de acta op te maken, kan hij ook geen voorzitter zijn. In artikel 1 van de acta der classis van 2 mei 1746 werd dit punt

als volgt vastgelegd: „De Vergaderinge met den Gebede ingezegent, en de namen opgelesen zynde, heeft Ds. Comrie, welke was aangetekent om in dese Classis te fungeeren als Schriba, by monde versogt om van desen last te worden geexuseert, voor reden gevende dat Hy de Nederduytsche taale niet genoeg machtig was waar over omvrage zynde gedaan, soo heeft de Vergadering in dat versoeck wel bewilligt, doch onder conditie dat Ds. Comrie dan mede voor nu en altoos van alle de deelen der directie gelyk het Presidium en Assessorschap soude disisteren; welke conditie door Ds. Comrie aangenomen synde, soo is syn Eerw. Opvolger in den Ring in het Scriba's ampt gesuccedeert, en dit op goedvinden der Vergadering ter gedachtenis aangetekent”. Van toen af behoefde Alexander geen bepaalde functie op de vergaderingen van de classis meer waar te nemen, wat er waarschijnlijk toe medewerkte, dat hij de vergaderingen slecht bezocht.

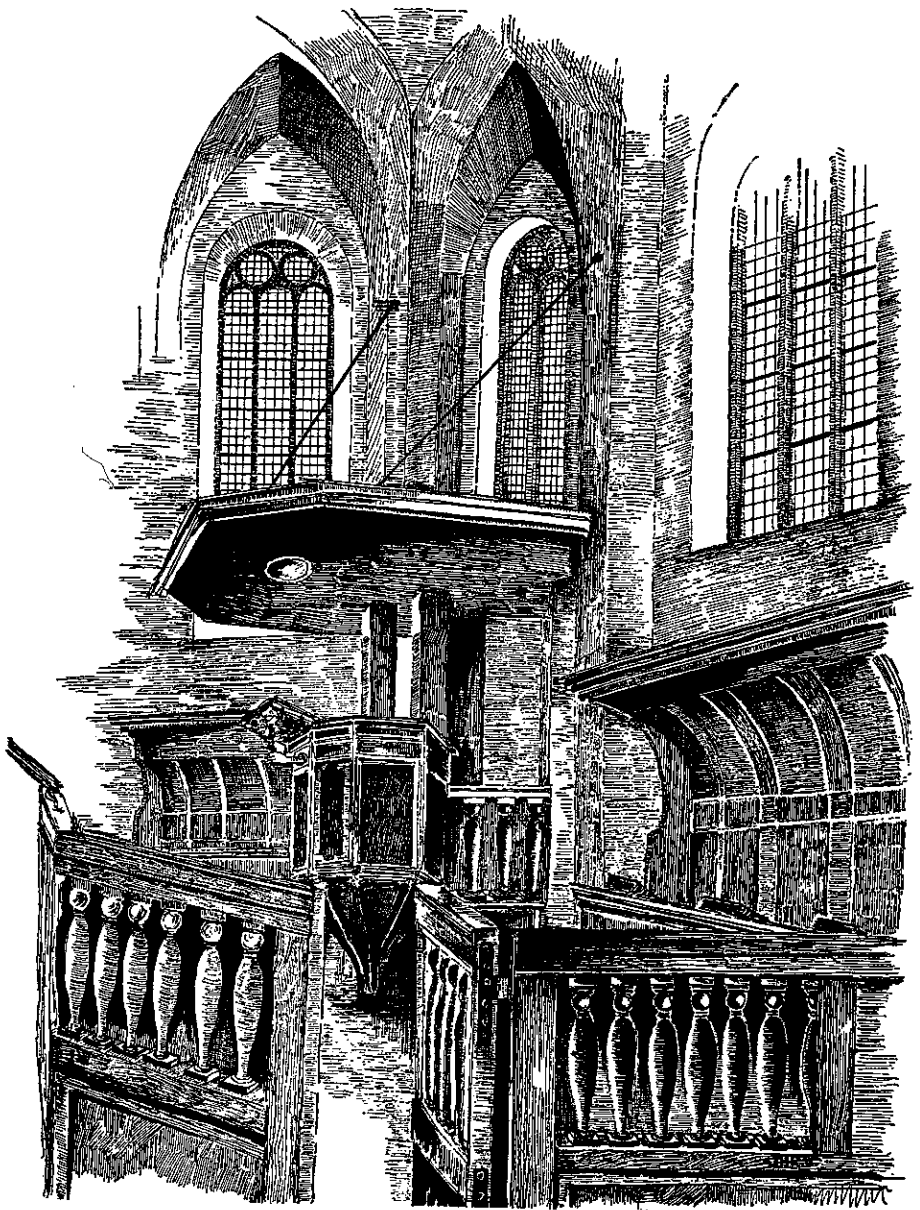
Het was destijds de gewoonte, dat de classis zes maal per jaar in een gewone vergadering bijeen kwam. Wie verzuimde te komen werd beboet met de som van 6 stuivers. In zijn achtendertigjarige loopbaan werden ruim 220 vergaderingen gehouden, waarvan er niet minder dan 100 door Alexander werden verzuimd. Natuurlijk kan men zulk een verwaarlozing van zijn roeping in Ds. Comrie niet goedkeuren.

Slechts eenmaal, op 8 mei 1736, nam hij een praeparatoir, en op 2 maart 1736, 18 oktober 1740 en 20 april 1751 een peremptoir examen af. Hij deed dit tot volle tevredenheid van de classisbroeders. De studenten, die hij ondervroeg, hadden het niet gemakkelijk, want in 1740 zegt de scriba, dat hij een „geleerd examen” afnam, en in 1751 dat hij examineerde „op een zeer verstandige en geleerde wijze”.

Volgens de gewone toebeurt werd hij viermaal afgevaardigd naar een synode van Zuid-Holland. In juli 1746 was hij deputaat te Rotterdam. Zeven jaren later, in juli 1753, te Dordrecht. In juli 1757 te Schiedam en ten slotte in juli 1767 te Gouda.

Op de synoden heeft hij echter (tot onze verwondering) ook nooit een rol van betekenis gespeeld. In het moderamen — dat is het bestuur, belast met de leiding van de vergadering — werd hij nimmer gekozen. Ook werd hij nimmer tot deputatus-synodi of tot correspondent naar een andere synode benoemd, terwijl in zijn 38-jarige loopbaan het niet is voorgekomen, dat hij aangezocht werd tot het houden van een leerrede bij de opening of sluiting van de vergadering. Wel werd hij tweemaal tot secundus — dat is tweede, dus plaatsvervanger bij ontstentenis van de eerste — benoemd.

Zoals we reeds schreven, bleef Ds. Comrie in elk opzicht, bepaald

Fragment van het interieur van de Hervormde kerk te Woubrugge. Van deze preekstoel af heeft Ds. Comrie zijn predikaties uitgesproken. De preekstoel te Woubrugge heeft geen wenteltrap zoals de meeste preekstoelen in de oude stijl, maar moet men beklimmen via een bordes aan de achterzijde. Vandaar dat de preekstoel vrij ver van de muur afstaat. De deur is aangebracht tussen de twee zware houten pilaren waarop het klankbord rust, welke echter zo dicht bij elkaar staan, dat er nauwelijks 60 cm. ruimte voor doorlaat overblijft. Bijzonder fraai is de koperen lessenaar, waarop de kanselbijbel rust. Een welgevormde arm houdt een gedraaide pilaster omklemd, waarop het blad bevestigd is.

door hem zelf gewild, de man van de achtergrond. Slechts eenmaal — schreef Prof. Honig — in de bange dagen van 1755-1758 kwam hij uit zijn schuilhoek naar voren. Wel ging hij ook toen niet voorop, maar toen hij zich eenmaal bij Ds. Holtius (die altijd in alle opzichten op de voorgrond trad) had aangesloten, wist Ds. Comrie van geen wijken. Het punt waarover de strijd toen liep, komt nog ter sprake in het volgende deel, bij de bespreking van zijn geschriften.

De verkondiging van „het Woord Gods” kan men onder de pastorale werkzaamheden wel tot één van de hoofdzaken rekenen. Om dit gewichtige punt juist te beschrijven kunnen we het beste Ds. Comrie zelf aan het woord laten en een gedeelte citeren uit de „Aanspraak aan zijn gemeente” voorin de „Verhandeling van eenige Eigenschappen des Zaligmakenden Geloofs”.

Ds. Comrie betuigde daar zijn gemeente: „Van oude tijden af dan, heeft de Heere hier een Kerk gesticht en u vele brave mannen toegezonden. Ondertussen, gelijk ge weet, is het werk van krachtdadige bekering op een bijzondere wijze doorgebroken onder u, door de dienst van wijlen uw geliefde leraar, de Eerwaarde, geleerde en nu zalige Ds. Carolus Blom, mijn waarde voorganger in het werk des Heeren onder u.

Hoe ik het werk des Heeren onder u heb zoeken te bevorderen, is u bekend. Althans ik ben bewust, dat, schoon ik in vele opzichten mijn eigen gebrekkigheid ken, ik evenwel de vraag van een goede consciëntie heb, dat ik naar mijn zeer gering talent, nooit anders dan de zuivere en onvervalste leer van de Gereformeerde Kerk u heb zoeken voor te dragen, geen ander fundament leggende, dan dat alrede gelegd was door de Profeten en Apostelen, namelijk Jezus Christus, Die het fundament is in Sion gelegd, op Wien, zo iemand bouwt, hij nimmer zal beschaamd worden. Gijlieden weet, dat de tijd die wij beleven zeer vruchtbaar is van nieuwe gevoelens en opinien, zelfs betreffende de zaligmakende werking des Heiligen Geestes in de harten der uitverkorenen, welke van onervaren en onstandvastige mensen voortgebracht worden, die, bijna alle jaren van gevoelen omtrent de Godsdienst veranderen. Ondertussen betuigen wij openlijk, dat wij zoveel zielsvoldoening en rust in de oude beproefde waarheid vinden, dat wij nooit naar wat nieuws staan, maar altoos bekommerd zijn, als wij er van horen, u waarschuwendes daarvoor en naar ons vermogen opwekkende om in dat geloof, de Heiligen eenmaal overgeleverd, te blijven, en voor hetzelfde te strijden, zonder immermeer een jota ter rechter of ter linkerzijde af te wijken, dewijl Jezus heden, gisteren en in der eeuwigheid dezelfde is.

Wij hebben niet alleen de zuiverheid van de leer behartigd, maar ook vooral het eeuwig belang van uwe onsterfelijke zielen, of het God gelieven mocht deze en gene te trekken uit de macht der duisternis en over te zetten in het Koninkrijk van de Zoon Zijner liefde, en anderen in hun allerheiligst geloof op te bouwen. Daartoe hebben wij menigwerf de onbekeerde onder u zoeken uit de slaap op te wekken, hun voor ogen stellende hun gevaar en de gewisheid van de eeuwige verdoemenis, zo zij niet zochten door bekering en geloof de toekomstige toorn te ontvlieden. Zodra wij enige verbrijzeling des harten bespeurd hebben, zijn wij er altoos op uit geweest om in de predikatiën zulken te onderscheppen, hunne zwaarigheden op te lossen en bij hen aan te houden, opdat zij Jezus het ja-woord zouden geven, en de zonde en de wereld de dienst opzeggen, dezelve verder bestierende en voordragende wat een Christen al op de weg ontmoet, ondertussen, dat men niet te bezwijken heeft, dewijl alle de lichte verdrukkingen, die zo haast voorbijgaan, uitwerken een oneindig eeuwig gewicht van heerlijkheid. En hoewel wij over velen reden van klagen hebben, dat zij onze prediking niet hebben geloofd, zo moeten wij tot roem van Gods genade bekennen, dat onze arbeid niet geheel ijdel geweest is, maar dat de Heere, enige tijd herwaarts, de harten van sommigen hier en die ook van elders opkomen, geopend heeft. Om hetwelk wij lang in het verborgene gezocht hebben; en schoon nu en dan al vrij wat gebukt onder de onvruchtbaarheid, hebben wij nooit de moed of lust opgegeven. Jezus en uwe onsterfelijke zielen met elkander verenigd te krijgen, was ons van zulk een gewicht, dat wij onder zuchting dan aan de ene, dan aan de andere zijde het net uitgeworpen hebben, al afwachtende, wanneer de tijd der minne, dat stondeke van eeuwigheid bepaald, daar zijn mocht.

Wij hebben de eenvoudigheid des Evangelies zoeken te behartigen, nooit de gemeente met winderige wijsheid zoeken op te houden, noch met onnodige verschillen te beroeren, dewijl beide weinig stichting toebrengen.

Wij hebben ook niemand in zijn wijze van verhandelen berispt, en wij hopen, dat niemand onze wijze van verklaren en toepassen zal laken, elk toch naar zijn beste weten, hopen wij, zoekt zijn order tot stichting aan te richten.

Of ons werk nu tot opbouw van de geestelijke Tabernakel bij goud of zilver, of wel liever bij de geringere gaven van kemelshaar en dassenvellen moet vergeleken worden, willen wij niet beslissen om niet te verwaand aan de ene zijde te schijnen, noch ook te kleingevoelend aan de andere zijde".

Uit dit citaat blijkt dat Ds. Comrie een predikant was, die zoals men dat vroeger uitdrukte: „Zeer onderscheidelijk preekte”,

d.w.z. hij trok een scherpe lijn tussen bekeerden en onbekeerden, historisch geloof en waar zaligmakend geloof, eeuwig behouden of eeuwig verloren, die echter niet alleen de zuiverheid van de leer, maar ook vooral het eeuwig belang van zijn toehoorders op het oog had.

Zoals alle rechte predikers had Ds. Comrie veel te klagen over de „hardheid” onder zijn toehoorders. In zijn Catechismusverklaring op bladzijde 250 riep hij uit: „De leer der eeuwige straffen is ons voorgesteld, maar hoe veel geloof hecht men er aan en welke uitwerking heeft ze op onze gemoederen, om ons aan te sporen dat wij Gods wraak en de hittigheid Zijns Goddelijken toorns zoeken te ontvlieden?

Hoe weinig ontroering brengt de leer der eeuwige straffen te weeg? De banden van Belsazars lendenen werden los, maar velen uwer blijven zo hard en ongevoelig als de zerken die op de graven liggen. O, wat is het wonderlijk! Alle andere dingen kunnen u bewegen, maar de leer der straffen kunt gij aanhoren alsof het u niet aangaat en of gij er niets voor te vrezen hebt, ofschoon de grootheid en zekerheid daarvan u onwedersprekelijk betoogd wordt.

Is er soms al enige bekommering bij deze en gene, zij is slechts als een morgenwolk en een vroeg opkomende dauw!

O mijn vrienden, overdenkt toch eens ernstig de grootheid der straffen die gij na dit leven beide aan ziel en lichaam zult moeten ondergaan. Gij zult voor eeuwig Gods aanschijn moeten missen, ja eeuwig van Zijn gemeenschap verbannen zijn; thans strekt u dit gemis van Gods aanschijn wel tot blijdschap, naardien gij alleen in de zonde uw genoeg vindt, maar dan zal dat gemis een groot deel uwer rampzaligheid uitmaken; gij zult dan dat gemis gevoelen en het erkennen, zonder dat gij met al uw kernen ooit tot Gods gemeenschap en gunst zult toegelaten worden; thans is er nog hoop, maar als eenmaal het wee over u uitgesproken wordt: gaat weg van Mij, gij goddelozen, dan is het voor eeuwig onmogelijk”.

De predikaties van de Woubrugse pastor waren niet alleen „zuiver”; maar ook bovenal „leerzaam”. Hij hield niet vast aan bepaalde geijkte termen of enige versleten uitdrukkingen. Steeds probeerde hij zijn gehoor door een secure uiteenzetting het onderscheid tussen de zuivere leer en de valse duidelijk te maken. Dat daarbij veel „gevoeligheid” wat in wezen niet anders was dan een zucht naar zelfbehoud, omver moest rollen, behoorde tot de onvermijdelijke gevolgen. Op bladzijde 310 van zijn Catechismusverklaring gaf hij daarvan een duidelijk voorbeeld.

„Mijn geliefden, uit de listige Pelagiaanse grond kan men zover komen, dat wij overtuigd worden, dat wij niet betalen kunnen

door ons zelve; dat wij daartoe onmachtig zijn. Maar wat doen wij? Wij zeggen, werken kan ik nu niet meer! Dat is gedaan, dat is te vergeefs om daardoor tot genade te komen; nu zal ik een andere weg inslaan. Wel wat voor een weg? Wilt gij voor God in de schuld vallen? Of wilt gij u als een arm machteloos zondaar laten zaligen uit vrije genade, zonder uw eigen toedoen? Ik moet u zeggen, zal zulk een zeggen, die weg versta ik niet. Maar wat ik zal gaan doen, dat zal ik u zeggen! Ik zal naar Jezus gaan en ik zal uitroepen: O Goddelijke Heiland, ik ben onmachtig om te betalen, dat zie ik. Maar ik kom tot U; ik heb geen geld om te betalen. Belieft het U mij wat ter leen te geven? Ik zal dat ene talent zoeken twee te maken door een ernstig en naarstig gebruik daarvan, om zoveel te doen ter betaling als ik kan, door een goed gebruik te maken van Uw geleende krachten, van Uw geleend geld. Om zulk een arm schepsel als ik ben, wederom in staat te stellen om eerlijk iets ter betaling van mijn gemaakte schuld te geven en om niet wederom in verval te komen. Hierin ligt het listig verzonnen stelsel van de pelagianerij. Hebt gij 't ooit begrepen? En gij moet — hoe schoon dit schijnt — begrijpen, dat het niet een jota doet om van de straf te bevrijden, noch om ter genade weder te brengen.

Mijne geliefden, wij kunnen zo laag bukken en voor de Borg vallen, dat wij met natuurlijke oprechtheid roepen: O Goddelijke Borg, ik heb niets, niet een penning om te betalen! O, geef mij om Gods wil, uit vrije genade, geld om te betalen; het geld zal het Uwe zijn en blijven, en ik zal zeggen en erkennen, dat ik het van U gekregen heb in mijn wanhopige toestand. Ik begeer niets meer dan door Uw geld zelf te betalen. Ofschoon het Uw geld is, als ik het maar mag toetellen en als de toetelling van Uw geld als mijn daad mag aangemerkt worden, dan ben ik tevreden.

Wat dunkt u hiervan? Evenwel, hoe schoon dit schijnt, het is met de weg van zaligheid uit vrije genade onbestaanbaar en louter Pelagiaans". (Pelagianen ontkennen de erfzonde).

Met de „duidelijke", betrachtte Alexander naar de wijze raad van zijn eerste vrouw in alle opzichten ook de „eenvoudige" uitleg, omdat hij naar het zeggen van zijn vrouw, maar niet genoeg geloven kon hoe onvatbaar de mensen waren. Vandaar ook dat hij later schreef, dat hij „nooit de gemeente met minderige wijsheid had zoeken op te houden". Hij maakte wel heel veel studie van zijn preken. Van zijn Catechismusverklaring weten we dit zeker, maar we hebben zelfs het idee, dat hij ook de vrije stof in zijn studeerkamer van te voren geheel „uitschreef". In zijn „Aanspraak aan de Lezer" voorin de „Verhandeling van eenige Eigenschappen des Zaligmakenden Geloofs" vertelde hij tenminste,

dat de bundel preken door hem naar de drukker gezonden was, precies zoals hij ze in het jaar 1739 en in het begin van 1740 van de predikstoel uitgesproken had, behalve dat de toepassingen verkort waren „opdat het werk voor onvermogenen niet te groot mocht zijn”.

Alexander was nog maar 4 jaar pastor te Woubrugge, toen dit boek verscheen.

In genoemde verhandeling komen 13 preken voor, waarvan de zesde, met 75 bladzijden, de langste is. Van deze preek heeft Alexander blijkbaar de toepassing, die uit 33 bladzijden bestaat, niet verkort. Hieruit kan men opmaken, dat Ds. Comrie vlug sprak om binnen een redelijke tijd zijn punten te kunnen afhandelen, doch ondanks dit, de kerkdiensten beslist niet met een uur en een kwartier afgelopen waren.

In navolging van de Dordtse Kerkenorde werd het Heilig Avondmaal door Ds. Comrie op geregelde tijden gehouden. In die dagen was het nog de gewoonte dat alle lidmaten, die niet onder censuur stonden, aan de bediening deelnamen, zodat te Woubrugge, volgens het al eerder genoemde relaas van Ds. Oubouter „gewoonlijk 5 flesschen wijn bij den Heilige Disch benodigd waren”. Dat niemand overigens ongewaarschuwd toetrad, kan men gevoelig aannemen.

Het sacrament van de Heilige Doop werd in aanpassing aan het landelijke leven in het voorjaar en in de winter verschillende zondagen achtereen bediend. Volgens de oude doopregisters doopte Ds. Comrie tenminste in het jaar 1752 op 6, 13, 20, 27 en 31 mei. En in datzelfde jaar nogmaals op 6, 9, 13 en 23 december. Hoeveel leden de gemeente telde, weten we niet precies. Uit de opsomming van „weerbare mannen” kunnen we een schatting maken dat dit er gemiddeld 500 à 600 waren. Per jaar werden ongeveer 35 kinderen gedoopt, wat weer overeenstemde met de grootte van de gemeente.

Ten opzichte van de vragen, die aan de doopouders gedaan werden volgens het „Formulier om de Heilige Doop te bedienen aan de kleine kinderen der gelovigen”, leverde Ds. Comrie op bladzijde 135 van zijn Catechismusverklaring een uitleg, die uniek te noemen is. Hierin stemde hij geheel overeen met Ds. Smijtegeldt, die in zijn verklaring over de 26e zondag ook uitvoerig uiteenzette hoe het formulier en de vragen begrepen moeten worden. Wat Ds. Comrie er over schreef zullen we citeren.

„Het is tot grote ergernis voor de rechtzinnige leraars, dat men zo over de doop hoort zintwisten. Deze willen de vragen niet voorlezen, andere willen dat de ouders of getuigen moeten bekeerd zijn, alsof de doop een verzegeling van het geloof der

ouders of der getuigen was, en dat juist alleen de kinderen van zulke bekeerde ouders recht op de doop hadden, daar integendeel de doop onze erfsmet betekende, niet verzegelt het onderwerpelijke geloof der ouders, noch een geloof in hen, die gedoopt worden, maar alleen Gods belofte, dat, gelijk allen die tot Adam behoren, in hem verdoemd zijn, ook allen die tot Christus, de tweede Adam, behoren, wederom door Hem zullen zalig worden. Deze Goddelijke waarheid betuigen wij in de doop te geloven, daarom laten wij de kinderen dopen. Deze Goddelijke waarheid verzegelt God in en bij de doop en vervult de belofte op Zijn tijd”.

Met deze korte duidelijke uiteenzetting wordt bij hen, die menen dat de doop, volgens de inhoud van het formulier, en voornamelijk wat de 1e vraag betreft, een verzegeling is dat alle gedoopte kinderen in Christus geheiligd zijn, alle wind uit de zeilen genomen.

Het staat er toch, leest vraag 1 maar, zegt men wel:

„Hoewel onze kinderen in zonden ontvangen en geboren zijn, en daarom aan allerhande ellendigheid, ja, aan de verdoemenis zelve onderworpen, of gij niet bekent, dat zij in Christus geheiligd zijn, en daarom, als lidmaten zijner gemeente behoren gedoopt te wezen”.

Welneen, hield Ds. Comrie vol. De doop is geen verzegeling van het geloof van de dopelingen, maar een verzegeling van de belofte, dat, gelijk allen die tot Adam behoren, in hem verdoemd zijn, ook allen die tot Christus, de tweede Adam behoren, wederom door Hem zalig kunnen worden.

De belofte wordt dus alleen maar verzegeld dat God geen God van ja en neen is, maar een God van ja en amen, die naar Zijn eeuwig raadsbesluit en vrije verkiezing een deel van de dopelingen in Christus zal heiligen en een deel van hen in Adam zal verdoemen.

Wij hebben overigens niet te vragen: „ben ik wel uitverkoren”; dat zijn de geheime raadsbesluiten Gods. Wij hebben alleen dat te doen wat God in Zijn Woord ons gebiedt.

In iedere gemeente is er kaf onder het koren vermengd. Ook te Woubrugge tijdens de dienst van Ds. Comrie was dit zo. Toch is het opvallend, dat in de periode van 1749 tot 1766 slechts twee onechte kinderen gedoopt werden, terwijl het aantal dopelingen, zoals we reeds vertelden, per jaar toch zeker 35 bedroeg. Het zedelijk leven stond dus op een hoog peil. Ditzelfde mag ook gezegd worden ten opzichte van openbare misdrijven. Behalve in het jaar toen de bevolking opgeschrikt werd door de verschillende

brandstichtingen, behoeften de dienaren van de justitie weinig speurzinnigheid aan de dag te leggen voor het opsporen van misdadigers, om de eenvoudige reden, dat er geen misdrijven gepleegd werden. Slechts eenmaal is het voorgekomen, dat iemand ter dood veroordeeld werd. In zijn leerredenen haalde Ds. Comrie deze droeve gebeurtenis aan. Wij vermoeden dat hij toen het oog had op een jonge Duitser, die in een roeiboot op de Brasemermeer zijn broer vermoordde om hem zijn geld afhandig te maken. Volgens O. C. van Hemessen woonde de moordenaar echter niet te Woubrugge, maar in één van de nabij gelegen dorpen, doch de moord vond binnen het rechtsgebied van Woubrugge plaats en werd ook aldaar berecht.

Tenslotte deed zich volgens een bericht in de Nederlandse jaarboeken; 6e deel, 1752, pag. 47, nog een geval van diefstal voor uit de gemeentekas. Het bericht luidde: „1750. 4e van de zomermaand werd uit de Secretarykassen gestolen een som van 2261 guldens, 18 stuivers en 8 duiten. De kas, met 3 sloten verzekerd, bleek opengemaakt. Verdacht werd de Baljuw. Het proces duurde 2 jaren. 4 Mei 1752 werd de verdachte door het Hof van Holland vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs”.

Wie de ware schuldige was, is nooit tot klaarheid gekomen. Of de baljuw, die in de plaats van Cornelis van Schellingerhout benoemd werd, na zijn vrijspraak gehandhaafd bleef, weten we niet. Als hij de dief geweest is, heeft hij zich wel zwaar bezondigd, want hij had tijdens zijn aanstelling volgens de toespraak van Ds. Comrie beloofd: „in zijne (dat is Cornelis van Schellingerhout) voetstappen te wandelen, houdt uw woordt. Gedenkt dat Gij bij het nemen van de Communie (de bediening van het Heilig Avondmaal) heden over 14 dagen u hebt als een Amasia verbonden en onder een verplichtinge gestelt om den Heere vrijwillig te dienen”.

Zou de man, nog geen jaar later, zijn woord al gebroken hebben en aangedreven door hebzucht zich verrijkt hebben met het goed van een ander?

Over het algemeen had Ds. Comrie echter niet te klagen over een losbandige levenswandel onder zijn gemeenteleden. Er zullen genoeg dingen overgebleven zijn die hem met zorg vervulden, voornamelijk dat hij: „nu en dan al vrij wat gebukt ging onder de onvruchtbaarheid” bij zijn toehoorders. Het meeste verdriet heeft hij echter gehad van de „secte der Hebreën”, waarvan enkele aanhangers zich aan de oevers van de Woudwetering genesteld hadden. Ondanks zijn ernstige vermaningen en gevoerde polemiek wilden de volgelingen van Jacobus Verschoor zich niet laten overtuigen. Een zeer vreemde leer kleefden deze mensen

aan. Verschoor, geboren in 1648 en overleden in 1700, woonde te Middelburg, waar hij de voorganger was van een groep personen, die de naam „Hebreën” aangenomen hadden, welke naam zij ontleenden aan het feit, dat zij de Bijbel slechts in de grondtalen lezen wilden. Aanvankelijk had Verschoor in de theologie gestudeerd, doch was herhaaldelijk voor het proponentsexamen afgewezen. In een zekere Grietje van Dijk vond hij een vurige aanhangster, die hem trouw ter zijde stond. Deze sekte was doortrokken met antinomiaanse gevoelens, dus volgens het Griekse woord „anti” — dat is tegen — en „nomos” — dat is wet — waren het „wetsbestrijders”. Nu moet men niet veronderstellen dat antinomialen een bepaalde secte is, die door alle eeuwen heen een groep gevormd hebben, want er is nooit een antinomiaanse kerk geweest. Antinomialisme is een „gevoelen”, een gevoelen van sommige personen in verschillende tijden en in verschillende secten.

Ook nu zijn er nog talrijke personen, die doortrokken zijn met de gedachte, dat de wet der zeden door het Evangelie is te niet gedaan, en dat de gelovige niet gehouden is tot het doen van werken. Christus heeft de wet volbracht, zegt men. Door het volbrengen van de wet is deze afgeschaft, zodat de gelovigen onder de bedeling van het Nieuwe Testament een „wetteloze” vrijheid gekregen hebben. Denk niet dat dit gevoelen eerst in latere eeuwen zich geopenbaard heeft. Reeds Paulus en Jacobus streden in de pas ontloken apostolische kerk tegen deze richting, volgens Rom. 6 vers 1; en Jac. 2 vers 21-24. Jacob Verschoor leerde aan zijn navolgers, dat de rechtvaardigmaking van eeuwigheid is, daarom kan een gelovige in dit leven geen zonde meer doen. Ook beweerde hij, dat er geen erfzonde bestond. In het stuk van de genade hield hij staande, dat Jezus' dood geen voldoening is, doch een verklaring dat God niet meer toornst. Belijdenis van schuld, berouw noch bidden was voor de gelovige nodig. Zijn stellingen waren indertijd al scherp door Ds. Jac. Fruytier aan de kaak gesteld, doch ondanks dit had Grietje van Dijk zelfs in Holland aanhangers weten te verwerven.

Te Woubrugge probeerden ze ook deze leer ingang te doen vinden, en maakten alzo de gemeente onrustig. Of het ooit zo ver gekomen is, dat er conventikelen gehouden werden, weten we niet. In later tijden leest men er niet meer van. Ds. Comrie hebben ze verdriet en last genoeg bezorgd.

DE INCOMSTE VAN DE NIEUWE AMBACHTSHEER

In het voorgaande gedeelte hebben we verteld, dat in 1744 Mr. Arnoldus de Sterke en in 1749 zijn neef Cornelis van Schellingerhout zijn overleden. Cornelis van Schellingerhout had geen opvolgers, zodat hij al de rechten, die hij op de ambachtsheerlijkheid Esselickerwoude en 's Heer Jacobswoude had, vermaakte aan de kinderen van zijn neef. Het bezit kwam daardoor geheel in handen van de familie De Sterke.

In het jaar 1752 was de enige zoon van Mr. de Sterke, Theodorus, meerderjarig geworden. Op 24 april van datzelfde jaar werd hij als een vorst met veel pracht en praal Woubrugge binnen gehaald. De festiviteiten werden opgeluisterd met illuminaties, wat over de brede Woudwetering een fantastisch gezicht moet zijn geweest. Voor dat hij te Woubrugge het prachtige „t Huijs ter Aer” betrok, had Theodorus de familienaam van zijn moeder voor De Sterke laten voegen, zodat de Woubrugse ambachtsheer zich voortaan „Van der Aar de Sterke” noemde. Dat gaf meer eer en aanzien en paste bijzonder goed bij het landhuis „t Huijs ter Aer”. Ds. Comrie was natuurlijk van al deze dingen op de hoogte. En hoewel hij in zijn toespraak bij de begrafenis van Cornelis van Schellingerhout tot Theodorus zeide: „God heeft u vele goede hoedanigheden gegeven” — ja zelfs „dat de jongeling Gods volk lief had van zijn jeugd aan” — zag de pastor nu met droefheid dat de hoogmoed het hart van de jongeling steeds meer in beslag nam. Van feestvieren had Ds. Comrie een afkeer. Vanuit de ramen van de pastorie zag hij echter het dansende schimmenspel van de verlichte roeiboten, die de Woudwetering afvoeren en de flikkering van de talloze teertonnen, die langs de oevers opgesteld waren. De bevolking werd opgezweept in een opwindende feestroes. Wat zou daarvan terecht komen?

Het antwoord gaf Ds. Comrie zelf op grond van 's Heeren Woord in een gelegenhedenpreek uit Spreuken 18 : 12: „Voor de verbreking zal des mensen hart zich verheffen, en de nederigheid gaat voor de eer”.

De inhoud van deze predikatie behoeft geen nadere uitleg. Hoewel Ds. Comrie zeer veel verplichtingen had aan de vader van de nieuwe ambachtsheer, belette dit hem niet om Theodorus in het openbaar vanaf de kansel te bestraffen.

Daar was heel wat moed voor nodig, want de burgerlijke regeerders konden het de predikanten in die dagen door de grote invloed, die zij op het kerkelijke leven hadden, ontzettend moeilijk maken. In bepaalde gevallen probeerden zij zelfs om de „getrouwe knechten” de mond te snoeren.

Ds. Comrie liet zich echter door geen van deze overwegingen afschrikken. Hij koos een zodanige tekst, waarvan de toepassing niet kon missen. Gezeten op de „herenbank” met de brede luifel hoorde Theodorus de oratie aan: „Voor de verbreking zal des mensen hart zich verheffen, en de nederigheid gaat voor de eer”. Dat was heel andere taal dan hij zich — in zijn jeugdige overmoed — had voorgesteld. Als een getrouwe Godsgezant zei Ds. Comrie hem zijn hoogmoed aan zonder de mens naar de ogen te zien. De verwachting van de classis, dat Woubrugge in Alexander een „seer waardig, wakker en bequaam Herder” zou krijgen, werd mede door dit voorval bevestigd.

Gelukkig zette de bestraffing bij de jonge ambachtsheer geen kwaad bloed. De hoge achting, welke Theodorus voor Ds. Comrie koesterde, die hij vanaf zijn prille jeugd als een huisvriend van de gehele familie kende, zal er mogelijk nog door vermeerderd zijn.

Om zijn genegenheid te laten blijken, liet hij ten gerieve van Ds. Comrie de pastorie verbouwen, waardoor de pastor een zeer ruime en gerieflijke studeerkamer verkreeg, volgens

Bestecq — Conditie en Voorwaarden
Besteedinge
van het maken en Setten van Een Nieuwe kamer aan
des Predicants huijs van
Esselickerwoude
In Dato den 13 May 1754.

In het kerkelijke archief te Woubrugge is dit stuk nog aanwezig, waar wij het ook doorgenomen hebben.

Denk niet dat de vaderen licht over de verbouwing dachten. Met sierlijke krullen en halen werd het „Bestek en Kondytie” — zo heet het weer aan de binnenkant van het blad — in liefst 59 artikelen opgemaakt, om de „Tegenswoordige Pastoorie te verbouwen Met de Leverantie van hout en Steenen, Schilpkalk en Tras en Sant, mitsgaders yserwerk en Spykers en alles wat daar verder toe benoodigt is; Blijvende alleen het Verwen ent glase

maken, mitsgaders het loot dater noodig mogt zijn ent Behangen ende plaat (stookplaat) voor Rekn. van de besteders. Nota de Meeting volgens rynlantse Maat van 12 duim in de voet". In die 59 artikelen werd nu letterlijk met alles rekening gehouden. Het uitschrijven alleen al van het „Bestecq" moet uren arbeid gevegd hebben. Op het achterste blad werd de uitslag van de gehouden aanbesteding vermeld, kennelijk door een andere hand geschreven, onder het opschrift: „bedwang en Executie als naar Regten.

Op alle welke voorenstaande Conditien besteed werd. Na gedane Inschryvinge is aanneemer van het Voorz: Timmer en Metselwerk geworden Gerrit van Tol voor de Somme van, als het moet met Juffers gehijt worden Vjrtien hondert Ses en Sestigh Guldens Tien Stuijvers en wanneer bevonden mogt werden dat het haijwerk met masten moet werden gedaan voor de somme van Sestien hondert en Seventig Guldens.
Actium den 13e Majj 1754.

w.g. Gerrit van Tol

Aannemer van het werk werd dus Gerrit van Tol.

Men zou zo denken dat er met zo'n uitvoerig bestek geen spijker verkeerd geslagen zou worden. Maar dat viel tegen.

Bij het naspeuren van de vele documenten in het kerkelijk archief vonden we een gezegeld stuk dat het tegendeel bewijst. Gerrit van Tol had gesmokkeld met de lengte van de palen. Een ernstig feit, want als het fundament niet goed is, komt het gehele gebouw in gevaar.

Hoe de heren „Schout en Kerkmeesteren" het bedrog ontdekten, vermeldden ze niet. Het feit legden ze echter sekuur op papier vast en Van Tol werd ter verantwoording geroepen. Eenmaal voor de heren staande, beweerde hij dat het „haijwerk" zoals door hem uitgevoerd, voldoende deugdzaam was om de nieuwe kamer te dragen. Blijkbaar kon de nog jeugdige Gerrit, want hij handelde nota bene nog in opdracht van zijn moeder de Wed. van Tol geboren Vos, goed zijn woord doen en overtuigend praten. In ieder geval kreeg hij het gedaan, dat de „aanbesteders" er in toestemden om het „haijwerk" te laten voor wat het was, mits Van Tol een verklaring tekende waarin hij alle verantwoording op zich nam als de nieuwe kamer gebreken, door verzakking veroorzaakt, begon te vertonen.

Haastig tekende hij het „Contract" om gedurende zijn „leven lang, omme zoo daar en eenige de minste versakkinge aan het voorsz. gebouw mogte werden bespeurt — het zelve gebouw ten mijnen Costen en zonder daar van iets ten lasten ofte Costen

van de Kerk te zullen moogen vorderen, altoos sodanig met behoorlijk Haij en Muurwerk te zullen versterken, onder stutten en Schragen”.

Het originele stuk, dat wij ten gerieve van de eventueel nieuwsgierige lezer in haar geheel hebben overgenomen, luidt als volgt:

Verklaren wij ondergeschrevene Schout en Kerkmeesteren van Esselickerwoude ten eene; Ende Gerrit Cornelisz van Tol Timmerman en Aanneemer van de Nieuwe Kamer, ingevolge de besteedinge in dato 13 Majj 1754 aan de Pastorie van den Predikant binnen den dorpen Woubrugge gemaakt, ten andere zijde.

Dat vermits gebleeken is, dat het Haijwerk van Voorsz: gebouw door mij Gerrit van Tol als aannemer niet in allen deelen met paalen van die behoorlijke lengte, en dus niet tot die sterkte, en in die nette ordre gemaakt is, als ik aannemer ingevolge het bestek had behooren te doen. En wij Schout en Kerkmeesteren dus ingevolge het zelve bestek bevoegt waaren geweest, mij Aannemer voornoemt het Haijwerk wederom te doen opbreeken en exactelijk ingevolge het Voorsz: bestek te doen maaken.

Egter ten Versoeke van mij Aanneemer ganstelijk met mij waaren overeengekoomen en hadden geaccondeert, dat ik Onderget: Gerrit Cornelisz van Tol, zoude aan en op mij neemen, zoo als ik verklaare aan en op mij te neemen bij deezen, gedurende mijn leven lang, omme zoo daar en eenige de minste versakkinge aan het voorsz. gebouw mogte werden bespeurt, sodanig, dat 't selve bij Examinatie van Twee Neutrale Timmerlieden hen des verstaande mogten bevonden werden door mij ondergeSz; versuijm van niet na het bestek te hebben gemaakt te sijn veroorzaekt ofte mij sulks bij Schout en Kerkmeesteren voornoemt mogte werden gelast, het zelve gebouw ten mijnen Costen en zonder daar van iets ten lasten ofte Costen van de Kerk te zullen moogen vorderen, altoos sodanig met behoorlijk Haij en Muurwerk te zullen versterken, onderstutten en Schragen, als bij dezelve Schout en Kerkmeesteren zal geoordeelt werden te behooren.

Verbindende tot Naarcominge van 't geene voorSz: staat mijn Persoon en goederen deselve stellende Subject alle 's Heeren Regten ende Regteren.

Aldus gecontracteerd den 1755 (Clein Segel van 12 stuivers)

Th. v. d. Aar de Sterke
Leendert van Leeuw
Cornelis Kooy

Gerrit van Tol Per Ordre mijn Moeder Cijtie Vos

De heren schout en kerkmeesteren konden gerust zijn; de zaak was tot in de puntjes geregeld. Overigens kan men uit de hoge aanneemsom concluderen, dat het geen geringe verbouwing betrof. Maar Theodorus van der Aar de Sterke had het voor Ds. Comrie, ondanks dat de pastor hem bij zijn inkomst te Woubrugge ernstig bestrafte, gaarne over.

„KOM OVER EN HELP ONS”

Het opschrift boven dit gedeelte hebben we gekozen uit Handelingen 16 : 9 en 10, waar staat: „En door Paulus werd in de nacht een gezicht gezien, er was een Macedonisch man staande, die hem bad en zeide: Kom over in Macedonië en help ons. Toen hij nu dit gezicht gezien had, zo zochten wij terstond naar Macedonië te reizen, besluitende daaruit, dat ons de Heere geroepen had om hun het Evangelie te verkondigen”. Lucas verhaalde hier hoe de Heere Paulus en zijn metgezellen met een duidelijke roeping naar Macedonië zond om ook in Griekenland het Evangelie Gods te prediken.

Overdrachtelijk gesproken is de bede „Kom over en help ons” ook van toepassing op de beroepen, die een predikant ontvangt.

De eerste maal dat deze bede tot Alexander kwam, was in de maand november van het jaar 1735. Hij was toen nog ongehuwd en pas 6 maanden te Woubrugge in de dienst des Woords bevestigd. De gemeente van Kralingen begeerde hem als voorganger en had de jonge doctor uit de voorgestelde nominatie gekozen en een beroep op hem uitgebracht. Edoch, dit was niet naar de zin van de heren burgemeesters van Rotterdam, die als ambachtsheren het beroep moesten goedkeuren. Waarom zij hun goedkeuring onthielden vermeldde „De Boekzaal” niet, waarin het bericht als volgt werd doorgegeven. „1735, deel B bladz. 645. Kralingen. Uit een voorgaande Nominatie is hier beroepen D. Alexander Comrie, Phil. Doct. Predikant te Woubrugge, welke beroeping door de Ed. Groot Achtb. de Heeren Burgemeesteren van Rotterdam, als Ambachtsheren van deze plaats, is geimprobeert”.

De gemeente van Kralingen sloeg overigens wel het oog in noordelijke richting, want 5 jaren later werd de bekende Ds. Theodorus van der Groe, predikant te Rijnsaterwoude, welk dorp vlak bij Woubrugge ligt, te Kralingen beroepen, die het beroep aannam en aldaar zijn verdere leven gesleten heeft.

Het tweede beroep bracht Naarden uit in augustus 1740, terwijl ongeveer een jaar daarna, in juni 1741, Schoonhoven Alexander als voorganger begeerde.

Doch ook in deze twee steden was Ds. Comrie bij de heren burgemeesters de gewenste man niet, zodat de beroepen „door Burgemeesteren werd geexcuseert”. Van Naarden is niet bekend waarom de Overheid tegenwerkte, terwijl in Schoonhoven de Magistraat in 1740 uitdrukkelijk had bepaald dat de nominatie moest bestaan uit „drie Weerdige Godvrugtige Predikanten van de Coccejaensche studie”. Ds. Comrie was volgens de gedachte van de Stadsregeerders een Voetiaan, hoewel Alexander van zichzelf schreef dat „hij noch Voetiaan, noch Coccejaan wenste te wezen. En — schreef hij verder — wat mij aangaat, mijn Getuige is in de hemel, die weet welke afschrik ik van alle scheurzieke geesten heb. Behalve dat ik er de man niet naar ben, noch doortrapt genoeg, om mij tot een hoofd, of een deel van een partij te stellen, daar ik God hartelijk voor dank. Neen, ik zoek zelf te blijven bij de enigheid des waren Geloofs, en anderen daar toe te brengen, waar toe ik poge, door Gods hulp, mij meer bekwaam te maken, en daar toe vraag ik naar de oude paden, opdat wij in de goede weg mogen wandelen”. Berigt, pag. 25.

Inmiddels vergleden 7 jaren voordat de 4e bede: „Kom over en help ons”, tot Alexander kwam. Ditmaal was het de gemeente van Den Bommel op de Zuid-Hollandse eilanden, welke het oog op de Woubrugse pastor had laten vallen. In de maand juni 1748 werd het beroep uitgebracht en het heeft Alexander heel wat moeite gekost om er voor te bedanken.

Dit vertelde Ds. Comrie zelf in de „Opdracht” voor de „Verzameling van Leerredenen” deel I. „Nooit hebben wij enig werk van ons uitgegeven, of wij hebben uwer (de gemeente van Woubrugge) altoos gedacht; overmits al hetgeen, dat wij aan het gemeenten nutte mededelen, eerst tot u gesproken is. En nu, terwijl wij dit eerste stuk van een werk uitgeven, hetwelk gij met graagte gehoord hebt, en ook wenste het te mogen hebben om te lezen, hebben wij u niet vergeten, overmits uw liefde en genegenheid zich zonderling t' onswaarts openbaarde in het vorige jaar, toen ons een beroep van de gemeente te Den Bommel opgedragen werd, en ik, in het eerste niet anders, om vele redenen, dacht, als om hetzelfde te accepteren; toen drongen eenigen, die ik het beste van u achtte, zo sterk aan, met zovele klemmende redenen, die ik (ver)zwijge, dat schoon mij enige tijd van de Kerkeraad van Den Bommel gegeven was om mij, die dat niet begeerde, te beraden, ik evenwel mij zelve, door uwe liefde en redenen van mijne vorige mening overhaald vindende, heb per expresse daarvan in alle liefde aan de voornoemde gemeente kennis ge-

geven; opdat ze door mij niet verhinderd zoude worden, om zo spoedig tot ene andere beroeping over te gaan, voordat het jaargetij te ver zoude verlopen, en dus heb ik mij naderhand, zolang de Heere wil, aan u verbonden”.

Weer verliepen enige jaren, toen beriep in februari 1752 de stad Steenwijk Alexander. Ds. Comrie legde de beroepingsbrief niet achteloos terzijde; hij vroeg aan de kerkeraad van Steenwijk 3 weken tijd om zich te beraden. Aan het einde van deze periode schreef hij echter dat hij geen vrijmoedigheid had om zich van Woubrugge los te maken.

In de maand maart 1752, dus een maand na Steenwijk, ontving hij het 6e beroep, nu van de gemeente te 's-Gravendeel. Dat was juist in de tijd, dat Theodorus van der Aar de Sterke plannen maakte om in Woubrugge te komen wonen. Waarschijnlijk woog de zorg over zijn „geliefde” gemeente toen dubbel zwaar bij Alexander, zodat hij er niet aan dacht de kudde te verlaten. Hij vroeg aan de kerkeraad van 's-Gravendeel slechts 8 dagen bedenktijd. Toen deze verstreken waren, bedankte hij — zonder verder uitstel — resoluut. Hij wenste de broeders in zijn brief nog een zegen toe voor de volgende beroeping.

Tenslotte kwam de zevende bede om over te komen in de maand juni 1753. Ditmaal begeerde Oude Tonge hem als herder en leeraar. Reeds 18 jaren had Alexander te Woubrugge Gods Woord verkondigd, zes beroepen had men in de loop der tijden op hem uitgebracht, wat zou het zevende voor uitwerking hebben? Ook nu vroeg Ds. Comrie maar 8 dagen beraad, doch het einde was zoals in alle voorgaande gevallen, dat hij geen vrijmoedigheid vond om Woubrugge te verlaten. Bij zijn intrepredikatie had Alexander tot de gemeente gesproken uit Zacharia 6 : 15: „Ende die verre zijn zullen komen, ende zullen bouwen in de tempel des Heeren, ende gijlieden zult weten dat de Heere der heerscharren mij tot u gesonden heeft”.

Langs wonderlijke wegen was hij te Woubrugge gekomen, ver over zee uit Perth in Schotland, om in het kleine dorpje in des Heeren tempel te bouwen. In Woubrugge had God hem gebracht en daar had hij zijn roeping te vervullen. Bij het klimmen van de jaren werd de gemeente steeds meer op zijn hart gebonden en dit is zo gebleven 38 jaren lang, tot de in de dienst van zijn Zender vergrijsde pastor afgelost werd van zijn post en in mocht gaan in de vreugde zijns Heeren.

Ter aanvulling vermelden we nog, dat Ds. Comrie behoudens de 7 beroepen die hij ontving, ook nog in de maand september 1737 door de gemeente van Arnemuiden op een viertal geplaatst werd, en vervolgens op een drietal te Oostzaan in januari 1740; twee-

maal op een vijftal te Oude Tonge, respectievelijk in september 1741 en januari 1742; tweemaal op een twaalftal te Aalsmeer, februari en maart 1742; op een acht- en viertal te Oud Beijerland in augustus 1746; op een zes- en drietal te Aalsmeer in maart 1749; op een zestal te Zierikzee in april 1749; op een viertal te Alblasserdam in december 1749; op een twaalf-, zes- en drietal te Rijswijk in juni 1752; op een tweetal te Steenwijk in juli 1752; op een twaalftal te Voorburg in mei 1755; op een twaalftal te Vlaardingen in oktober 1755 en op een groslijst van 35 personen te Oud Beijerland in september 1759.

Tenslotte hebben ook de Schotse en Engelse kerken in Nederland hem meer dan eens op een nominatie geplaatst, maar tot een beroep is dit niet gekomen.

Het zal de lezers opvallen, dat na zijn 50e jaar geen beroepen meer tot hem kwamen. Het was echter niet alleen zijn leeftijd, welke de kerkeraden weerhield om hem als voorganger te begeren. De boze geruchten, die zijn bestrijders rondstrooiden waren ook veel de oorzaak dat de keuze op een ander viel. Door woord en geschrift werd zijn naam zwart gemaakt. Hij was „eigenwijs en stijfkoppig”. Een man van bittere gemoede, die van geen aanpassen wist.

Ds. Comrie weersprak deze beschuldigingen zeer beslist in zijn „Berigt aan Schultens”. „Styfkoppig ben ik nooit geweest. Lasteraars, die my niet kennen, hebben dit wel verspreidt, om my telkens van den Dienst in verscheide Gemeintens te weeren; dat ik geduldig gedragen hebbe, zonder my daar over te quellen, alzoo ik naa geen verandering haake...”.

MET EMERITAAT

In de winter van 1770-1771 toen Ds. Comrie ongeveer 35 jaren de gemeente van Woubrugge diende, werd de 64-jarige pastor door een langdurige ongesteldheid getroffen. In verband hiermede verscheen op de classisvergadering van 11 februari 1771 Cornelis Valk, ouderling te Woubrugge, die namens de kerkeraad aan de classis verzocht of de ringpredikanten wegens ziekte en zwakheid van hun leraar de predikbeurten wilden waarnemen. De broeders gaven gaarne gehoor aan het verzoek, zodat zij elk op hun beurt te Woubrugge voorgingen. Op de volgende classisvergadering, welke gehouden werd in de maand mei 1771, verscheen ouderling Valk andermaal, bij welke gelegenheid hij een brief van Alexander overhandigde, waarin Ds. Comrie mededeelde dat hij nog niet was hersteld, maar dat hij hoopte door „de naderende zomerwarmte tot meerdere sterkte te zullen geraken en zo weer in staat te zijn om te kunnen prediken. Mocht de Heere een andere weg met hem houden, dan zou hij er toe overgaan zijn emeritaat aan te vragen”.

Welke ziekte Ds. Comrie aangreep, vermeldde de geschiedenis niet. Het was wel kenmerkend, dat Alexander verlangend uitzag naar de voorjaarszon om door haar koesterende stralen zijn vervallen levenskrachten terug te winnen. Wij veronderstellen daarom dat zijn lichaam door rheumatische pijnen werd gesloopt. Het dienstwerk, waarin de Heere hem had geplaatst, lag Ds. Comrie echter zo nauw aan het hart, dat hij ondanks zijn kwaal op herstelling bleef hopen; ja zelfs verlangend uitzag naar de dag dat hij zich weer geheel aan zijn taak zou kunnen wijden. Toen de classis in de maand juli haar 3e vergadering hield, bleek echter dat de voorjaarszon niet die uitwerking op zijn zwakke gestel uitgeoefend had, zoals Ds. Comrie en zijn gemeente gehoopt hadden. De oude pastor bleef maar sukkelende, zodat hij nogmaals noodgedwongen de hulp van zijn medebroeders inriep,

echter met de bijvoeging dat hij wel „eenigsints aan de beeterhand was”.

De broeders waren hem ook nu weer gaarne terwille. Zij bekeken de zieke evenwel met andere ogen dan de gemeente van Woubrugge dit deed. De gemeente wilde er niet aan, dat ze waarschijnlijk binnen korte tijd hun „oude vader” zoals ze uitdrukten, zouden moeten missen. De broeders zagen wel, dat er in het geheel geen vooruitgang te bespeuren viel, zodat ze tevens te kennen gaven: „alzo men met Leedwezen voorzag dat de door Ds. Comrie gehoopte volkoomene herstellinge niet te verwagten was — dat het hun voorkwam, dat het beter geweest zou zijn als hij nu zijn Emeritaat maar had besolliciteerd”.

En zij kregen gelijk! Ondanks de zomerwarmte nam het verval van krachten bij Ds. Comrie eerder toe dan af. Zijn getrouwe vriend Ds. Nicolaas Holtius zag dit ook met leedwezen aan, zodat hij zijn medestrijder aanspoorde om de moeilijke stap te doen en tot de aanvraag van zijn emeritaat over te gaan. Hij wees Ds. Comrie er op, dat de vijanden wellicht oorzaak van lastering zouden hebben, wanneer hij aan zijn gemeente verbonden bleef, hoewel het dienstwerk niet door hem kon worden waargenomen. Bovendien kleefden er bij het naderende wintertij voor de ringbroeders zeer veel bezwaren aan om steeds weer de moeilijke reis naar Woubrugge te moeten maken, terwijl tenslotte de gemeente in verval zou raken wanneer er geen huisbezoek plaats vond en de huwelijks- en begrafenisplechtigheden door hem niet verricht konden worden. Aanvankelijk bleef Alexander aarzelen, doch toen hij korte tijd daarna tweemaal achtereen een vrij ernstige inzinking kreeg, besloot Ds. Comrie aan de raadgevingen gevolg te geven.

Op 5 augustus vergaderde de classis weer. Alexander vroeg toen schriftelijk aan de broeders om hem behulpzaam te zijn bij de aanvraag om ontslag uit zijn dienst te verkrijgen. Daar waren enkele formaliteiten voor nodig, welke zij gaarne voor hun oude medebroeder wilden vervullen, wat tot resultaat had, dat kort daarop aan Ds. Comrie door de Hoog Mog. Staten Van Hollandt en West Vrieslandt emeritaat „Salvo honore et stipendio” dat is „Met behoud van eer en jaarwedde” werd verleend.

De uitslag van hun bemoeiing en zijn dankbaarheid daarvoor, meldde Ds. Comrie aan de classis op 4 november 1771 met het volgende schrijven:

WelEerw: Heeren en Zeer Hooggeachte Medebroederen,

Wyl Haar Ed: Gr: Mogende, de Staaten van Hollandt en West Vrieslandt goedgunstiglyk gelieft hebben op myn Request my te verlenen Acte van myn Emeritusschap, salvis honore et sti-

pendio, den 17 Oct. laatstleden, zoo vinde ik my verplicht UwelEerws hier van behoorlyke kennisse te geven, en met eenen UWelEerws hertgrondig met alle verschuldigde ootmoet te bedanken voor de hulpe my verleent tot verkryginge myner rust. Ik zal altoos daarvoor ene dankbare erkentnisse in myn harte bewaren, en met der daadt nae myn vermogen trachten te betoonen.

WelEerw: Heeren en Zeer Hooggeachte Medebroederen, het nu zynde myne hertelyke wensch en innige begeerte, dat deze zaeke zoo haast mogelyk is, haer vollen beslag mogte verkrygen, door de afdoeninge der differenten hier over voor vele jaeren ondernomen, door opkomende incidenten zynde gestaakt, en deze zaeke aan de Classicale Tafel aanhangkelijk gebleven is, zoude ik ootmoedig verzoeken de WelEerw: Classis tot de finale determinatie daarvan geliefd mede te werken, en ten dien einde zodanige orders te stellen, als het dezelve naa haer wysheid zoude noodig vinden te behooren, mitsgaders van derzelve schikkinge in deezen gemaakt, kennisse te geeven aan deezen Broeder Ouderling, met voorkennisse van den Kerkenraadt afgezonden, om deezen missive over te leveren, opdat dezelve Kerkenraadt mag weeten, hoe zig te moeten gedragen tot verkryginge van een ander Predikant in myn plaatse, en ik eindelyk in myn zwakheid door beroepinge van een opvolger in myne bedieninge; in den avontstont mynes leevens enige rust mochte bekomen. Voorts Godts Allerdierbaarste zegeningen over de WelEerw. vergaderinge toewenschende, blyve

WelEerw. Heeren en Zeer HoogGeachte Medebroederen,
U WelEerws. allerootmoedigste dienaar en Medebroeder,

A. COMRIE

Woubrugge, den 3 Nov. 1771.

Het had Alexander heel wat moeite gekost voor hij tot het gewichtige besluit kon komen zijn emeritaat aan te vragen. Nu het zover was gaf de grijze pastor zich gewillig over aan de leiding des Heeren.

Door de „Boekzaal” werd het bericht in haar aflevering van januari 1772 op pag. 112 als volgt medegedeeld. „Woubrugge. Vermits de WelEerw. Heer Alexander Comrie, A.L.M. Philos Doctor en getrouw en gelieft Herder en Leeraar der Gemeente alhier, wegens aanhoudende en toeneemende Lichaamszwakheden, door Hun Ed. Groot Mog. de Heeren Staaten van Holland en West-Vriesland, gunstig Emeritus verklaart is, salvo honore et stipendio, zal deze plaats vakant worden”.

Hiermede was aan alle formaliteiten voldaan, maar toch duurde het nog geruime tijd voordat Ds. Comrie kon vertrekken. Wat

hiervan de oorzaak was, vereist een korte toelichting.

Wie het tweede gedeelte van zijn brief aan de classis leest, zal zich waarschijnlijk afvragen: wat bedoelde Ds. Comrie dat de „afdoeninge der differenten (verschillen) door „opkomende incidenten” (storende voorvallen) gestaakt was, zodat „deze zaeke aan de Classicale Tafel aanhangkelijk gebleven is” (d.w.z. nooit opgelost) zodat hij „ootmoedig verzocht dat de classis tot de „finale determinatie (eindbesluit) daarvan geliefde mede te werken”? Bovendien verzocht hij de afgezonden broeder ouderling orders mee te geven hoe de kerkeraad handelen moest „tot verkryginge van een ander Predikant in myn plaatse”.

Het oude zeer „het recht van collatie”, waarover de strijd tussen de kerkeraad-classis enerzijds en de ambachtsheren anderzijds in de loop der jaren steeds weer ontbrandde, werd hier door Ds. Comrie aangeroerd. Hoeveel ellende dit de gemeente bezorgde, hebben we bij gelegenheid reeds verteld. Stilzwijgend zijn we tot dusver voorbij gegaan dat Cornelis van Schellingerhout en Mr. de Sterke tijdens de beroeping van Ds. Comrie daarover ook in twisting met de classis geraakt waren. De kerkeraad van Woubrugge was het met de ambachtsheren eens, doch toen stak de classis weer een spaak in het wiel. Niet dat Ds. Comrie de gewenste man niet was — daar liep het niet om — maar beide partijen wilden de eerste viool spelen.

De verschillen van mening, die de partijen hadden, werden feitelijk over het hoofd van Ds. Comrie uitgespeeld. Figuurlijk gesproken trokken beide partijen aan hem, terwijl de jonge doctor niet wist welke partij hij kiezen zou. Hij had aan de ene zijde zeer veel verplichtingen aan zijn weldoeners en leefde met hen heel vriendschappelijk. Aan de andere zijde gebood het gereformeerde kerkrecht hem beslist de partij van de classis te kiezen. Ds. Comrie deed noch het één, noch het ander, ja wat veel erger was, hij helde dan eens naar deze en dan weer naar de andere partij over, wat voor een vlotte oplossing niet bevorderlijk was. Door de classis, met aan het hoofd Ds. Holtius, werd hij vanwege zijn halfslachtige houding ernstig berispt. Bij Ds. Comrie was het echter niet alleen de achting die hij voor de vrijheren koesterde, waardoor hij geen definitief standpunt innam. Zijn opvatting over het bestuur van de kerk was: „dat geen form van regeringe en bestier der Kerke duidelyk in Godts Woord geleert word” zodat hij het twisten wie het recht had om een predikant te beroepen maar ondergeschikt vond bij de vraag of men in „De Leere der Rechtvaardigmakinge recht stond”. Die hield hij voor zijn „Geloofsgenoten en waarde Broeders en Susters in den Heere”, en in „opzicht van andere pointen en kerkgebruiken was hij de Tolerantste Man ter waereld”.

Ook de Ouderlingen van Woubrugge kregen van de classis er geducht van langs. Het heeft geen zin om de „Memorie” en „Acte van Donatie en Acceptatie” door de kerkeraad ingeleverd, gevolgd door een „Contra-Memorie” van de classis, weer te geven. De gemoederen waren wel zo fel opgezweept, dat de classis de „Memorie” van de kerkeraad met aan het hoofd Ds. Comrie „een veragtelijk en walchelijk instrument” noemde. Eén en ander had tot gevolg, dat Ds. Comrie meermalen niet op de classisvergaderingen verscheen, wat natuurlijk niet goed te keuren is.

Door het overlijden van Mr. de Sterke werd de strijd niet verder voortgezet, hoewel men niet tot een oplossing gekomen was, zodat Ds. Comrie schreef dat: „deze zaeke aan de Classicale Tafel ahangkelijk gebleven is”.

Wat de oude pastor echter vreesde, gebeurde. Zolang Alexander in het ambt stond, had de nieuwe ambachtsheer Theodorus van der Aar de Sterke, uit achting voor Ds. Comrie, de zaak laten rusten. Maar toen Ds. Comrie zijn emeritaat verkregen had, haalde hij de oude zaak te voorschijn en weigerde hij pertinent zijn medewerking te verlenen om een predikant in de plaats van Ds. Comrie te beroepen, op een wijze zoals de classis dit wenste. Het ging dus niet om de persoon, alleen om de wijze van beroeping. Maar ondertussen kon Ds. Comrie zijn gemeente niet verlaten om: „in den avontstont zynes leevens enige rust” te bekomen, want de kerkelijke kwestie te Woubrugge maakte, dat pas na de rechterlijke beslissing een beroep kon worden uitgebracht. De kerkeraad probeerde nog ten gerieve van hun „oude vader” hieraan te ontkomen door de classis voor te stellen: „of men niet, ter bevordering van de rust van Do. Comrie, zou kunnen goedvinden, by Request H.E.G.M. (de Staten) te verzoeken, dat dezelve interim (tussentijds) naar hoogst derzelve souveraine macht, geliefden te stellen eenen Predikant”.

Doch tevergeefs!

Toen het voorstel in bespreking werd gebracht, bleek dat de broeders er niets voor voelden om daarop in te gaan, bevreesd zijnde „dat niet misschien door het inwilligen van denzelve de zoo noodige dicisie (rechterlijke uitspraak) van dit geschil vertraagd worde of wel mogelijk geheel achter blyven”. Zij gaven daarentegen aan de kerkeraad de raad: „opdat Do. Comrie de hem toegestane rust te eerder genieten mogte den Ed. Hove by Request (verzoekschrift) te verzoeken, om deeze zaak by korten termynen te willen decideren” (te beslissen).

En zo bleef de kwestie hangende.

De winter van 1771-1772 vergleed zonder dat de partijen bij elkaar kwamen. Gelukkig knapte Alexander in het voorjaar van

1772 zoveel op, dat hij in de loop van dat jaar nogal eens de predikstoel beklimmen kon en de diensten waarnemen. De behoefte aan rust deed zich echter steeds sterker gevoelen.

Ondertussen wist de kerkeraad al, dat de ambachtsheer Ds. Bartholomeus Ouboter verkoren had om Ds. Comrie op te volgen.

Op 24 november 1771 had Theodorus van der Aar de Sterke, volgens het recht van patroonschap zijn acte van collatie op Ds. Oubouter (anders uitgedrukt zijn beroepingsbrief) aan de kerkeraad gepresenteerd, die daarover zo verontwaardigd was, dat ze de acte ongingen, ja zelfs onaangeroerd, door de kerkedienaar terug liet brengen.

Een jaar later op 27 november 1772 deed het Hof van Holland uitspraak in deze netelige kwestie. De ambachtsheer werd geheel in het gelijk gesteld en de kerkeraad „gecondemneerd (dat is veroordeeld) tot het aanneemen van opgenoemde Acte; en dezelven (dat is de kerkeraad) gelast, nopens den inhoud van dien te doen volgens zodanig gebruik, als in de Classis van Leyden en Neder-Rhynland, tot den 19 july 1624 is gevolgt”. Met andere woorden; aan de kerkeraad werd opgedragen zich te onderwerpen aan de ambachtsheer en volgens de vanaf 19 juli 1624 gevolgde gedragslijn inzake het beroepen van een predikant, de beroepingsbrief op te stellen en aan Ds. Oubouter te zenden. De kosten van het proces moest de classis dragen.

Later ontstond er tussen de kerkeraad van Woubrugge en de classis nog een kleine moeilijkheid over de betaling, want de classis meende dat het proces gevoerd was ten behoeve van de gemeente te Woubrugge, terwijl de kerkeraad beweerde, dat zij aanvankelijk niet het plan had om te procederen, doch alleen op aandrang van de classis daartoe was overgegaan. Ook deze kwestie werd opgelost en hiermede was de zaak beslist.

Wij moeten nog wel vermelden, dat Ds. Comrie zich geheel buiten dit geding hield. Alleen drong hij er terstond bij Ds. Holtius op aan na de gevallen beslissing niet in hoger beroep te gaan, waardoor zijn emeritaat nog langer uitgesteld zou worden.

Op 6 januari 1773 werd de beroepingsbrief aan Ds. Oubouter verzonden, die het beroep aannam, zodat de grijze pastor eindelijk, ruim een jaar nadat hem zijn emeritaat verleend werd, de herderstaf over kon geven.

In de „Boekzaal” werd in februari 1773, op pagina 217 de beroeping als volgt medegedeeld: „Woubrugge. Door den WelEd. Gestr. Heer Mr. Theodorus van den Aart (moet zijn Van der Aar) de Sterke, Vryheer van Esselykerwoude en Heer-Jacobsoude, het Herders- en Leeraarsampt alhier, by Collatie opgedragen zynde, aan den WelEerw. Heer Bartholomeus Ouboter, Pred. te Giesen Oudekerk; is zyn Eerw. den 6 van Jan. 1773 ten overstaan van

DD. Consulenten, ook Kerkelyk beroepen, en is dit beroep den 1 van Febr. door de Eerw. Classis van Leiden en Neder-Rhynland goedgekeurd, en van den beroepenen in des Heeren vreeze aangenomen”.

En toen hij dit gezegd had, heeft hij, nederknielende, met hen allen gebeden

Het opschrift boven dit gedeelte hebben wij genomen uit Handelingen 20 : 36, in welk hoofdstuk door Lucas het afscheid, dat Paulus van de gemeente te Efeze nam, zo roerend beschreven werd.

Het afscheid van Ds. Comrie komt in grote trekken hiermede overeen.

Op zondag 4 april 1773 beklom de oude pastor voor het laatst de preekstoel in de ovale kerk om een korte „belijdenispredikatie” te doen.

Achtendertig jaren had hij getrouw Gods Woord te Woubrugge uitgedragen. De rechtvaardigen waren door hem aangezegd dat het hun wel zou gaan, en de goddelozen was voorgehouden dat het hun kwalijk zou gaan. Hij had zich in die achtendertig-jarige predikdienst vastgeklemd aan de „Onzienlijke” en was door Zijn genade noch ter rechter- noch ter linkerhand van de aloude Dordtse leer afgeweken. Bovenal had hij gelijverd voor het eeuwig belang van de onsterfelijke zielen van zijn toehoorders of het God believen mocht deze en gene te trekken uit de macht van de duisternis en over te zetten in het koninkrijk Zijner liefde. De meer gevorderden op de weg van de genade had hij gezocht op te bouwen in hun allerheiligst geloof.

Nu was het uur aangebroken, dat hij, vergrijsd in de dienst des Heeren, de herderstaf over zou dragen aan Ds. Ouboter, de gemeente aanbevelende aan Hem, Die eeuwig leeft en nooit laat varen de werken Zijner handen.

Hij had bijna de leeftijd van de sterken bereikt. Zijn lichaam was verzwakt door de langdurige ziekten, welke de laatste tijd over hem gekomen waren, zodat overdrachtelijk gesproken het avondrood reeds gloorde aan de kimme, ja zelfs de schemering van de naderende nacht aan kwam zweven.

Ondanks dit viel het scheiden hem zeer zwaar. Zijn gevoelige gemoed schoot zo vol bij het aanzien van de kudde, die hij binnen enkele dagen verlaten zou, dat het voor hem niet doenlijk was een direkte afscheidspredikatie uit te spreken. In de plaats daarvan sprak hij een „belijdenispredikatie” uit naar aanleiding van de woorden uit de Eerste Zendbrief van Johannes, hoofdstuk 2 vers 24: „Hetgeen gijlieden dan van den beginne gehoord hebt,

dat blijve in u. Indien in u blijft dat gij van den beginne gehoord hebt, zo zult gij ook in de Zoon en in de Vader blijven”.

Met ontroering hoorde de gemeente de laatste vermaning van hun oude vader aan om te blijven bij die waarheid, welke hij vanaf het begin van zijn predikdienst aan hen verkondigd had, opdat het grote voorrecht hun te beurt mocht vallen, dat zij geborgen zouden worden in een drieënig God.

Nu had Ds. Comrie nooit te klagen gehad over het meeleven van de gemeente. Meermalen haalde hij in zijn geschriften de hartelijkheid en de liefde aan, die hij als „vreemdeling” mocht onder vinden. Maar bij het uitspreken van zijn laatste vermaning werd de ontroering de meesten te machtig, zodat het precies ging als in de gemeente te Efeze waarvan Paulus afscheid nam: „Er ontstond een groot geween van allen”.

Ook de oude pastor kon zijn ontroering niet bedwingen bij het zien van zoveel hartelijkheid. Zelfs de over het algemeen nogal koele en zakelijke recensent van de „Boekzaal” voelde aan dat dit een bijzonder afscheid was, zodat hij het vertrek van Ds. Comrie op de volgende wijze beschreef:

„April 1773, pag. 476. Woubrugge. Den 4 April 1773 heeft onze WelEerw. hoog en teder geliefde Leeraar Alexander Comrie, Scoto Britannus, Philosophiae Doctor en Predikant te Woubrugge, voor de laatste reize, een belydenis Predikatie gedaan uit Joh. I Brief Cap. II : 24. Hetgene gylieden van den beginne gehoord hebt enz. waarover zyn Wel. Eerw. ons zo nadrukkelyk vermaande, uit den grond zynes herten, dat wy zouden by die waarheid blyven ten einde toe, en tevens aan ons kort dog nadrukkelyk en met grōot aandoening van zyn Wel. Eerw. gemoed en niet minder van de Gemeente betuigd, niet bestand te weezen, voor een Gemeente, daar zyn Wel. Eerw. circa 38 Jaar gestaan heeft, een directe afscheid Predikatie te doen.

Nu komt zyn Wel Eerw. tot de rust van zyn Wel Eerw. Openbaaren dienst dog wy wenschen, de Heere zyn Wel Eerw. zal sterken na ziel en lighaam; op dat zyn Wel Eerw. nog in geschrift nuttig voor Gods Kerk mag zyn; vertrouwende zyn Wel Eerw. zal ons er nog steeds by den genade throon blyven gedenken. De Heere zy, zyn Wel Eerw. tot eene schuilplaats om geduriglyk in te gaan en in te wonen”.

Avondrood is nu eenmaal geen morgenrood, schreef eens een beroemd prediker. Dit was ook van toepassing op Alexander, met andere woorden, het scheiden heeft iets droevigs en weemoedigs in zich. Er wordt iets afgesloten wat voor altijd voorbij is.

Avondrood is de laatste flikkering van de ondergaande zon, en dan wordt het nacht. Maar voor Alexander bleef er een lichtend spoor achter dat nooit zou verdonkeren. Hij zou eens de „ver-

lostent" terug zien die onder zijn woord — als Gods Woord — getroffen waren, wier zielen nu eeuwig juichen voor de troon. Vandaar dat op hem in de blijde verwachting van een volzalige dageraad, veel meer van toepassing is het woord uit Openbaring 22 : 5: „En aldaar zal geen nacht zijn, en zij zullen geen kaars noch licht der zon van node hebben; want de Heere God verlicht ze, en zij zullen als koningen heersen in alle eeuwigheid”.

Ter aanvulling vermelden we nog dat de opvolger van Ds. Comrie, Ds. Bartholomeus Ouboter, op 9 mei 1773 te Woubrugge in het ambt bevestigd werd door Ds. Chr. Steenveld, predikant te Scheveling. De gemeente was dus feitelijk na het vertrek van Ds. Comrie niet zonder herder en leraar geweest.

In de „Boekzaal” werd de bevestiging en intrede als volgt medegedeeld: „May 1773. pag. 608. Woubrugge. Op heden den 9 May is onze Eerw. en geagte Leeraar D. Bartholomeus Oubouter, (moet zijn Ouboter) in tegenwoordigheid van een zaam gevloede menigte van menschen in den H. dienst Ingehuldigt, door den WelEerw. Heer Christiaan Steenveld, waardig Predikant tot Scheveling, de bevestiger nam tot zyn onderwerp deze Woorden uit Hagg. 1 : 8: „Klimt op het Gebergte, en brengt hout aan en bouwet dit huis”, enz. en de bevestigde deed zyn Intrede met de woorden welke Paulus zegt 1 Cor. 11 : 4: „Want ik en hebbe niet voorgenomen iets te weten onder u” enz. met welke woorden de plaatsvervanger van onze voorgaanden ouden Vader Comrie tot ons, als met een aangename boodschap, gekomen is. De Heere zy zyn Eerw. tot een ligt en sterkte onder ons tot in lengte van dage”.

NAAR DE PIJPENSTAD

Het is te begrijpen, dat Ds. Comrie, die zozeer voor zijn verzwakte lichaam rust nodig had, niet als „rustend pastor” te Woubrugge kon blijven wonen. In de gemeente welke hij 38 jaren gediend had, kende hij de inwoners van klein tot groot. Hij was altijd de vraagbaak voor allen geweest, voornamelijk wanneer het hun zielszaken betrof, zodat het te verwachten was, wanneer hij aan de oevers van de Woudwetering bleef wonen, dat hij dan de verlangde rust toch niet zou krijgen. Vandaar dat Alexander naar Gouda verhuisde, om in de „Pijpenstad” de avondstond van zijn leven door te brengen.

Waarom hij juist Gouda verkoos, kunnen we niet zeggen.

Om zich binnen de wallen te mogen vestigen, moest de oude pastor eerst toestemming hebben van de burgemeester en schepenen, terwijl bovendien de eed als poorter afgelegd moest worden. Het was voor Ds. Comrie niet mogelijk om zelf al deze formaliteiten te vervullen, zodat hij de heer Johannes van der Hoeve Adriaanz. opdracht gaf de benodigde toestemming aan het stadsbestuur te vragen, terwijl hij deze heer tevens machtigde om „de eed als poorter” in zijn naam af te leggen.

Volgens het „Poorterboek” van Gouda vond deze plechtige verklaring plaats op 30 maart 1773, (Dr. Honig vermeldde abusievelijk 6 april 1773), in handen van de heer burgemeester Mr. Aelbrecht van der Burch. Gelijkzeitig werd aan Ds. Comrie en zijn echtgenote toestemming verleend om binnen „Die Goude” te mogen wonen.

Op 30 maart vond de inschrijving in het Poorterboek als volgt plaats:

„Op versoek, gedaen door Johannes van der Hoeve, door Ds. Alexander Comrie, Predikant te Woubrugge.

Is na voorgaende deliberatie goed gevonden te admitteeren om binnen dese stad te mogen woonen en heeft de gem: Johannes van der Hoeve, ingevolge van de speciale procuratie gepasseert

voor Secretaris en twee Schepenen, der Vrije Heerlijkheid van Esselickerwoude, op den 30 Maart 1773 den Eed als poorter in de ziele van meergem: Ds. Alexander Comrie in handen van den Heer president Burgemeester Mr. Aelbrecht van der Burch afgelegd”.

Op zondag 4 april had Ds. Comrie voor het laatst tot zijn gemeente gesproken en als een „oude vader” zegenende zijn handen over de gemeente opgeheven. Twee dagen daarna, op dinsdag 6 april waren de benodigde formaliteiten voor de verhuizing vervuld, zodat we aannemen dat Ds. Comrie nog diezelfde week naar de Pijpenstad verhuisde.

De gemeente leidde hem uit in de hoop dat hij te zijner tijd gesterkt zou worden om een volledige afscheidspredikatie uit te spreken. Deze hoop werd echter nimmer vervuld.

In Gouda betrok Ds. Comrie één van de oude patriciershuizen op de Westhaven. Welk pand dit was valt uit de oude archieven niet meer op te maken, omdat Ds. Comrie de woning huurde. Wij hebben hierover het „Verpondingsregister” in de gemeenteliberije van Gouda nagezien; een transport ten name van Ds. Comrie komt echter niet voor.

Kort voor zijn vertrek uit Woubrugge werd de oude pastor nog getroffen door het plotselinge overlijden van zijn geliefde vriend en medestrijder Ds. Nicolaas Holtius, die op 10 februari 1773 het tijdelijke met het eeuwige verwisselde.

Zo vielen de oude vrienden weg. Of er nieuwe voor in de plaats kwamen, weten we niet.

In Gouda heeft Ds. Comrie stil en teruggetrokken — geheel naar zijn aard — zijn levensavond gesleten. Hij ging wel zoveel zijn zwakke lichaam dit toeliet op onder het gehoor van de 5 Goudse predikanten, Samuel Francois de Moraas, Pieter Blaauw, Petrus Theodorus Couperus, Diderikus Joh. Metske en Tako Sibelius, die destijds de kerk van Gouda dienden. We verwachtten ook dat deze predikanten elk op hun beurt de oude pastor in zijn woning op de Westhaven bezochten, doch over dit alles ligt een sluier. We weten zo weinig van deze arbeiders in de wijngaard des Heeren, wier namen alleen nog maar diep verscholen in de oude kerkarchieven voorkomen.

De wens, zoals de recensent van de „Boekzaal” die neerlegde in zijn bericht over het afscheid van Ds. Comrie: „dat zijn Wel-Eerw. nog in geschrift nuttig voor Gods kerk mag zijn” is ook niet in vervulling gegaan.

Toen Ds. Comrie de kracht er toe had, schreef en studeerde hij veel. Bij het klimmen van de jaren ontviel — om zo eens te spreken — de pen aan zijn bevende hand. Het was ook niet meer nodig om nog nieuwe kopij naar de drukpers te zenden. Reeds

tijdens zijn leven beleefden vele van zijn boeken een herdruk en tot heden toe mogen verschillende van zijn werken veler belangstelling genieten.

Zo gleed de avondstond om en spoelde de levensdraad af. Toen de bladeren van de bomen langs de Westhaven door de herfststormen weggedreven werden de wijdse ruimte in, en de glansen van de steeds lager zakkende zon door nevels verduisterd werden, trof de oude pastor nog een ernstige slag. In de maand oktober 1774 overleed zijn enige dochter Rachel Cornelia in de jeugdige leeftijd van 36 jaren. Of haar vader de begrafenis, die op 11 oktober 1774 te Schiedam plaats vond, nog heeft kunnen bijwonen, weten we niet. Alexander was toen 69 jaren oud. Met treurige gedachten vervuld zal hij teruggedacht hebben aan het plotselinge overlijden van zijn eerste vrouw, zijn geliefde Johanna, die hij te Woubrugge begraven had. Zijn tweede vrouw, Maria van der Pijl had ook aldaar een laatste rustplaats gevonden. Doch wie had kunnen denken dat zijn oogappel, Rachel Cornelia, hem nog voor zou gaan?

Na dit smartelijke verlies scheen Alexander te voelen, dat de tijd van zijn ontbinding ook aanstaande was, zodat hij tijdig zijn zaken regelde. Door het overlijden van zijn dochter, die hij als „universeel” erfgenaam had aangewezen, werd het nodig dat zijn testament opnieuw opgemaakt werd. Op 3 november 1774 begaf Ds. Comrie zich naar de Goudse notaris Cornelis Brack om door hem met vernietiging van „alle testamenten, codicillen en andere actens van uytterste wille by hem voor dato deses op eenigerley wyse gemaekt ofte gepasseert” zijn laatste wilsbeschikking opnieuw vast te laten leggen. Daarin legateerde Alexander aan zijn zwager Ds. Johannes de Heijde alle zijn „manuscripten geene van dezelve uitgesondert”. Het bleek dus dat Ds. Comrie van al zijn werken nauwkeurig afschrift hield en deze afschriften zuinig bewaarde.

Aan zijn schoonzoon Gerardus Boufy vermaakte hij: „alle syn klederen van linnen, wolle en andere stoffen”, terwijl hij aan zijn derde echtgenote Catharine de Reus, de gehele inboedel gaf. Tenslotte wees hij zijn twee kleindochtertjes Johanna Maria en Cornelia Petronella, toen respectievelijk 13 en 9 jaar oud, aan als universele (dat is algehele) erfgenamen en benoemde gelijktijdig als voogden en administrateurs hun vader, oom Johannes Wilhelmus de Heijde en de reeds eerder genoemde heer Van der Hoeve.

Hoewel Ds. Comrie te Woubrugge als predikant maar een vrij sober traktement ontving, was hij door het wijze beheer van zijn

inkomen en nog veel meer door de vele goederen welke zijn vrouwen bezaten, niet onbemiddeld.

Met Catharine de Reus, zijn derde vrouw, was hij bij hun huwelijk op 2 december 1766, overeengekomen, dat zij als hij voor haar kwam te overlijden „tot een Douarie” (dat is weduwegeld) een gerechtelijk kindsgedeelte ontvangen zou, zodat Catharine de Reus niet onverzorgd achterbleef. Zij was overigens zelf ook niet zonder enige middelen van bestaan, want vóór de voltrekking van zijn derde huwelijk wilde Ds. Comrie dat er een lijst van haar goederen werd opgemaakt, om eventuele moeilijkheden na zijn overlijden te voorkomen.

In verband met bovenstaande is het niet verwonderlijk, dat Ds. Comrie een keurige inboedel, met veel zilver en porcelein, waaronder waarschijnlijk vele erfstukken van de familie De Heijde en Van der Pijll, en bovendien nog ruim *f* 10.000,— aan effecten en contanten bezat.

Om zo compleet mogelijk te zijn hebben we het officiële testament van Ds. Comrie uit de minuten van notaris Brack woordelijk overgenomen. Met een forse handtekening heeft Ds. Comrie zijn laatste wil bekrachtigd. De volledige tekst luidt als volgt:

Testament van een Perzoon

635

zonder Fidercommis

no. 63

Den Heer Testateur heeft verklaert beneden de Twintig Duijsent guldens gegoet te zijn.

Den 3e November Ao. 1774, Compareerde voor mij Cornelis Brack openbaer Notaris bij den Hove van Holland, geadmitteerde binnen de stad Gouda, resideerende ter Praesentie van de nage-noemde getuijgen.

Den Weleerwaarde Heer Alexander Comrie, Rustend Predikant van Woubrugge, wonende binnen dese Stad.

Te kennen gevende genegen te sijn om van Zijne nalatende goederen te disponeren, weesende daer toe gequaam, zoo uijterlijk bleek,

Dog eerst en alvorens bij dese te niet doende alle Testamenten Codicillen en andere Actens van Uijtterste Wille bij hem Heer Comparant voor dato dese op eenigerleij wijze gemaekt ofte gepasseert.

Ende nu geheel opnieuw bij desen disponeerende Verklaerde hij Testateur eerstelijk te Legateeren aan Zijn behuwd Broeder den WelEerwaarde Heer Johannes Wilhelmus de Heijde te Rotterdam alle Zijn Heer Testateurs Manuscripten, geene van dezelve Uijtgesondert.

Voorts aen Sijn Heer Testateurs Schoonzoon de Hr. Gerardus

Boufy, wonende te Schiedam, alle Zijn Heer Testateurs Klederen, van Linnen Wolle en andere Stoffen.

En wijders tot Zijne eenige ende Universeele Erfgenamen te nomineeren en Institueeren Johanna Maria en Cornelia Petronella Boufy eenige nagelate kinderen van wijlen Zijn Heer Testateurs overlede dogter Mejjuffrouw Rachel Cornelia Comrie, in leven Huijsvrouw van de voorn. Heer Gerardus Boufy, hem Heer Testateur in Zijn eerste Huwelijk verwekt bij wijlen Mejjuffrouw Johanna de Heijde en bij vooroverlijden van een van hen de langst levende van haer bejden, ende zulks met volle Regt en Titel van Institutie.

Nog verklaerde hij Testateur te begeven dat Sijne jegenswoordige Huijsvrouw Mejjuffrouw Catharine de Reus, indien zij hem Testateur overleeft, op ordinaere Taxatie zal mogen behouden en aenneemen alle de meubelen, Huijsraed en Inboedel van hem Testateur zoals zulks in den ruijsten zin kan genomen worden, offwel de zodanige van de Zelve als Zijn gem: Huijsvrouw zal komen goed te vinden en bij aldien geoordeelt mogte worden eenig meerder voordeel door de overneeming aen Zijn gem: Huijsvrouw toegevoegt te Zijn dan dezelve naer regten zou mogen genieten, Uijt hoofde dat hij Testateur bij de Huwelijke Voorwaarden met haer voor banden van Huwelijk opgereggt en gepasseert aen dezelve tot een Daurie besproken heeft een kindsgedeelte in Zijne Nalatenschap, dat dan die Taxatie naer redelijkheid zal worden verhoogt, Zoo als zijn gem: Huijsvrouw met zijn Testateur voornz: kindskinderen offwel met de natemelden voogden en overdezelfen zal overeenkomen, zonder dat egter deswegens eenige verkoping zal mogen geschieden.

Stellende hij Testateur tot Excouteur van Zijne voorsz. uijtterste wille mitsgaders tot voogden over Zijne minderjarige Erfgenamen en tot administrateurs van der Selven goederen De voorn. Heeren Johannes Wilhelmus de Heijde, Gerardus Boufy, alsmede de Heer Johannes van der Hoeve AdriaanSz., wonende binnen dese Stad. Gevende en opdragende hij Testateur aen Zijn gem. Executeurs, voogden en administrateurs allen Zodanige ample magt en gezag, als aen Executeurs, voogden en administrateurs in eenigerhande manieren kan ofte mag worden gegeven, als mede, omme op Zijn Heer Comp.ts overlijden in Zijne Boedel en Sterfhuijs te treden, op de Begraaffenis als anders behoorlijke ordres te stellen, den Boedel te Inventarissieren en tot Liquiduijt te brengen, mitsgaders omme de goederen roerende en omroerende, uijtesondert de geene waer van hier voren ter Contrarie is gedisponeert en die zij als voogden voor de minderjarigen zullen verkiesien te bewaren, te konnen en mogen verkopen 't Zij publijcq oft uijt de hand en aen de kopers van dien op te

dragen en te Transporteeren, De kooppenningen te Ontfangen, Qutantien te Passeren en voor namaninge te Caveeren, zonder oft Geregten van noden te hebben.

Verlenende mede aen dezelve en aan ijder in 't bijzonder de magt van assumtie, Substitutie en surrogatie, Successivelijk gedurende tot der eijnde van de opgem: Commissien toe.

Secludeerende voorts hij Testateur uijt Sijnen Boedel en nalatenschap alle Weeskameren en Heeren Weesmeesteren en Speciaal die van deese Stad.

Laestelijk verklaerende hij Testateur aen hem te reserveeren de magt en faultheit om dit Sijn Testament met Legaten en Preelegaten te ampliceeren het gemaekte te revoneeren, vermeerderen oft verminderen en voorts zoodanig te disponeren als hij Testateur na dato deses te rade sal worden.

't Zij bij acte onder Sijne Particuliere onderteikening, 't Zij anderszinds te Passeeren Zoo bij Compt zal komen goed te vinden. Begeerende dat alle 't geene alzoo bij hem Testateur nader gedisponeert en verklaert sal sijn van Sodanige krag en waerde sal moeten worden gehouden als oft alle 't zelve van woorde te woorde en deese waren geinsereert en vervat.

Alle 't welke voorsz. Staet verklaerde hij Testateur te weesen sijn uijtterste Wille begeerende dat 't Zelve Effect sorteeren sal 't Zij als Testament Coduit oft in zulken voegen eijmands uijtterste Wille best naer regten oft Costumer deese Landen sal kunnen oft mogen bestaan versoekende 't meeste benefice te mogen genieten.

Aldus gepasseert binnen Gouda voorsz: ten Presentie van

Izaak Petrus Gosenson en

Jan Bunnik, als getuijgen hier toe versogt

ALEXANDER COMRIE

I. P. Gosenson

J. Bunnik

CORN. BRACK,

Nots. Publ.

Bovendien hebben we nog doorgenomen de inventarislijst betreffende inventaris van den Boedel nagelaten bij A. Comrie, opgemaakt door dezelfde notaris na het overlijden van Alexander. Deze lijst bestaat uit totaal 85 bladzijden. Zes en een half blad was nodig om de effecten te beschrijven, 3 bladzijden voor goud- en zilverwerk; 2 voor tinwerk, 3 voor koperwerk, 1½ voor blikwerk, 1½ voor ijzerwerk, 4 voor porcelein, 2½ voor Delfts aardewerk, 2 voor glas en glaswerk, 6 voor houtwerk, 1 voor man-

dewerk, matten en boengoed, 3½ voor lijnwaad, 4 voor beddegoed en gordijnen en tenslotte 27 voor de beschrijving van de onroerende goederen.

Uit deze beschrijving konden we ook opmaken de diverse acten, die bij de huwelijken van Alexander gepasseerd waren. Zij werden aangehaald met vermelding van het betrokken notaris-kantoor. Onder artikel 20 betreffende de „Gedrukte Boeken, prenten etc.” stond jammerlijk alleen vermeld: „Van de respe. gedrukte boeken, losse prenten en kaarten, zal worden geformeert een behoorlijke Catalogus welke zal worden gehouden als ten Deesen geinsereert diendende mede voor memorie”. Een catalogus was er niet bij. We weten wel wat zijn boeken opgebracht hebben. Onder het hoofdstuk „Epiloog” komen we hier nog op terug.

Onder de „onroerende goederen” waren 4 boerderijen en tientallen andere bezittingen aan grienden en akkers land, welke alle uit de bezitting van Alexanders tweede vrouw waren

Het geweldige vermogen wat in genoemde inventarislijst beschreven werd, stemde niet overeen met het testament van Alexander waarbij hij voor notaris Brack verklaarde een persoon te zijn die „beneden de Twintig Duijsent guldens gegoet was”.

Bij het nauwkeurig doorlezen, bleek echter dat Alexander over het gehele bezit van zijn tweede vrouw het beheer voerde en het vruchtgebruik daarvan genoot. Na zijn dood zouden volgens het testament van Maria van der Pijll, haar bezittingen terugvloeien naar de Erven Van der Pijll, met namen haar broer Pieter en de kinderen van haar overleden zuster Anna Dorothea. Pieter van der Pijll was echter voor het overlijden van Alexander reeds overleden, zonder kinderen na te laten, zodat zijn deel — naar de wil van Alexanders tweede vrouw — toen toekwam aan Alexanders universele erfgenamen, in dit geval zijn beide kleindochtertjes.

Deze meisjes werden hierdoor ook zeer vermogend.

Blijkbaar hield Alexander tijdens zijn leven wel van wandelen; onder de afdeling „goud en zilver” werd tenminste ook nog vermeld: „drie rottingen”, waarschijnlijk met een zilveren knop, waardoor zij onder die afdeling gerangschikt werden.

Omdat de gehele familie van Alexander uitgestorven is, meenden we dat het geen bezwaar was zijn testament en enkele gegevens uit de inventarislijst te publiceren.

Overigens hebben we deze weinig terzake zijnde gegevens vermeld om duidelijk uit te laten komen dat Ds. Comrie geen man was die slordig heenleefde wanneer het op de aardse goederen aankwam. Integendeel betrachtte hij in alle opzichten ook in het beheer van de stoffelijke zaken naar Gods Woord te leven.

WANT HET EINDE VAN DIE MAN ZAL VREDE ZIJN

We schreven hiervoor dat Alexander waarschijnlijk zijn einde voelde naderen zodat hij zich, zoals Bunyan dit zo schoon beschreef in de Christinnereize, gereed maakte voor de overtocht door de Jordaan.

Op goede gronden mocht de oude pastor deze doortocht vol vertrouwen tegemoet zien. Vooraf had hij nog te kennen gegeven „dat ten zijnen opzichte geen breedvoerige bekendmakinge in de Boekzaal zoude geplaatst worden”, terwijl hij ook niet wilde dat er een „Lijkpredikatie over hem geschieden zoude”. Tijdens zijn leven was het Ds. Comrie niet om eer en aanzien te doen geweest; bij zijn sterven nog veel minder!

Langzaam ebden zijn levenskrachten weg. Toen de grauwe herfst-nivels maakten, dat de grote kamers van zijn woning gehuld werden in een schemerig duister en buiten de windstoten door de kale kruinen van het geboomte langs de Westhaven gierden, was het echter licht in de woning van zijn hart. Door terugleidende genade mocht de oude pastor overdenken hoe de Heere hem van jongsaf geleid had, zodat hij met de psalmdichter van Psalm 71 : 17 getuigen kon: „O God, Gij hebt mij geleerd van mijn jeugd af en tot nog toe verkondig ik Uw wonderen. Daarom ook, terwijl de ouderdom en grijsheid daar is, verlaat mij niet, o God”.

Zijn geliefde gemeente Woubrugge bleef op zijn hart gebonden en in wijder verband al Gods volk in Nederland, in Schotland, ja allen, over de lengte en breedte der aarde. Feitelijk had hij zich nooit losgemaakt van Woubrugge. Alexander wachtte het af tot zijn grote Zender het zou doen.

Dat moment brak aan op zaterdag 10 december 1774, toen de getrouwe prediker in de leeftijd van 69 jaren zijn laatste adem uitblies en overdrachtelijk gesproken zijn loop beëindigde.

Alexander Comrie, de geroepen dienstknecht des Heeren, mocht zich toen neervleien in de armen van een drieëinig God.

Het omzwerven was voorbij! Hij had de goede strijd gestreden en we mogen met Paulus volgens 2 Timotheus 4 : 7 over hem uitroepen: „hij heeft de loop geëindigd, hij heeft het geloof behouden. Voorts is hem weggelegd de kroon der rechtvaardigheid, welke de Heere, de rechtvaardige Rechter, in die dag geven zal”. De eens zwervende „vreemdeling” had God voor eeuwig thuis gehaald.

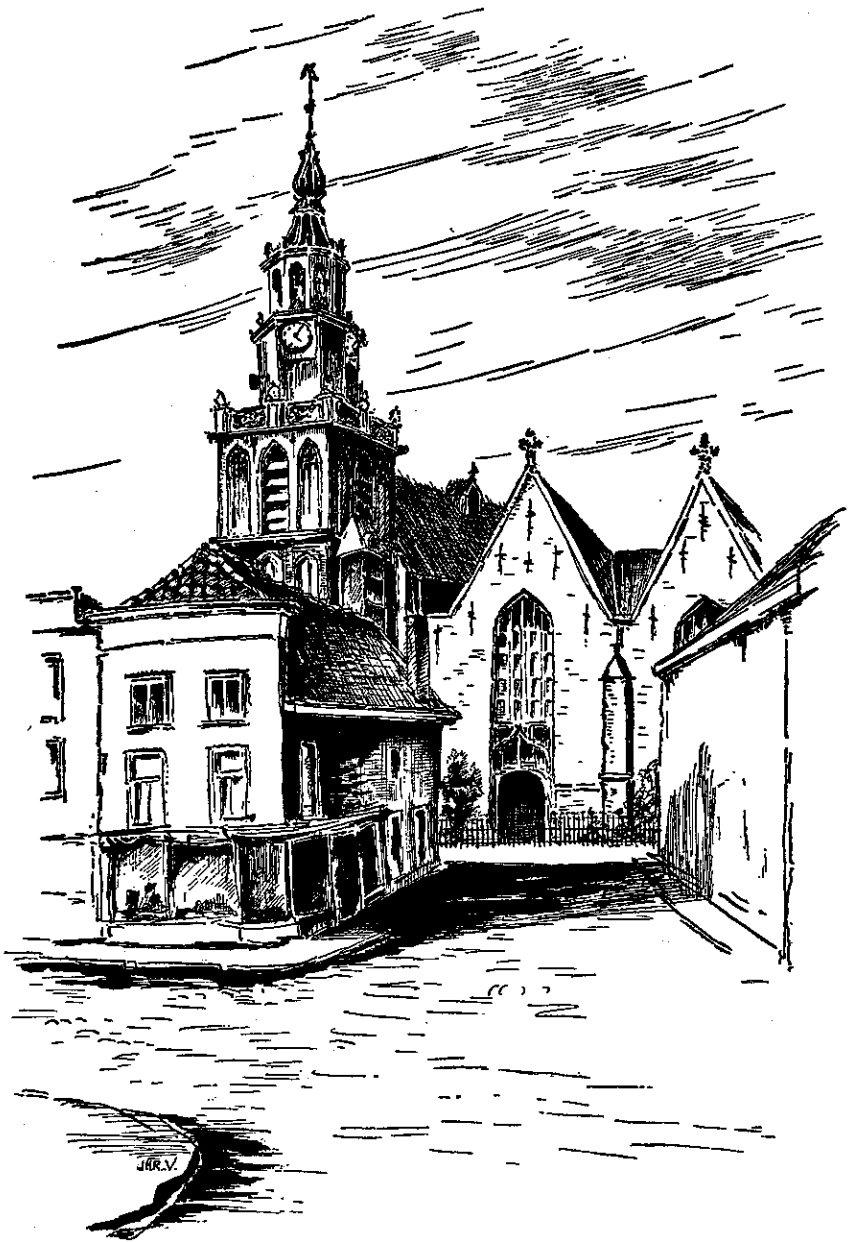
Volgens voorschriften werd het overlijden van Alexander op zaterdag 10 december 1774 aangegeven om in de hoogste klasse — dat was het avondbegraven — ter aarde besteld te worden. Voor het avondbegraven was een speciale toestemming nodig. Het behoorde tot de meestdeftige begrafenis, zodat ook door de Erven het hoogste recht ad f 30,— betaald werd.

In het „Kamerboek” van Gouda, d.d. 12 december 1774, staat omtrent de begrafenis van de oude pastor het volgende opgetekend: „Is geconsenteerd de Grootte Baar om het lyk van Ds. Alexander Comrie, Philosophiae Doctor en Emeritus Predikant van Woubrugge ter aarde te bestellen. Is geconsenteerd het Lyk van Ds. Alexander Comrie, Philosophiae Doctor, en Emeritus Predikant van Woubrugge by Avond te mogen begraven, mits aan de Heeren Kerkmeesteren betalende het Recht van alle Klokken, ter somma van ses en dertig guldens twaalf stuivers boven en behalven van de Armen, en zig reguleerende na het Reglement op het Avondbegraven geëmaneert”. Op dinsdag 12 december vond de inschrijving plaats, zodat waarschijnlijk Alexander op woensdag 13 december 1774 begraven werd.

Of één van de Goudse predikanten, of mogelijk zwager Ds. Johannes Wilhelmus de Heijde bij de geopende groeve nog gesproken heeft, konden we nergens vinden. Het was destijds de gewoonte bij het afsterven van een predikant, dat een vriend van de overledene, de eerstvolgende zondag een speciale lijkrede uitsprak. Het ligt daarom voor de hand dat er niet veel werd gesproken tijdens het ter aarde bestellen van het stoffelijk over-schot.

In welk graf het gebeente van de grote prediker rust, is niet meer na te gaan, want op uitdrukkelijk verzoek van Ds. Comrie mocht er geen inscriptie in zijn grafzerk gebeiteld worden, zodat we alleen weten uit het „Begraafboek” dat hij begraven werd in het Oude Noord pand, no. 12 — 5 L : 19.

Hoewel volgens de wens van de overledene „ten zynen opzigte geen breedvoerige bekendmaakinge in de Boekzaal zoude geplaatst worden” kon de berichtgever het toch niet over zijn hart verkrijgen geheel te zwijgen over de verdiensten van Ds. Comrie, die hij noemde: „een der eerste (vooraanstaande) Wag-

Fragment van de St. Janskerk te Gouda, tot ver over de grenzen beroemd door haar gebrandschilderde ramen, waarvan de grootste en mooiste door de Gebroeders Dirk en Wouter Crabeth vervaardigd werden. In het oude noorderpand ligt Ds. Comrie begraven.

ters op Sions muuren". Hij schreef een paar bladzijden vol waarin de levensloop van Ds. Comrie in korte trekken gememoreerd werd en besloot zijn relaas met de opmerking dat hij wegens: „de overvloedige getuigen en opregte tekens niet met bijzonderheden behoefde te staaven, hoe Comrie met den monde de gemeente Woubrugge niet alleen, maar ook met de penne van een ervaren, geoeffenden en getrouwen Godgeleerden Gods Kerk en Waarheid overal gebouwd, gevestigd en mannyk verdedigd heeft", daaraan toevoegende:

Werd Macedonisch Vorst met recht genoemd den Grooten
Om dat gansch Asiën zijn Scepter hulde bood?
Dees Alexander, in dit sombre graf besloten,
Was grooter, want zyn pen verwon en Hel en Dood.

Het behoeft geen betoog dat deze versregels geheel in strijd zijn met de wens van Alexander. Bovendien verwon zijn pen de hel en dood niet, dat deed Christus door Zijn verzoenend sterven. Maar de bedoeling van de recensent begrijpen we wel, hoewel hij zich zeer ongelukkig uitdrukte.

Met groot leedwezen vernamen de inwoners van Woubrugge het overlijden van hun oud-pastor, die hen 38 jaren lang in de weg der waarheid onderwezen had. Slechts even anderhalf jaar had hij van de rust mogen genieten. Weemoedig gestemd zullen velen er aan gedacht hebben dat er nog steeds een stille hoop was geweest, dat Ds. Comrie een „afscheidspredikatie" zou komen houden. God had het anders gewild.

Omdat Ds. Comrie bevolen had dat er geen „lijkpredikatie over hem geschiedde zoude" herdacht Ds. Ouboter het verscheiden van zijn geliefde voorganger op zondag 18 december 1774 in een voorafsprak uit Hebreë 13 : 7: „Gedenckt uwer voorgangeren, die u het woordt Godts gesproken hebben: ende volght haer geloove na, aenschouwende de uijtkomste harer wandeling".

Een beter uitgangspunt had Ds. Ouboter niet kunnen kiezen. Hij wees de gemeente op hun oud-leraar; hoe die altijd naar zijn eigen woord: „niet alleen de zuiverheid van de leer behartigd had, maar ook vooral het eeuwig belang van hun onsterfelijke zielen". Verder memoreerde hij, dat Ds. Comrie Gods genade bevindelijk aan zijn ziel ondervonden had en steeds met hen sprak over het allerheiligst geloof, dat echter volgens 2 Thess. III : 2 niet aller is, want het is een parel, die maar alleen gevonden wordt in de harten van de uitverkorenen Gods. Nu mocht de strijder rusten. Ziet en aanschouwt de uitkomst zijner wandeling. Hij mocht nu juichen voor de troon. Want de laatste

vijand, volgens het woord van Paulus aan de Corinthiërs in zijn eerste brief hoofdstuk 15 vers 26, was te niet gedaan. De dood was verslonden tot overwinning door onze Heere Jezus Christus. Ter aanvulling van zijn relaas in de Boekzaal dato december 1774, vermeldde de berichtgever in de uitgave van januari 1775, op pag. 105 met enkele welgekozen woorden de herdenking, die Ds. Ouboter hield, als volgt: „Woubrugge. Den 18 December 1774 heeft D. Ouboter, onze geliefde en geachte Leeraar, in eene voorafspraak over Hebr. XIII : 7 de nagedachtenis gevierd van den Wel-Eerw. Godzaligen, nu zaligen Heer Alex. Comrie, A.L.M. Phil. Doct. en rustend Leeraar van Woubrugge, welke zalig in den Heere ontslaapen was den 10 derzelve Maand, welke in zyn leven was, een zeer bekwaam en yverig voorstander en verdediger van de Leere der Waarheid, die naar de Godzaligheid is; een uitsteekend licht in Nederlands Kerk, en in deze Gemeente den tyd van byna 38 jaaren zynen Heere in het Euangelie gediend heeft; wiens nagedagtenis niet alleen by allen, die waarheid en Godsvrucht beminnen, maar vooral ook in deeze Gemeente, die zyn Wel-Eerw. altoos alle liefde en achting toegedragen heeft, in zegeninge blyven zal. De overledene heeft niet gewild, dat er een Lykpredikatie over hem geschieden zoude; welke eere onze geliefde Leeraar anders volvaardig de nagedagtenis van zyn Wel-Eerw. na zynen dood zoude hebben aangedaan”.

EPILOOG

Tijdens zijn leven had Ds. Comrie zich een geweldig bezit aan boeken aangeschaft. Bij zijn verhuizing naar Gouda hadden de vele folianten een plaatsje gevonden in één van de grote kamers van zijn huis op de Westhaven. Na zijn overlijden vond de Erven het beter dit bezit op te ruimen. Op 24 augustus 1775 en volgende dagen werd door de boekverkoper H. Beman de gehele bibliotheek in veiling gebracht en „publicq verkocht”. Vooraf werd reeds zeker door een goede kennis die de voorkeur voor een bepaald werk had, een boek voor *f* 5,30 overgenomen. De gehele bibliotheek bracht *f* 1.675,80 op. Niet alle boeken zullen voor *f* 5,30 per stuk verkocht zijn, zodat uit het hoge bedrag van *f* 1.675,80 valt af te leiden, dat Alexander een grote collectie boeken had.

Nu moet er volgens de Woubrugse historicus O. C. van Hemessen in het gemeentearchief van Woubrugge ook nog een lijst aanwezig zijn, waarop de verkoop van de bibliotheek van Ds. Comrie aan de ouderling Corn. Valk voorkomt.

Jammer genoeg kon burgemeester J. C. van Wageningen ons deze lijst niet verstrekken, anders was het mogelijk geweest om een peiling te maken welke soort boeken de kasten van Ds. Comrie gevuld hebben. We mogen echter gevoeglijk veronderstellen dat dit alleen uitstekende werken van Schotse, Engelse en Nederlandse godgeleerden waren.

Overigens klopt het niet, dat de boekverkoper Beman verschillende dagen het bezit onder de hamer bracht, terwijl volgens andere gegevens Corn. Valk ineens de gehele bibliotheek overdeed. Daarom veronderstellen we dat Ds. Comrie bij zijn vertrek naar Gouda slechts een gedeelte aan Corn. Valk verkocht heeft, omdat hij van al zijn werken nog geen afstand kon doen. Beman zou dan het gedeelte wat Ds. Comrie meenam, later geveild hebben. Belangrijk zijn deze mededelingen niet; we wilden ze echter de eventuele nieuwsgierige lezer niet onthouden.

Toen Ds. Comrie op 10 december 1774 in de leeftijd van 69 jaren overleed, was zijn derde vrouw Catharina de Reus ongeveer 52 jaren oud. Vijfendertig jaren heeft zij Ds. Comrie overleefd. Uit

de aangifte van haar overlijden blijkt dat zij later van de Westhaven naar de Gouwe verhuisde, waarschijnlijk naar een kleinere woning.

In het „Register der aangegeven Lyken te Gouda, waarvan Permissie-Biljetten tot begraven zyn afgegeven” werd op den 26 April 1809 aangegeven het lijk van Catharine de Reus wede. Ds. Alexander Comrie, gehuwd geweest zonder kinderen na te laten. Overleden in den ouderdom van 87 jaren, gewoond hebbende op de Gouwe”. Volgens het „Begraafboek” van de Janskerk werd zij op de 27 april 1809 begraven.

Wie thans het dorp Woubrugge bezoekt zal daar nog veel tegenkomen wat aan Ds. Comrie herinnert. In het gemeentehuis, op de burgemeesterskamer, hangt een groot portret van hem, destijds door de laatste afstammelingen uit zijn geslacht de heer en mevrouw Marx-Zandstra, aan de gemeente Woubrugge geschonken.

Onder dit portret hangt de „bul”, die Alexander eens uit handen van zijn promotor Professor 's-Gravensande ontving; keurig ingelijst met een apart kastje onder de brede lijst voor het zegel.

In de kerkeraadskamer van de Nederlands Hervormde Kerk kwamen we nog een portret van hem tegen, terwijl in het gemeentemuseum een derde afbeelding aan de wand hangt. Vanaf de muur staart Ds. Comrie — om zo eens te spreken — op de verschillende voorwerpen welke rechts en links uitgestald liggen en een brok geschiedenis uit zijn tijd openleggen.

De pastorie met de „nieuwgebouwde” studeerkamer, waarvoor Gerrit van Tol indertijd moest tekenen dat hij op zijn „kosten” zolang hij leefde de muren met behoorlijk „Hajjwerk zou versterken Onderstutten en Schragen” wanneer zij gebreken door verzakking veroorzaakt zouden vertonen, is er niet meer. Die werd omstreeks de eeuwwisseling afgebroken en door een nieuwe vervangen.

Maar de kerk — de prachtige ovale kerk met de mooie dakruiter — zoals algemeen aangenomen wordt het scheppingswerk van Pieter Post, die staat daar als een voorbeeld van bijzondere bouwheerskunst, tot sieraad voor het dorp dicht aan de oever van de brede Woudwetering. Voor enkele jaren terug werd het gebouw grondig gerestaureerd.

Ds. Lodovicus de Dieu sprak omstreeks 1655 de eerste predikatie in de nieuwe kerk uit. Ook Ds. Comrie stond 38 jaren lang regelmatig op de preekstoel om Gods Woord te verkondigen. Ruim 3 eeuwen is het historische gebouw thans oud en het beantwoordt tot heden nog ten volle aan het doel. Het interieur werd alleen

wat veranderd. Vroeger stond de preekstoel — ook tijdens de ambtsperiode van Ds. Comrie — tegen de zuiderwand. Thans staat de kansel tegen de noorderwand en zijn de rijen stoelen in het schip in een grote boog om de preekstoel gegroepeerd. Verder is alles vrijwel gelijk gebleven.

En dan — voor de kerk langs de westelijke oever van de Woudwetering — waar Ds. Comrie ook zovele voetstappen heeft liggen, daar komt men het straatnaambordje tegen „Comriekade”. Het bestuur van de gemeente heeft voor enkele jaren terug het prijszwaardige initiatief genomen de westelijke oever naar de grote prediker te vernoemen.

Daar valt tevens ons oog op een grote hardsteen, die naast de brede zeven treden tellende zerkstenen trap, welke toegang tot de kerk verleent, is ingemetseld. Het blijkt dat Woubrugge, behalve al haar leraars — waaronder Ds. Comrie wel een bijzondere plaats innam — ook niet vergat dat Jan de Bakker als pastoor van Jacobswoude het eerste zaad van de Reformatie binnen het grondgebied van Esselickerwoude en 's Heer Jacobswoude gestrooid heeft. In het kort hebben we de geschiedenis van de jonge martelaar in het eerste deel verteld.

Ter gelegenheid van zijn 400e sterfjaar werd die steen als een herinnering aan zijn marteldood in de kerkmuur geplaatst. Geheel protestants Nederland moet de gemeenschap van Woubrugge daar dankbaar voor zijn. Niet om haatgevoelens tegen andersdenkenden op te wekken, maar opdat de alleenzaligmakende leer naar Gods Woord tot ons allen spreken mocht.

In de steen hebben de initiatiefnemers een couplet uit het gedicht „Historie van een martelaar” laten beitelen, terwijl de gehele inscriptie als volgt luidt:

Toegewijd aan de eerbiedwaardige gedachtenis van
JAN DE BAKKER, Pistorius
geboren te Woerden in 1499
als pastoor werkzaam te Jacobswoude in 1522
Om zijn getrouwe belijdenis van het Evangelie van Gods
genade te 's-Gravenhage levend verbrand den 15den
september 1525

Hij sprack zijn boeders soo lieflick aen
Ick ga U voren, volcht ghij mij na
Sij antwoorden met ghesanghen
Och Broeder, strijdt vroom en vreest U niet
Christus zal U ontfangen.

WOUBRUGGE JACOBSWOUE

1525 — 1925

Hij sprack zijn broeders soo lieflick aen.

Dat deed Jan de Bakker, de jonge martelaar, nauwelijk 26 jaar oud; dat deed Alexander Comrie, de predikant van Woubrugge; dat deden al de getrouwe leraars, die te Woubrugge in 's Heeren wijngaard werkzaam zijn geweest.

En, zij spreken ook nu nog, nadat zij gestorven zijn!

Ook tot ons?

DERDE DEEL

21.

DS. COMRIE ALS SCHRIJVER

De bekendheid die Ds. Comrie tot de huidige dag in brede lagen van ons volk geniet, vindt hoofdzakelijk haar grond in de verschillende boeken die hij geschreven heeft. Hij spreekt daardoor nog tot ons — volgens de woorden uit de Hebreënbrief, hoofdstuk 11 : 4 — nadat hij gestorven is.

In het geheel zijn 23 werken verschenen waaraan de naam van Ds. Comrie verbonden werd. Van die 23 zijn er 9 waarvan hij de auteur is; 4 werden door hem uit het Engels in het Nederlands vertaald; 5 uitgaven van andere schrijvers van een „voorrede voorzien” en tenslotte volgen nog 5 titels welke met medewerking van zijn vriend Ds. Holtius en mogelijk meer anderen tot stand kwamen.

De diverse titels luiden als volgt:

Werken waarvan Ds. Comrie auteur is:

1. Zijn dissertatie „de Moralitatis Fundamento et Natura Virtutis”
2. Het A.B.C. des Geloofs
3. Verhandeling van eenige Eigenschappen des Zaligmakenden Geloofs
4. Samuel in zijn Leven zeer gelieft, in zijn Doodt betreurt en hoogeeert ofte Lijk-Reden over Sam. XXV Vs. 1
5. Verzameling van Leerredenen
6. Stellige en practikale verklaring van den Heidelbergschen Catechismus (de eerste 7 zondagen)

7. Berigt nopens de waarschuwingen van de Heer J. J. Schultens
8. Missive wegens de Regtvaardigmakinge des Zondaars
9. Brief over de Rechtvaardigmakinge des Zondaars

Werken door Ds. Comrie uit het Engels vertaald:

10. De Verborgentheit van de Euangelische Heiligmaking door Walter Marshal
11. Eene beschouwing van het Verbondt der Genade door Thomas Boston
12. De Gelijkenis der Tien Maagden, door Thomas Sheppard
13. De Leere der Waarheit die na de Godtzaligheid is door Isaac Chauncy

Werken door Ds. Comrie van een voorrede voorzien:

14. Sakelyke en Practicale Verklaringe van de twaalf kleine Propheten door Mr. George Hutcheson
15. Openinge van de Arminianery door Johannes Owen
16. Godt verzoend, de Wet in haren tweederleyen eisch verheerlijkt en van haren Vloek ontwapent door Stephen Charnock
17. Proeve van de Kragt der Godzaligheid, door Gybert Voetius
18. De inwonende Zonde in de Gelovigen door Johannes Owen

Werken welke in samenmerking met anderen tot stand kwamen:

19. Examen van het Ontwerp van Tolerantie
20. Aanspraak aan Ds. Antonius Van der Os.
21. Beschermer van de Aanspraak aan Ds. Ant. Van der Os
22. Baniere van wegen de Waarheid Opgereggt tegen den Heer Joan van den Honert
23. De Lasterzugt van Cornelius Nozeman tegen Dooden en Leevenden bestraft

De 9 titels waarvan Ds. Comrie auteur is, kunnen weer verdeeld worden in één filosofisch werk, zijn dissertatie; drie dogmatische werken: de verklaring van de Heidelbergse Catechismus; de Missive en de Brief over de rechtvaardigmaking des zondaars; één polemisch geschrift: Berigt nopens de waarschuwinge van de heer J. J. Schultens; vier praktikale werken: Het A.B.C. des geloofs; Verhandeling van enige eigenschappen des zaligmakenden geloofs; Verzameling van leerredenen en tenslotte nog de „Lijkrede" over Sam. 25 : 1.

Van deze 9 werken zijn het voornamelijk zijn 3 dogmatische (dat wil zeggen leerstellige uiteenzetting van de godsdienstleer) en de 4 praktikale (dat is een enigszins verouderde benaming voor het

onderwijs direct gericht op de praktijk — in dit geval de bevinding — van het leven) die Ds. Comrie zo geliefd en bekend gemaakt hebben als prediker-schrijver bij hen, die de oude beproefde leer niet onverschillig is.

Praktikale werken

Zover we weten was het A.B.C. des Geloofs het eerste boek van de praktikale werken, dat aan de markt verscheen. Feitelijk is het een bundel preken waarvan Ds. Comrie echter opzettelijk om het werkje binnen ieders bereik te brengen, de inleiding van iedere leerrede, het verband en de toepassing weggelaten heeft. Naar de letters van het alfabet A, B, C, D, E enzovoort deelde hij het in. De eerste druk verscheen in het jaar 1739 en de laatste, volgens de onveranderde uitgave in 1746, in 1957. Meer dan 20 drukken zijn in de periode 1739—1957 verschenen. Het lag aanvankelijk geenszins in de bedoeling van Ds. Comrie de stof, die hij vanaf 1735 bezig was in zijn gemeente te verhandelen, voor de drukpers gereed te maken. Op aandrang van zijn eerste vrouw ging hij er toe over en zo gretig werd het boekje ontvangen, dat reeds in hetzelfde jaar, dat het verscheen, een herdruk nodig was om aan de vraag te kunnen voldoen. De eerste uitgave verscheen in octavo (8°), telde 11 bladzijden voorrede en 326 pagina's tekst. De kostprijs was f 1,40. Volgens de zwager van Ds. Comrie Johannes Wilhelmus de Heijde, die een voorrede schreef bij de 9e uitgave, gebood God zozeer Zijn zegen over deze arbeid, dat het boekje niet alleen in alle „Provintien”, maar zelfs „tot in de ver gelegen gewesten der Aarde” met veel vrucht gelezen werd”.

Het tweede praktikale werk: „Verhandeling van eenige Eigenschappen des Zaligmakende Geloofs” is ook een bundel preken, waarvan Alexander in de aanspraak aan de „Waarde lezer” mededeelde: „wij hebben ze in het licht laten gaan, evenzo als wij ze van de predikstoel uitgesproken hebben in het jaar 1739 en in het begin van 1740, behalve dat wij met voorbedachtheid de toepassingen hebben verkort, opdat het werk voor onvermogenen niet te groot mocht zijn”. Verder sprak Ds. Comrie de wens uit: „Ik vertrouw, dat gelijk het A.B.C. des Geloofs de goedkeuring van velen weggedragen heeft, dat ook de geëerde lezer zal bevinden, dat deze verhandelingen in alle opzichten aan de titel zullen beantwoorden en de lezer tot nut strekken”.

Zijn vertrouwen werd niet beschaamd. In 1744 verscheen de eerste druk in kwarto (4°) terwijl de kostprijs f 2,10 bedroeg. Het werk omvatte 14 pagina's voorrede en 397 bladzijden tekst,

waaraan nog een toevoegsel van 46 pagina's. Een lijvig werk dus. Hoewel de kostprijs 50% hoger lag dan van het A.B.C. des Geloofs, was de vraag evenwel zo groot, dat in het jaar van uitgave een tweede druk nodig was. Inmiddels zijn er meer dan elf drukken verschenen. Voor zover we weten verscheen de laatste druk in 1930.

De „Verzameling van Leerredenen” is het derde praktikale werk van Ds. Comrie. Zoals ook in voorgaande gevallen, was het de vraag van zijn hoorders om het eerst tot hen „gesprokene in boekvorm te mogen bezitten om het nog eens over te kunnen lezen”, die Ds. Comrie deed besluiten zijn bundel preken door de druk gemeen te maken. In de „Opdracht aan mijn zeer geliefde en waarde gemeente van Woubrugge” verklaarde hij nog nader hoeveel moeite het beroep van Den Bommel hem kostte: „en ik in het eerste niet anders, om vele redenen, dacht, als om hetzelfde te accepteeren”. Hij kon echter geen vrijmoedigheid vinden Woubrugge te verlaten: „en dus heb ik mij naderhand — schreef Ds. Comrie — zoolang de Heere wil, aan u verbonden”.

In zijn voorwoord aan de lezer vertelde Alexander: Het is geen schrijflust om u te overkroppen met boeken of ook om ons eenigen naam te maken, dat ons tot de uitgaaf van dit werk aanzette, maar alleen het aandachtig beschouwen, met droefheid des harten van de nare en ellendigen toestand van Gods Kerke, in welke zich een dood wezen voordoet”.

Met schrik in zijn hart zag Ds. Comrie aan, dat de kerken in Nederland afzakten en een geest van lautheid steeds meer veld won, met het gevolg, dat ketterijen en zedeloosheid de kerk inslopen. Vandaar dat hij in zijn Leerredenen een ware boetprediker was, die zonder omhaal de vinger op de wonde plek legde. In deze leerredenen is Ds. Comrie niet alleen een bestraffer, hij is tevens de onderwijzer, die leert wat het enige spoor der zaligheid is. In het jaar 1749 verscheen het eerste gedeelte, en in 1750 het tweede, respectievelijk ad f 1,10 en f 1,—. Het eerste gedeelte was binnen acht weken uitverkocht, zodat Ds. Comrie bij de tweede druk van het eerste gedeelte kon schrijven: „Gelijk mijne voorgaande werken uwe goedkeuring gehad hebben, zoo is het mij ook zeer aangenaam, dat dit werk zoo wel van u ontvangen is, zijnde in den tijd van acht weken zooverre uitverkocht, dat er gesproken is van een nieuwen of tweeden druk”. De tweede druk van het tweede gedeelte vond in 1751 plaats. Na die tijd zijn er meer dan 8 drukken verschenen, wel een bewijs hoe gaarne de geschriften van Ds. Comrie ontvangen werden.

De laatste van zijn praktikale werken is het boekje „Samuël in

zijn leven zeer gelieft, in zijn Doodt betreurt en hooggeeft ofte Lyk-Reden over Sam. XXV Vs. 1". Zoals we reeds schreven in het gedeelte „Pastorale werkzaamheden" sprak Ds. Comrie deze preek uit in verband met het zalig afsterven van zijn vriend en weldoener, de ambachtsheer en baljuw van Woubrugge, Cornelis van Schellingerhout.

De inhoud van dit boekje valt geheel uit de toon vergeleken bij zijn andere werken, aangezien hij — in tegenstelling met zijn gewoonte — Cornelis van Schellingerhout zeer roemde. Hiermede haalde Ds. Comrie zich de scherpe kritiek van zijn tegenstanders op de hals in het werk „De kansel ontluistering" Amsterdam, Diederich, 1853, pag. 128-131.

De predikatie, die feitelijk alleen bestemd was voor de inwoners van Woubrugge, heeft toch nog twee herdrukken beleefd. Op 27 juli 1749 sprak Alexander de gedachtenisrede uit; in datzelfde jaar verscheen ook de eerste druk, groot 39 pagina's, kostprijs f 0,30. De tweede druk verscheen niet afzonderlijk maar werd opgenomen in de vierde druk van de „Verzameling van Leerredenen", terwijl de derde druk gevoegd werd achter de achtste druk van de „Verzameling van Leerredenen".

Dogmatische werken

Onder de 3 dogmatische werken neemt de verklaring van de Heidelbergse Catechismus de grootste plaats in.

De aanleidende oorzaak, dat dit werk tot stand kwam, verklaarde Ds. Comrie uitvoerig in zijn voorwoord „Aan den Lezer". Hij begon met te vertellen dat het werk hem niet — zoals sommige auteurs wel voorgeven — afgeperst was vanwege de noodzaak dat het volstrekt noodzakelijk geoordeeld werd dat er een dergelijke verklaring zou verschijnen. „Laat de geëerde lezer het werk lezen en overdenken en dan zelf over de nuttigheid en tijdigheid van hetzelfde zijn oordeel vellen. Zo het werk zichzelf aanprijst, zal het mij zeer aangenaam zijn en zo niet, zal het mij smarten de wereld met iets, dat niet nuttig noch tijdig geoordeeld wordt, belast te hebben".

Verder vervolgde Ds. Comrie: „De aanleiding tot deze mijne uitvoerige verklaring is zeer eenvoudig geweest. Mijn schriftelijke verklaring van den Catechismus, die ik altoos jaarlijks voor de gemeente gedaan heb, was zeer klein en met bleeken inkt geschreven, zodat het mij somtijds moeilijk viel om mijn eigen werk te lezen".

Zo gevoelde Ds. Comrie zich opgewekt om nu hij voor de 12e of 13e maal het leerboek met zijn gemeente zou gaan behandelen, de oude schetsen terzijde te leggen en nieuwe te vervaardigen.

Door het insluipende verderf in de kerk, kwam hij op het denkbeeld ditmaal aan de verklaring bijzondere zorg te besteden. Zo kwam het dat hij, ofschoon in oktober 1750 reeds begonnen, toch in december 1751 pas zeven zondagen behandeld had. Ziekte en andere drukke werkzaamheden hebben hem belet het vervolg voor de drukpers gereed te maken, zodat het bij de eerste 7 zondagen gebleven is.

Om de predikaties in de openbare godsdienstoefeningen voor te lezen is bezwaarlijk. Daarvoor heeft Alexander de stof te uitvoerig behandeld; hoewel men overigens niet moet denken dat de verklaring langdradig is. Zelf schreef hij daarover op bladz. 13, uitgave De Banier 1938: „Wat de wijze van onze verklaring betreft, die zal, zoo wij hopen, klaar en zielindringende zijn, vermits wij er geen aangeleerde stelsels van de Goddelijke waarheden zullen invoegen, dan alleen daar het pas geeft, maar enkel onze Catechismus verklaren. In het uitspreken zullen wij langzaam zijn, opdat degenen die lust hebben, en voornamelijk de catechisanten, iets zullen kunnen opteekenen tot behulp van hun geheugen. De auteurs die wij gebruiken zijn, gelijk gij weet, niet veel in getal. Het werk van den heer Van der Kemp is naar mijn oordeel, voor leergierigen een kostelijk boek. Voor de mingeoefenden, die op de praktijk gezet zijn, is de verklaring van vader Smytegelt weergaloos. Bij deze, om den Catechismus te verstaan, zijn voor meer geoefenden de onderwijzing van Calvijn en de verklaring der Geloofsbelijdenis van Olevianus zeer nodig. Mocht God mij licht geven, om u de oude en beproefde leer voor te dragen en u opgewektheid om elkander in de week ter aanhoring van de catechismuspredikatien voor te bereiden, door onderling te catechiseeren over den Zondag, die verhandeld zal worden, dan zouden wij mogelijk uit vrije genade in deze onze 12- of 13-malige verklaring meer zegen hebben dan ooit tevoren”. De eerste druk van dit boek verscheen in 1753 en omvatte 28 bladzijden voorrede enz. en 496 pagina's tekst in kwarto formaat. De prijs was f 2,30. Nadien zijn nog 7 drukken verschenen. Voor zover we weten de laatste in 1938.

Het volgende dogmatische werk „Missive van den Wel Eerw: zeer Geleerden Heere Alexander Comrie wegens de Regtvaardigmakinge des Zondaars en de toeigeninge van deze weldaad van Gods Vrije Genade aan hem door het ingewrocht gelove” is veel minder bekend.

Volgens het voorwoord aan de „Godvrugtige Leezer” had Ds. Comrie dit geschrift nimmer voor de pers bestemd.

Een vriend van Ds. Comrie had hem eens een bezoek gebracht en toen met hem gesproken over „het gewichtige leerstuk” van

de Rechtvaardigmaking. Met de uiteenzetting die Ds. Comrie hem reeds vroeger en toen bij vernieuwing daarvan gaf, kon zijn ongenoemde gast zich goed verenigen. Maar twee bezwaren — door vrome mensen ingebracht — (tegen Ds. Comrie dus) kon die vriend toch nog niet voldoende weerleggen en daarom richtte hij zich op 16 maart 1757, nogmaals tot Alexander om advies. Deze diende hem gaarne van antwoord; maar hij moest kort zijn omdat hij weinig tijd had. Dit schrijven kwam in handen van een zekeren M.P., die het zo belangrijk vond dat hij Ds. Comrie verzocht het te mogen uitgeven. Alexander had daar geen bezwaar tegen, en zo zag de „Missive” het licht, nog verrijkt met enige citaten uit de werken van Owen en Bunyan en met de „Consideratiën” (hoogachting) van Ds. W. Sluiter te Rouveen. De eerste druk verscheen in 1757, groot 2 pagina's voorrede en 74 tekst in kwarto (4°). De tweede druk kwam in 1851 aan de markt. Voor zover we weten zijn er nadien geen herdrukken verschenen.

We voegen hier nog aan toe, hoewel Alexander kort moest zijn vanwege de tijd, hij toch nog 74 bladzijden vol schreef om de leer der rechtvaardigmaking uiteen te zetten.

Zijn derde dogmatische werk „Brief over de Rechtvaardigmaking des Zondaars door de onmiddellijke Toerekening der Borggerechtigheid van Christus” is weer veel meer bekend. Aanvankelijk had Ds. Comrie dit boek geschreven om het te overhandigen aan de classis, toen professor J. v. d. Honert en „neffens hem den wel Eerw. Holtius (zijn latere vriend dus) Alexander beschuldigen van „Antinomianery en Machinalistery”.

Hij liet dit voornemen echter varen, toen na mondeling overleg de bezwaren opgeruimd werden. Nadat hij het manuscript enige jaren bewaard had, zond hij het op de 15e augustus 1760 (waarschijnlijk als aanvulling op zijn hiervoor genoemde Missive) aan een belangstellende vriend toe „tot nut in deeze twistzieke eeuwe”.

Deze gaf het op zijn beurt te lezen aan enkele kennissen en tenslotte kreeg ook de uitgever van de „Missive” het in handen. Die oordeelde dat het „in dees tyd van te veel belang was om in het duister te blijven”, waarop hij de kopij zonder Alexander daarin te raadplegen naar Nicolaas Byl zond die het boek vaardig liet drukken, zodat het in 1761, groot 12 pagina's voorrede en 152 pagina's tekst, op de markt verscheen. Nadien is het nog zeker driemaal herdrukt.

Toen die onbekend gebleven vriend, zich verschuilende achter de letters C.M., oordeelde dat het werk: „in dees tyd van te veel belang was om in het duister te blijven” had hij volkomen gelijk.

Want . . . hoewel Ds. Comrie bij het overgrote deel van de gereformeerde denkende bevolking zeer geliefd was en als het ware op de handen werd gedragen, waren er toch ook onder hen, die meenden dat hij afweek van de zuivere leer. Het is smartelijk dit te moeten schrijven, maar onder die — mogelijk wel één van de vurigste — behoorde ook de bekende Jacob Groenewegen. In het jaar 1742 was Groenewegen al in conflict gekomen met mijnheer A. van der Willigen te Rotterdam (de man waar Ds. Comrie ook zoveel dank aan verschuldigd was) over het „Wezen des Geloofs”. Ds. Theodorus van der Groe had toen de zijde van Van Willigen gekozen en zijn zienswijze neergelegd in het werk: „Beschrijvinge van het oprecht en zielzaligend Geloove”.

Eén der bezwaarden wendde zich daarom op aandrang van enkele van zijn vrienden tot Theodorus van der Groe, toen predikant te Kralingen, met het verzoek om, zoals in het geschil met de heren Groenewegen en Van der Willigen, ook thans zijn opinie te zeggen.

Ds. van der Groe voldeed aan dit verzoek in een particulier schrijven, groot 171 bladzijden, naar men aanneemt in het jaar 1759. Deze brief ging van hand tot hand en zo kwam Ds. van der Groe op het denkbeeld om zijn mening door de druk algemeen te maken. Zover is het echter nooit gekomen, want ondertussen kwam „De Brief over de Rechtvaardigmaking” van Ds. Comrie uit, waarin Alexander zo helder zijn zienswijze omtrent dit gewichtige leerstuk uiteen zette, dat alle redenen om hem van onzuiverheid in de leer te wantrouwen, weggenomen werd. Ook Ds. van der Groe was hiermede voldaan.

Jacob Groenewegen wilde het evenwel niet „overnemen”, zoals men dat vroeger wel uitdrukte. Die wilde zich trouwens ook niet laten leren door Ds. van der Groe. Alexander schreef dit niet toe aan „onrechtzinnigheid” bij Groenewegen, maar aan onkunde, waarom hij hem raadde eens bij zijn broer Ds. Johannes Groenewegen te informeren. Deze koos echter haastig de zijde van broer Jacob en beweerde dat hij, zoals Jacob Groenewegen poneerde, alleen maar „een rechtvaardigmaking in de vierschaar der conciëntie kende”, tegen het gevoelen van alle gereformeerde oudvaders in. Ds. Comrie achtte het niet nodig daar dieper op in te gaan. Hij had zijn standpunt in de „Brief over de Rechtvaardigmaking des Zondaars” duidelijk uiteen gezet en wilde niet verder twisten. Wel liet hij toe, dat een gemeentelid van hem een brochure tegen Groenewegen schreef. Deze kwestie laten we echter verder rusten.

Polemisch werk

Als eigen geschrift van Ds. Comrie rest ons nu nog te bespreken

zijn polemisch werk: „Berigt nopens de waarschuwinge van de Heer J. J. Schultens, Professor en Regent van het Staten Collegie te Leiden; Tegen de Catechismus-Verklaringe van den Heer Alex. Comrie, gegeven door een Brief van den Weleerw. Heer Alexander Comrie”.

De titel zegt al wat de lezers te wachten staat.

Toen de catechismusverklaring van Alexander op de markt verscheen waarin hij de gereformeerde leer zo helder en krachtig verdedigde tegen allerlei fijne en grove insluipingen, rees er bij de tegenstanders, voornamelijk bij hen die zich „De Toleranten”, dat is de verdraagzamen noemden, een storm van verontwaardiging op. We kunnen gerust schrijven, dat Ds. Comrie uitgemeakt werd voor al wat mooi en lelijk was. Hij was een „doldrijvend man”, een „scheurmaker”, een „ketterjager”, een „stijfkoppig persoon”, een „twistziek mens” die niet het belang noch de eenheid van de kerk in het oog hield. Meer dan 1000 bladzijden wijdde Prof. Schultens aan de bestrijding van Ds. Comrie en Ds. Holtius, waarin hij beschuldigingen neerschreef die hij niet met bewijzen staven kon.

Ds. Comrie liet de storm over zich heen waaien, en had er niet de minste lust in om Prof. Schultens in het openbaar tegen te spreken. Wel schreef hij aan zijn vrienden een uitgebreide brief, waarin Alexander van stuk tot stuk de beschuldigingen van Prof. Schultens weerlegde. Daarin vertelde hij ook veel in verband met de weerlegging van verschillende zaken van zijn eigen persoon, zodat het „Berigt” door ons in de voorgaande bladzijden meermalen werd aangehaald. Zijn vrienden, het „Gezelschap van Liefhebbers der Waarheid die na de Godzaligheid is”, meenden dat het toch wel wenselijk was om Alexander van de blaam, die Prof. Schultens op hem geworpen had, te zuiveren. Het beste kon daarvoor zijn brief aan hen gericht dienen, waarom zij Alexander verzochten de brief uit te mogen geven. Ds. Comrie vond dit goed, zodat het geschrift verrijkt met een 14 bladzijden tellende voorrede van het „Gezelschap” in 1755 op de markt verscheen. Het boekje telde behalve de voorrede, 69 pagina's tekst, en was verkrijgbaar voor f 0,50. Voor zover we weten is hierop nimmer een tweede druk verschenen, terwijl Prof. Schultens, waarschijnlijk wel inziende dat hij veel te ver gegaan was, op het „Berigt” niet reageerde.

Vertaalde werken

Het eerste boek, dat Ds. Comrie uit het Engels in het Nederlands vertaalde, heette oorspronkelijk „The Gospel Mystery of Sanctification” by the Rev. Walter Marshall. Ds. Comrie koos tot titel „De Verborgentheit van de Euangelische Heiligmaking verklaart

in eenige Praktikale Bestieringen". De vertaling moet voor de Woubrugse leraar een geweldig werk geweest zijn, temeer daar hij zelf de Nederlandse taal niet van jongsaf geleerd had. In 1739 kwam het boek op de markt, groot 20 bladzijden voorrede en 374 pagina's tekst, in 8°. De prijs bedroeg f 1,60.

In zijn leerredenen prijst Ds. Comrie het boek aan. „Wy dachten geen geringe dienst aan de Nederlanders geschiedt zou zyn, doe wy uitgaven dat alderkostelykste boek van Mr. W. Marshal over de Euangelische Heiligmakinge. Het is mogelyk een van 't best, dat ooit over deze stoffe geschreven is, beneerstigt u veel in 't leezen daarvan”.

Het boek vond een goed onthaal bij de lezers, zodat de oplage betrekkelijk vlug uitverkocht was. In 1772 verscheen een tweede druk, echter correcter vertaald en zonder die „zinstooringen, voor welken de WelEerw. Comrie, toenmaals onzer taale nog niet te kundig, zich geenszins konde hoeden”. Aan deze tweede druk heeft Ds. Comrie niet gewerkt. Hij was toen al emeritus-predikant en tobde veel met zwakheden naar het lichaam. Ds. Petrus Nieuwland te 's-Gravenhage prees de tweede druk bij het Nederlandse volk aan.

Het tweede boek door Alexander uit het Engels vertaald, was van de bekende schrijver Thomas Boston, onder wiens gehoor hij als jongeling meermalen vertoefde.

Daarvan luidde de oorspronkelijke titel: „View of the Covenant of Grace fram the Sasred Records”. Door Ds. Comrie vertaald: „Eene Beschouwing van het Verbondt der Genade”. De uitgever voegde er bij een „Verhandeling van het Verbond der Werken” plus een voorrede behelzende een verhaal van de schrijver en een aanprijzing tot het werk. De schrijver van de aanprijzing was Hugh Kennedy, predikant in de Schotsche gemeente te Rotterdam. De eerste druk verscheen in 1741, tellende niet minder dan 64 pagina's voorrede en 483 pagina's tekst. De prijs bedroeg f 2,10.

Ds. Comrie sloeg de waarde van het werk zeer hoog aan en memoreerde later in zijn Catechismusverklaring op bladzijde 353 (uitgave De Banier) „ook hebben wij een traktaat van den heer Boston over het genadeverbond uitgegeven, waarin breed, volgens de leer van die kerk (de Schotse) de aard en de natuur van dat verbond zo weergaloos verklaard wordt, dat wij zeer twijfelen, of er enig menselijk geschrift is, waar volgens Gods eeuwig-blijvend Woord zo klaar van het verbond der genade gesproken wordt”. De beknopte verhandeling van het „Verbond der werken” welke in het geschrift werd bijgevoegd, is van de hand van Ds. Comrie. Ruim een eeuw later, in 1868, verscheen een tweede

druk van dit werk bij de Nijkerkse uitgever J. J. Malga. De prijs was toen aanmerkelijk lager dan in 1741 en bedroeg f 1,60.

Zijn derde vertaalwerk is van de Engelse schrijver Thomas Sheppard; oorspronkelijk in Engeland verschenen onder de titel: „The Parable of The Ten Virgins”. In het Nederlands „De gelijkenis der tien maagden”. Aan de vertaling van dit boek heeft Ds. Comrie zeer veel werk gehad. Het verscheen in twee delen in 8°, respectievelijk 767 en 485 bladzijden tellende. De twee delen kostten tesamen f 4,20.

Ds. Comrie vertaalde het werk om hen: „die de vrye genaade Godts misbruiken, tot een snoode onverantwoordelyk versuim van de plichten” aan hun misstanden te ontdekken. Het was niet zijn bedoeling om onnodig het twistvuur aan te blazen, want als hij „de twisten, die de kerke Godts verteeren, met traanen van bloedt uitblusschen konde”, dan zou hij het een „groot voorrecht aghten dagh en nagt te weenen”.

Blijkbaar had Ds. Comrie veel gegevens van de schrijver tot zijn beschikking, want later vertelde hij in zijn leerredenen, deel 2, pag. 8: „Ik hebbe in de dagregisters, die Mr. Sheppard van zyn leven hielde, een uitdrukkinge geleezen, die ik niet licht zal vergeeten: hy zegt, dat hy zag dat de reden van zyne koudtheit, ernsteloosheit en te kort kominge in 't Gebedt was, dat hy Godt op zyn thron in zyn herte niet boven alle dingen zettede”.

Bijna anderhalve eeuw na het verschijnen van de eerste druk werd het werk nogmaals gedrukt en in 1884 door D. Donner te Leiden uitgegeven.

Het laatste boek dat Alexander uit het Engels in het Nederlands overzette, heette: „The Doctrine, Which is According to Godliness” van Isaac Chauncy, S.S. Theologiae Doctor.

Als Nederlandse titel koos Ds. Comrie: „De Leere der Waarheit die na de Godtzaligheit is, gegrondt op de Heilige Schriftuur, volgens den Leidraat van de kleine Catechismus der Westmuntersche Godtgeleerden, Nu uit het Engels in het Nederduits overgebracht, en met eenige Veranderinge, zoo van uitlaatinge als byvoeginge, om als Tegengift te strekken tegens de dwalingen der Antinomianen aan de eene zyde, en die der Neonomianen aan de andere zyde, uitgegeven door Alexander Comrie, Scoto-Brittannus, A.L.M. Philosophiae Doctor en Predikant te Woubrugge. Houdt het voorbeeldt der Gezonde Woorden die gy van my gehoort hebt, in Geloove en Liefde die in Christo Jezu is, 2 Tim. 1 : 13. Indien iemandt eene andere leere leert, ende niet overeen en komt met de Gezonde Woorden onzes Heeren

Jezu Christi, ende met de Leere, die na de Godtzaligheid is, die is opgeblazen ende weet niets, 1 Tim. VI: 3, 4.

Op het titelblad stelde Alexander reeds enkele wijze lessen op die de lezers ter harte konden nemen.

De eerste druk verscheen in 1757, groot 16 bladzijden voorrede en 229 tekst. In 1856 volgde een tweede druk, terwijl in 1891 nog een derde verscheen.

De aanleiding dat Alexander zich voor de vierde maal tot de moeizame vertaalarbeid zette, was om zich tegen de blaam van onrechtzinnigheid, door zijn tegenstanders op hem geworpen, te verdedigen.

Hij voegde hier en daar enkele uitdrukkingen aan toe en gaf daarna het boekje ter lezing aan het publiek. Oordeelde men dat de inhoud zuiver gereformeerd was, welnu, dan was Ds. Comrie dat ook, want het was: „uitdrukkende de eenige gevoelens van zyn herte”. Hij begeerde daarom ook alleen dat het „Werkje mocht strekken tot bevordering van de kennis der Waarheid” en tot een bewijs van zijne orthodoxie, maar beslist niet, dat het als een Catechiseerboekje gebruikt zou worden.

Werken waarin Ds. Comrie een voorrede schreef

Zoals we reeds mededeelden werden 5 werken van andere schrijvers door Alexander van een voorrede of aanbeveling voorzien. De eerste keer dat hij zijn pen in de inkt doopte voor deze werkzaamheden was bij het verschijnen van het derde deel van de „Sakelyke en Praktikale Verklaringe van de twaalf kleine Propheten” door Mr. George Hutcheson, de overgrootvader van Alexander. Het eerste en tweede deel van Mr. Hutcheson leidde Ds. Theodorus van der Groe met een voorrede bij het publiek in. Het voorwoord dat Alexander schreef, telde slechts 6 pagina's, doch behelsde veel gegevens over zijn familie, welke we reeds behandelden in het gedeelte „De familie Comrie”, zodat we er nu niet dieper op ingaan.

Het tweede geschrift, waarin een bijdrage van Ds. Comrie werd opgenomen, waren 4 preken van Ds. Stephen Charnock, welke onder de titel: „God verzoend, de Wet in haren tweederleyen eisch verheerlykt en van haren Vloek ontwapent” op de markt verschenen.

In deze voorrede onderrichtte Ds. Comrie de Nederlandse lezers welke boeken zij uit het Engels vertaald, met gerustheid lezen konden en voor welke werken zij op hun hoede moesten zijn. Aanvankelijk was de boekhandelaar van plan een ander werk te laten vertalen, maar op raad van Ds. Comrie zag hij daarvan

af, aangezien het werk waarop de boekhandelaar het oog had, „Geschreven was door een Leeraar, die naar Dwaal-Leeringen sterk overhelde”. Ds. Comrie gaf daarop het in zijn bezit zijnde werk van Charnock aan hem, dat Jan Ross vertaalde.

Zijn derde voorrede schreef Alexander in het boek van Johannes Owen, Meester der Konsten van het Koningins Colegie te Oxfort, getiteld: „De inwonende zonde in de gelovigen”.

Een vriend van Ds. Comrie, genaamd Corn. Brems, ouderling bij de kerk te Rotterdam, verzorgde de vertaling. Ds. Comrie achtte het een eer om het werk van Dr. Owen, met wiens theologisch standpunt hij zich van harte kon verenigen, bij de lezers aan te bevelen.

Tenslotte volgt nu nog de laatste arbeid van Ds. Comrie voor de pers, het leveren van een bijdrage tot een nieuwe uitgave van: „Proeve van de kragt der Godzaligheid door wijlen den hoogerwaarden, hoog-geleerden heer Gijsbert Voetius”.

De boekhandelaar Pieter Koumans, stadsdrukker en boekverkoop in de Peperstraat, in de Jonge Ruyter te Leeuwarden, had omstreeks het jaar 1763 het voornemen door „de goede Vriesen daartoe aangezocht” om het werk van de beroemde Gysbert Voetius naar een exemplaar uit het jaar 1627 te herdrukken. Hij vond het echter nodig dat het werk aangevuld werd met een voorrede van een „Ervaaren Man” en enige „Aanmerkingen” tot verdere „opheldering, verciering en aandrang van Vader Voetius gezegdens”.

Zonder daarover vooraf met Ds. Comrie te corresponderen, zond de heer Koumans een drukproef naar Alexander met het verzoek de gewenste voorrede en aanmerkingen te willen schrijven. Maar dit kwam Ds. Comrie (in het eerste begin) „zeer bedenkelyk voor, daar hij reeds dikwijls zulke verzoeken van de hand gewezen had, omdat de naam van den Schrijver, immers den inhoud zelfs van zyn Boek, de agtbaarheid daar aan geven moet”.

Hij stuurde de bladen echter niet direct terug, doch pleegde overleg met zijn „Hertvrienden”, die hem bewogen aan het verzoek van de boekhandelaar te voldoen.

En zo toog Alexander aan de arbeid.

De voorrede, die hij toen schreef, is de laatste pennevrucht van hem geweest, die naar de pers ging. Of de oude pastor dit zelf ook vermoedde, kunnen we niet beoordeelen; de woorden die hij tot het Nederlandse volk richtte, getuigen van een onverminderde ijver om de aartsvijanden van de zuivere leer te bestrijden.

Hij wees ook zeer beslist op de tolerantanten, die poogden de verschillende protestantse kerken te verenigen, om dan op de puin-

hopen van de verachtelijke leer der verlossing, de eenheid van de kerk te bouwen. Daarom moeten de vromen hun werkzaamheid verdubbelen en met veel ernst de gereformeerde leer onderzoeken. Dan zouden ze bespeuren dat geen zedekundige moralen, maar de onwederstandelijke bekering noodzakelijk is voor het behoud van de ziel. Om 's Heeren volk tot deze bezielende worsteling op te wekken, wist Ds. Comrie geen beter boek dan dat van „den grooten en nu zaligen Man Voetius”.

*EEN ZIEDENDE POT IN HET NOORDEN
EN DE GEVOLGEN DAARVAN*

V oordat we tot de bespreking van de laatste 5 titels, welke met medewerking van Ds. Holtius werden opgesteld, overgaan, is het wenselijk eerst in het kort de aanleiding waarom deze boekjes in het licht gezonden werden, te bespreken. We zullen dit doen aan de hand van het relaas dat in 1892 door Dr. Honig over deze kwestie gegeven werd.

In zijn catechismusverklaring op bladzijde 13 haalde Ds. Comrie aan: „Ik vrees zeer, dat de leer van Pelagius zal doorbreken; want er is een ziedende pot in het noorden die overkoken en in dien er geen zorg gedragen wordt, de gehele kerk beschadigen zal. Doch wij bidden en wij vertrouwen, dat God almachtig om Zijn Zoons Jezus Christus wille de Zijnen zal bewaren”.

Wie bedoelde Ds. Comrie met „een ziedende pot in het noorden”? Niemand minder dan Ds. Anthony van der Os, predikant te Zwolle. Deze dominee was een aanhanger van Jakobus Alting, die van 1643 tot 1679 hoogleraar was te Groningen; een grote beminnaar van de filosofie van Descartes. Uit de ene dwaling volgde een reeks andere en zo kwam Prof. Alting er toe o.a. het verbond der werken en de onmiddellijke toerekening van Adams val aan alle zijn nakomelingen te loochenen en te leren:

- 1e dat God aan een iegelijk zijn zonden wil vergeven, mits hij eerst uit zichzelf komt tot geloof en bekering;
- 2e dat de rechtvaardigmaking geschiedt deels uit genade en deels uit de werken.

Zo van lieverlede werd Prof. Alting het hoofd van een partij in de kerk. En de omstandigheden waren hem gunstig. Volgens Comrie: „waren de vromen de heftige disputen over ondergeschikte punten moede geworden en snakten zij naar een grondige

bevestiging van de Zielvertrouwendende Geloofsleer, met aandrang van de zelve tot de praktijk der Godzaligheid uit de rechte en echte beginselen”.

Daarom gaven zij — in het begin — weinig acht op de nieuwe partij van Prof. Altink. Bovendien stroomde in zijn dagen de réfugiés ons land binnen, waarvan velen, ofschoon besmet met de saumurse ketterijen (zie het gedeelte „De jongelingsjaren van Alexander”) aangesteld werden „tot den dienst in de Kerk en Scholen”.

De strenge voetianen lieten zich vangen door hun — wat op zichzelf wel zuiver was — aandringen „op de praktyk”. Maar onder die dekmantel verborgen zij hun dwalingen.

Na Prof. Altink's dood werd de tolk van zijn partij Johannes Vlak, predikant te Zutphen, die echter meer een werktuig was in de hand van Doctor Balthasar Bekker en H. A. Roëll. Ofschoon de kerkelijke vergaderingen bij het meer openbaar komen, de stellingen van Ds. Vlak, Bekker en Roëll veroordeelden, toch verwierven zij al meer en meer aanhangers vooral onder de hoogleraren en dienaren des Woords.

Tot hen nu, die deze nieuwe leer ook omhelsden, behoorde Ds. Anthony van der Os. Volgens het onderzoek, dat Ds. Comrie en Ds. Hoftius naar zijn verleden ingesteld hadden, had Ds. van der Os reeds op het gymnasium in zijn geboorteplaats Zierikzee les ontvangen van een beruchte „vrijgeest, een Hattemist” (dat zijn volgelingen van Van Hattem en o.a. Dina Jans, die te Zierikzee als profetes werd vereerd, maar ondertussen aanhangers waren van de Jood Spinoza, een vrijdenker in de ergste zin van het woord).

Op de academie verkeerde hij vervolgens veel met „Ariaansche en Sociniaansche Mennisten” en vermaakte zich „met verborgen Comoedie te houden” met welke liefhebberij hij zich als predikant ook nu en dan bezig hield. Op 22 oktober 1746 werd hij in de dienst des Woords bevestigd te 's-Graveland. Al spoedig kwamen zijn dwalingen daar onder de dekmantel vandaan en zou hij daarom juist bij de classis van Amsterdam zijn aangeklaagd, als hij de beroeping naar Zwolle niet ontvangen en aangenomen had. Op 1 september 1748 deed hij te Zwolle zijn eerste predikatie, waar hij wegens zijn welsprekendheid en zijn grote gaven en talenten al spoedig vele toehoorders trok. Maar, evenals in zijn vorige gemeente, begon hij ook te Zwolle weldra enige afwijkingen van de gereformeerde leer te openbaren. Verschillende leden drongen om Van der Os in de kerkeraad aan te klagen, terwijl zijn mede-ambtgenoten Daniel de Gimmer, Jacobus Doitsma en Wilhelmus van Zutphen hem over zijn dwalingen onderhielden. Toch wilde Van der Os daarmee niet ophouden.

Zo ontstond er reeds in 1749 een vrij grote spanning tussen hem en het merendeel van de kerkeraad. De kerkeraad kwam bovendien nog onder druk te staan door de tegenwerking van de vroedschap in het beroepen van een vijfde predikant, welk geschil tenslotte door tussenkomst van de stadhouder Willem IV werd bijgelegd, waarbij echter de vroedschap haar zin kreeg en de door haar begeerde man, Ds. J. van Rossum beroepen werd. Na de komst van Ds. van Rossum, die de partij koos van Van der Os, nam de spanning toe. Eindelijk liep het zo ver, dat de zaak in de kerkeraad ter sprake werd gebracht. Maar nauwelijks was men met het onderzoek bezig, of bij openbare resolutie van 3 februari 1750, gelastte de magistraat de verdere behandeling van de zaak uit te stellen, totdat een daaromtrent gevraagd advies van de stadhouder zou ingekomen zijn. Deze raadde, dat de kerkeraad de tuchtzaak volgens de kerkenorde zou behandelen. Een zeer goed advies.

Het aangevangen onderzoek werd voortgezet met het gevolg, dat Van der Os op 18 december 1750: „van zijnen dienst en het gebruik van des Heeren Avondmaal werd gesuspenseerd”.

Deze beriep zich op de classis en riep tevens de hulp van de (hem genegen) vroedschap in. Het stadsbestuur gaf gaarne aan zijn verzoek gehoor en eiste van de drie bovengenoemde predikanten een schriftelijke opgave van de punten, waaruit zou blijken dat Van der Os dwaalde. Natuurlijk weigerden de predikanten dit, omdat de overheid zich een recht toeëigende, wat haar beslist niet toekwam.

Daarop wendde de vroedschap zich andermaal tot de prins, die nu (tegen de kerkenorde in) beval dat de predikanten het gevraagde stuk zouden inleveren. Voor hen schoot er weinig anders over dan het hoofd te buigen, zodat zij aan de eis voldeden. Hiermede was de zaak rijp voor behandeling in de classis, maar de prins had gelijktijdig aan de staten van Overijssel geraden, dat zij de behandeling in de classis verbieden zouden en het advies van de Leidse theologische faculteit zouden inwinnen.

Alzo geschiedde!

De theologische professoren J. v. d. Honert, Alberti, Esgers, de Moor en J. J. Schultens verklaarden echter, dat de hun toegezonden stukken elkaar tegenspraken, zodat zij niet in staat waren een oordeel te vellen. (Het beproefde middel om iets in de doofpot te stoppen.) Maar omdat zij gaarne toch iets wilden doen, raadden zij aan dat alle vijf predikanten drie „Vredens-Artykel” zouden ondertekenen en dat daarmede dan de zaak als afgelopen kon beschouwd worden (echt in de geest van de tolerantanten).

Zij waren zo vrij een concept van de vredensartikelen in hun

schrijven in te lassen. Het had de heren professoren heel wat moeite gekost zover te komen, want Prof. de Moor (overigens een volbloed Voetiaan) wilde eerst zijn instemming niet geven, zodat de heren vier gehele avonden over deze zaak „wegens haar belangrijk- en intricaatheid” hadden gedelibereerd.

Het was van Prof. de Moor natuurlijk fout om tenslotte het hoofd in de schoot te leggen. De staten van Overijssel waren met dit advies — waarvan Prof. van den Honert de opsteller was — zeer ingenomen en riepen op 15 november 1751 de predikanten op in haar vergadering te verschijnen.

Natuurlijk waren Van der Os en Van Rossum onmiddellijk bereid om de artikelen te ondertekenen, het kwam er voor hen op neer, dat ze de zaak dan gewonnen hadden. Maar even natuurlijk was het, dat de andere predikanten pertinent weigerden. De staten bleven echter volharden bij hun besluit dat de classis geen uitspraak mocht doen, zodat de strijd geruime tijd bleef rusten. Ondertussen was het geschil te Zwolle ook buitenaf bekend geworden, vandaar dat Alexander schreef over die ziedende pot in het noorden, die overkoken en indien er geen zorg gedragen wordt, de gehele kerk beschadigen zal.

Men begon de zaak nader te onderzoeken en toen zagen de voorstanders van de oude leer naar de lijn van 1618-1619 welk gevaar de kerk bedreigde. Inmiddels werd ook het „advies”, dat de professoren gegeven hadden, door vrienden van de beschuldigen gepubliceerd, en toen begrepen zij des te meer, (de richting die het met het „advies” niet eens waren), dat ook hunnerzijds iets moest gedaan worden. Voor zover we weten was het Ds. Holtius van Koudekerk, de vriend van Alexander, die het eerste de pen opnam en een stuk ter bestrijding van het „advies” schreef.

Prof. van den Honert repliceerde. Daarop leverde Ds. Holtius een dupliek, welke echter op verzoek van de curatoren van de Leidse universiteit door Prof. van den Honert niet werd beantwoord. Behalve van Ds. Holtius ontving de Zwolse kerkeraad meerdere bewijzen van sympathie, terwijl de consistoriën van Amsterdam, 's-Gravenhage, Rotterdam en Utrecht de broeders te Zwolle opwekten om pal te blijven staan voor de zuivere leer der waarheid. De kerkeraad van Amsterdam verzocht zelfs aan de Zwolse predikanten op de attestatie van vertrekende leden aan te tekenen, bij wie zij hun geloofsbelijdenis afgelegd hadden.

Zo werd langzamerhand heel de kerkelijke wereld in de kamp betrokken. Men moest partij kiezen. Dit besepte ook Alexander, zodat hij als diepe denker en scherpe opmerker, naast zijn broeder en vriend Ds. Holtius kwam staan, om gezamenlijk de strijd aan te binden. Dit had plaats aan het einde van 1752 of in het begin van 1753.

Wie een beetje op de hoogte is met de voorschriften in de achttiende eeuw omtrent het uitgeven van godsdienstige boeken, weet dat het de gereformeerde predikanten verboden werd geschriften uit te geven die niet van de vereiste approbatie voorzien waren. Die voorschriften waren destijds op de beroemde Dordtse Synode opgesteld, en in artikel 55 van de Dordtse kerkenordening vastgelegd. Op 21 november 1715 hadden de Staten van Holland het gestelde in artikel 55 bekrachtigd. Bij het aanvaarden van hun dienstwerk moesten de predikanten er voor tekenen niet van de bepalingen af te zullen wijken. Het artikel was goed bedoeld en beoogde het publiek te vrijwaren voor „verleidende” boeken, maar het kon in tijden van verdeeldheid gemakkelijk misbruikt worden.

Ds. Comrie had dit al meermalen tot zijn verdriet ondervonden, zodat hij in zijn „Bericht” tegen Schultens schreef: „zoo menigmaal als ik approbatie gevraagd heb (voor zijn boeken dus) ben ik gekastyd van de Boekkeurders”. Voornamelijk het tweede deel van zijn „Leerredenen” en zijn „Verklaring van de Heidelbergse Catechismus” konden volgens het oordeel van de „Boekkeurders” niet zonder verandering of toelichting aan het publiek aangeboden worden. Het eerste geschrift werd niet geapprobeerd, voordat Ds. Comrie in een uitvoerige voorrede zijn gevoelens omtrent het gebruik van de formuliergebeden en de onmiddellijke werking van de Heilige Geest bij de verzekering van het kindschap Gods, nader had toegelicht.

En de „Catechismus” mocht het licht niet zien, alvorens Ds. Comrie er in bewilligd had, dat de bladzijden 111 t.e.m. 115 uit het gedrukte stuk werden genomen (in latere edities zijn ze weer tussengevoegd).

Ds. Holtius had met dezelfde moeilijkheden te kampen gehad, en zo wisten beide broeders zeer goed, wanneer zij een geschrift omtrent de Zwolse kwestie ter goedkeuring aan de classis van Leiden en Nederrijnland waaronder zij ressorteerden of aan de theologische faculteit van de Leidse universiteit zouden voorleggen, dat het prompt zou worden afgekeurd.

Hun tegenstanders, o.a. Prof. van den Honert, moesten er wat de theologische faculteit betreft, over oordelen, terwijl in de classis genoemde professoren wel zo'n invloed hadden, dat zij hoewel niet rechtstreeks toch zijdelings de approbatie konden verhinderen.

Zodoende stonden er voor Ds. Comrie en Holtius maar twee wegen open. Zij hadden zich stil in hun pastorieën terug kunnen trekken; daar bleven zij de gevierde dominee mee. De Nederlandse kerk zou dan echter ongewaarschuwd blijven. Maar ...

zouden ze dan niet tekort geschoten zijn als wachters op Sions muren?

Ze konden ook een andere weg inslaan en dat was om van de bepalingen der kerkenordening en der staten af te wijken door geschriften op de markt te brengen, die niet van de vereiste goedkeuring waren voorzien. Velen hadden dit reeds voor hen gedaan. Zij kozen de laatste oplossing, echter telkens tot verdediging van hun gedrag er bij voegende, dat zij het deden wegens de kwellingen der approbateurs. Uit dezelfde omstandigheid vloeide het voort, dat zij hun naam verzwegen. Hadden zij dit niet gedaan, dan had natuurlijk terstond de classis hun verboden voort te gaan met het publiceren van hun geschriften.

Toen Ds. Comrie en Ds. Holtius eenmaal besloten hadden om de „Banier der Waarheid” hoog op te heffen, kwamen zij voor de moeilijke vraag te staan op welke wijze zij het Nederlandse volk zouden voorlichten. De geschriften moesten nu eenmaal onder een „pseudoniem” uitkomen; en hoe zouden ze in die dagen waarin de pamfletten bijna letterlijk de lezers om het hoofd fladderden, toch de belangstelling in een brede kring kunnen wekken? Zij beaamden daartoe deze uitstekende middelen. De titel moest sprekend, de omvang niet te groot, de inhoud populair en toch degelijk en de prijs niet te hoog zijn. Bovendien begonnen zij met twee reeksen van werkjes tegelijk uit te geven, maar zó, dat het scheen alsof de schrijvers niet dezelfde waren.

In tegenstelling met de breedsprakige titels uit die tijd, kozen zij voor de eerste reeks de bondige opschriften: „Aanspraak”, „Beschermer” en de „Banier”. Dat waren dus drie boekjes, die na verloop van tijden verschenen. (De volledige titels zijn wel wat langer, maar het is toch mogelijk om deze in één adem uit te lezen.) De andere reeks kwam uit onder de bekende naam van: „Examen van het ontwerp van tolerantie” wat feitelijk betekent: „Onderzoek van de verdraagzaamheid”.

Om de inhoud populair te maken, schreven Ds. Comrie en Ds. Holtius in een soort verhaaltrant, waarbij zij voorstelden of enige vrienden een „bizondere Societeit (dat is een gezelschap) van vertrouwelyke Vriendschap en onderlinge Letteroefeninge in zamenkomsten en brieven tot opbouwning in de Waarheid en Godzaligheid” hadden opgericht. Zij raadpleegden tijdens hun samentreffen elkander, wat hun, volgens hun roeping, in voorvalende gelegenheden te doen stond.

De naam van het gezelschap was „De Calviniaansche Societeit”, niet omdat zij de leer van Calvijn voor onfeilbaar hielden, maar omdat zij, noch voetianen noch coccejanen begeerden te wezen, terug moesten gaan tot die mannen uit de aanvang van de

Reformatie, wier meesterlijke geschriften een blijvende waarde hadden.

Op één van haar vergaderingen had de societeit nu besloten, door de ernst van de omstandigheden daartoe gedrongen, aan één van haar leden op te dragen een „Aanspraak” te richten tot Ds. van der Os, om hem misschien daardoor nog tot inkeer te brengen. Dit lid had zich bereidwillig van zijn taak gekweten en las bij gelegenheid de door hem vervaardigde „Aanspraak” op een societeitsvergadering voor. De leden keurden zijn opstel goed en zonden daarop het stuk met de volgende begeleidende uiteenzetting in het licht.

„Deze volgende Aanspraak, distinctelyk (onderscheidelyk, met aandacht) gelezen zynde in de oude Calviniaansche Societeit, welke haar vergaderinge houd in de Straat genaamt „de Waarheid”, daar uithangt de „Synode van Dordrecht”, rustende op een „Boek de Bybel” genaamt, en aan de posten der deure staan geschildert Calvinus, Beza, Ursinus en Olevianus; regt tegen over de „Straat Leugen”, daar het (uithangbord) „Concilie van Trenten” uithangt, rustende op een „Male met Pauselyke Brieven en Beveelen” en daar op de posten der deure zyn geschildert Pelagius, de Paus, Lojola en Bellarmin;

naast de Vergaderplaats der Societeit van de Tolerantie, daar Socinus en Arminius staan aan te trappen, terwijl men een groote menigte, aan 't hoofd hebbende de Heeren C. . . . T. . . . en A. . . . zag opklimmen, zoo heeft de eerstgemelde Societeit bevolen, dat dezelve „Aanspraak” zoude gedrukt worden: en byaldien (indien) daar tegens wierde gerepliceert (tegengeantwoord) de Syndicus de Vergaderinge (een centraal orgaan dat de belangen van de leden behartigt) ten eerste zal doen convoceren (blijeenroepen, in dit geval de leden van de societeit) om te raadplege, of, hoe, en door wien van de Leden, men daar op zal doen antwoorden”.

Zelfs de grootste tegenstanders van Ds. Comrie en Ds. Holtius zullen moeten erkennen, dat de wijze waarop zij zich tot het Nederlandse volk richtten, uniek was. Men zou haast zeggen: waar haalden ze zoveel fantasie vandaan. De wijze waarop zij hun geschriften inleidden, had van stonde aan het publiek in hun greep, zodat het eerste boekje figuurlijk gesproken onder de handen van de uitgever uitgetrokken werd. Bovendien was men verlangend dat het volgende deeltje vlug zou verschijnen.

Wat Ds. Comrie en Ds. Holtius — om in hun terminologie te blijven — „De Calviniaansche Societeit” voorzien had „en byaldien daar tegens wierde gerepliceert” gebeurde prompt. Professor van den Honert antwoordde op de „Aanspraak” op hogen

toon. Het moeilijkste voor de vergramde professor was dat hij min of meer in de lucht moest slaan, niet wetende wie de schrijvers of schrijver van de „Aanspraak” was.

Dat één van de tolerantien, wie het feitelijk te doen was om de leer van Arminius bedektelijk in de kerken in te voeren, antwoorden zou, was natuurlijk het doel van de schrijvers van de „Aanspraak”. Zij konden nu weer een volgend geschrift op de markt brengen, dat de titel van „Beschermer” droeg.

Op dezelfde wijze zoals het geval was met de „Aanspraak” werd „Beschermer van de Aanspraak aan Do Ant. Van der Os, Predikant te Zwolle, Ontworpen door een Lid van de Oude Calviniaansche Societeit; tegen de Aanmerkingen van Do Joan Van Den Honert, Professor en Predikant te Leiden; Waar in eenige stukken van groot belang, tot onderregting van Do. van der Os en de gehele Nederlandse Kerk, nader opgeheldert en aangedrongen worden; En de Sophisticatiën (vervalsing) van den Heer Joan van den Honert ontdekt en bondig opgelost. Geschreven door een Medelid van dezelve Societeit” (72 pagina’s in 4°) bij de lezers ingeleid.

De vergadering had het stuk van Prof. van den Honert gelezen en waren vele sophisticatiën, dat betekent vervalsingen, tegen gekomen. Daarom had de vergadering besloten om een ander lid aan te wijzen om de aanvaller (Prof. van den Honert) te antwoorden.

Het eerste stuk, de „Aanspraak” vertelde de vergadering er bij, was in „ernstige en gemoedelijke toon geschreven, om te lichter de consciëntie te treffen” (alles wijst er op, dat Ds. Comrie de schrijver was) doch thans diende men zich wat scherper en meer belijnd uit te spreken.

(Nu komt de felle Ds. Holtius aan het woord).

Dit lid had zich getrouwelijk van zijn taak gekweten en zijn geschrift kon de instemming van de vergadering wegdragen zodat de Societeit het stuk hiermede aan het publiek aanbood onder het motto: „Want onse Vermaninge en is niet geweest uyt verleydinge, noch uijt onreynigheydt, noch met bedrogh. Maer gelijk wij van Godt beproeft zijn geweest, dat ons het Euangelium soude toebetrouwt worden, alsoo spreken wij, niet als menschen behagende, maer Gode die onse herten beproeft. Want wij en hebben noijt met pluymstrijckende woorden omgegaen, gelijk gij weet, noch met eenigh bedecksel van gierigheyt: Godt is getuyge. Noch soeckende eere uijt menschen, noch van u, noch van andere: hoewel wij (u) tot last konden zijn als Christi Apostelen”, 1 Thess. 2 : 3 tot 6.

Met evenveel gretigheid als de „Aanspraak” werd „Beschermer” door het publiek gekocht.

Professor van den Honert kon het er niet bij laten zitten en schoot andermaal haastig het harnas aan, om de strijd tegen het tweede geschrift van „De Calviniaansche Societeit” aan te binden.

Nog meer beledigend dan de eerste maal was thans zijn woord. Hij voelde geduchte tegenstanders tegenover zich te hebben, die tot in de finesses met de gehele kwestie op de hoogte waren. Ds. Comrie en Holtius waren bovendien zo slim geweest Van den Honert niet in zijn kwaliteit van professor aan te vallen, maar zij bestreden hem als predikant, en als zodanig had ook hij de approbatie van de classis nodig, waarmede zij de verwijten van de verbolgen professor ontzenuwden dat „De Calviniaansche Societeit” boeken uitgaf zonder de vereiste approbatie. Als predikant maakte Prof. van den Honert zich aan hetzelfde feit schuldig, want ook zijn „Vertoog” zond hij zonder goedkeuring de wereld in.

Intussen maakte Nicolaas Byl te Amsterdam, de boekverkoper die al de geschriften van Alexander (enkele in samenwerking met Johannes Hasebroek te Leiden) uitgaf, goede zaken. Met ongeduld zag het publiek uit wat de „Societeit” op het „Vertoog” van Prof. van den Honert antwoorden zou.

Nog in hetzelfde jaar 1753 dat „Beschermer” verschenen was, kwam het derde geschrift van de societeit aan de markt, ditmaal onder de veelzeggende titel: „Baniere van wegen de Waarheid Opgereg't tegen den Heer Joan van den Honert”; Zijnde een Contraremonstrantie ofte Tegenvertoog op het Vertoog het welk die vermaarde Leraar ter verdediging van den onrechtzinnigen Do Antonius Van Der Os, Predikant te Zwolle, onlangs heeft uitgegeven: Geschreven door Leden van de Oude Calviniaansche Sociëteit, en uitgegeven tot nodige onderrichtingen van de Nederlandsche Kerk, zoo omtrent andere zaken, als aangaande de Grondwaarheden der zuivere Hervormde Leere, die thans bestreden worden”.

Deze bochure telde 108 pagina's in 4°, wel een bewijs dat Alexander en Ds. Holtius een „wel versneden pen” hadden.

Het valt ook op dat hun tegenstanders vaak in schelden overgingen, terwijl zij daarentegen steeds correct bleven en in de titel van „Baniere van wegen de Waarheid” zelfs professor Van den Honert „een vermaarde leraar” noemden.

Dit derde geschrift bood de Sociëteit bij het publiek aan onder het motto uit 1 Samuël 17 : 44 tot 46. Wie de moeite neemt dit bijbelgedeelte eens over te lezen, zal tot de conclusie komen, dat de oude Calviniaanse sociëteit door de tegenstanders gehoord werd gelijk weleer de reus Goliath de Heere der heirscharen hoonde. Maar men raakte daardoor niet verward. Integendeel,

het vuur werd des te meer aangewakkerd om pal te staan in de verdediging van de oude waarheid.

De schrijvers gaven blijk, dat zij zeer nauwkeurig waren ingelicht en kwamen dan ook steeds met feiten naar voren, welke de tegenstanders moeilijk konden ontkennen. Zij stelden o.a. Van der Os met klem de vraag, of enige andere reden dan zijn afwijking van de gereformeerde leer, zijn medeambtsbroeders bewogen had een aanklacht tegen hem in te dienen? Bovendien wezen zij hem op zijn beslist ergerlijke brief gericht aan de Amsterdamse kerkeraad en op de weinig ernstige trant van zijn predikaties. De ketterijen waarvan zij Van der Os beschuldigden voerden zij niet aan van „horen zeggen”, maar putten zij punt voor punt uit een door Van der Os uitgegeven predikatie. Wie deze punten naleest, vraagt zich verwonderd af hoe Prof. Schultens deze „sociniaans gezinde remonstrant” tot in het uiterste wilde verdedigen. Daaruit blijkt echter dat de geest van tolerantie reeds veel dieper in de gelederen van de kerk was doorgedrongen dan menig calvinist vermoedde.

Examen van het ontwerp van tolerantie

Tot die ontdekking waren Ds. Comrie en Ds. Holtius — met zorgen vervuld over het welzijn van de kerk — ook gekomen, en daarom zonden zij behalve de genoemde geschriften, welke meer in engere zin de zaak van de Zwolse predikant bevatten, nog een andere reeks naar de drukpers onder de titel: „Examen van het ontwerp van tolerantie, om de leere in de Dordrechtse Synode Anno 1619 vastgesteld met de veroordeelde leere der Remonstranten te Verenigen.

Voorgesteld in eenige Samenspraken, door een genootschap van voorstanders der Nederlandse Formulieren van Eenigheid geschreven, tot versterking van de Liefhebbers der Waarheid, om door de vlejende naamen van Liefde en Verdraagzaamheid van de suiverheid des Euangeliums niet afgeleid te worden. Te Amsterdam by Nicolaas Byl. Tien samenspraken in 9 stukjes” (1753-1759).

Ook deze reeks zonden zij naar de pers onder een schuilnaam. Ditmaal heette het genootschap: „Voorstanders der Nederlandse Formulieren van Eenigheid”. Het publiek tot wie het genootschap zich richtte werd aangesproken met „Liefhebbers der Waarheid” die gevaar liepen, zoals de titel aangeeft „om door de vlejende naamen van Liefde en Verdraagzaamheid van de suiverheid des Euangeliums afgeleid te worden”. Om zo bedekt mogelijk te blijven, vertelde men, dat het genootschap uit ten minste 20 personen bestond. Dat was overigens wel waar, doch Ds. Comrie en Ds. Holtius waren de enige schrijvers.

Zij begonnen hun aanspraak tot het Nederlandse publiek, dat zij vernomen hadden hoe vooraanstaande mannen in de kerkelijke wereld een: „Ontwerp van tolerantie” hadden opgemaakt, om „de Leere in de Dordrechtsche Synode Anno 1619 vastgesteld met de veroordeelde leere der Remonstranten (thans weer) te verenigen”.

Een gewichtig onderwerp! En daarom zette het genootschap zich ertoe om het „ontwerp” te examineeren, dat is dus te onderzoeken. Zij kozen daartoe een vorm van samenspraken, omdat die „dit voordeel hebben, dat ieder ingevoerd Persoon zyn eigen gevoelen levendigst voorstellen en bevestigen kan: daar en boven dat men dus niet genoodzaakt is tegen Personen te schrijven, maar volstaan kan met de stellingen op te geven en de Waarheid aan den dag te leggen”.

In dezelfde beeldspraak waarin de „Aanspraak” tot het Nederlandse volk gericht was, werd ook „Het examen van tolerantie” geschreven. Een wandelaar, die in diep gepeins verzonken is over de treurige toestand in Nederlands kerken — zo begint het verhaal — ontmoet een heer, die hem naar de oorzaak van zijn droeve trekken vraagt.

Hieruit ontwikkelde zich een gesprek en weldra blijkt, dat deze heer (één van de tolerantanten) juist voor die kerken de dageraad van een betere dag ziet lichten. Met wederzijds goedvinden noemen zij elkaar „Orthodoxus”, dat betekent „een rechtzinnige” (Ds. Comrie) en „Pantanechomenus”, dat is „een alverdragende” waarmede men Prof. J. J. Schultens, een felle voorstander om de arminianen in de kerk toe te laten, op het oog heeft.

Weldra wordt het gezelschap met twee personen vermeerderd. Eerst komt er een vriend van Pantanechomenus bij, die wegens zijn onverschilligheid omtrent kerkelijke zaken „Adiaphorus” dat is „een onverschillige” wordt genoemd. Dan voegt zich een vierde bij de groep, een hartevriend van Orthodoxus, die door hem als „Philalethes” „een waarheidslievende” aan het gezelschap wordt voorgesteld. Met Philalethes werd Ds. Holtius bedoeld. Als men zo wat heen en weer gesproken heeft dan blijkt dat Pantanechomenus (Prof. J. J. Schultens) „een Heer kent, die boven alle andere schynt geleefd te hebben om den wegh breed, effen en gemakkelijck te maaken, waar door Remonstranten en Contraremonstranten op de vriendelykste wyze met elkanderen mogen vereenigt worden”. Deze heer — een vriend van hem — heet „Eurodius”, dat is „een brede weg houdende” (Prof. J. Alberti). Hij zal hem vragen of zij te zijnen huize hun aangevangen disputeren mogen voortzetten. De heer Eurodius is daartoe bereid, waarna de conferenties in zijn bibliotheek worden gehouden.

Pantanechomenus (een alverdragende), Adiaphorus (een onver-

schillige) en Eurodius (een brede weg houdende) zetten zich aan die zijde van de tafel, die het dichtst bij de boekenkast is, gevuld met de remonstrantse en saumursche schrijvers, terwijl Orthodoxus (een rechtzinnige) en Philaethes (een waarheidlievende) aan de overkant plaats nemen, om zodoende de gereformeerde auteurs dicht bij de hand te hebben.

Heel deze inleiding — de eerste samenspraak uitmakende — (in totaal zijn er 9 verschenen plus een vertaling van een werkje van Dr. Owen) toonde reeds hoeveel tact Ds. Comrie en Ds. Holtius bezaten om de aandacht van de lezers tot zich te trekken.

Bovendien leenden de samenspraken zich er toe het besprokene, wanneer dit nodig mocht zijn, duidelijkheidshalve nog eens te herhalen, of een ogenblik de gedachtengang af te breken door een stukje geschiedenis aan te roeren of door een eigenaardige uitval enige levendigheid aan het geheel te brengen.

Het doel dat de examinatoren (Ds. Comrie en Ds. Holtius) zich voor ogen stelden, was om de dogmatiek van de tolerantanten, die vele dwalingen voorstond en feitelijk geheel in de lijn van de remonstranten zich bewoog, te toetsen en de dwalingen punt voor punt te noemen. We zullen op de inhoud van de samenspraken niet ingaan, maar bevelen ze bij een ieder aan. Zij vertegenwoordigen tot de huidige dag een schat van gegevens die nog even vers en aan de orde zijn als in de tijd van Ds. Comrie en Ds. Holtius.

Voor een geringe prijs waren de samenspraken indertijd te koop. Ze vlogen weg en van alle kanten ondervonden de schrijvers de instemming bij het calvinistische deel van ons volk. Men prees hun talent en de grote kennis, die zij bezaten. Vriend en vijand besepte, dat men met mannen te doen had, die goed beslagen op het ijs kwamen.

Over de kwestie van Van der Os spraken de examinatoren niet veel meer. Zij zagen zeer goed in, dat de zaak Van der Os feitelijk slechts van gering belang was, vergeleken bij de veel ernstiger vraag: zal het aan de theologische professoren gelukken de gereformeerde leer steeds meer het veld te doen ruimen voor de arminiaanse (daaronder begrepen alle andere) dwalingen? Zij hielden zich bij de hoofdzaak. Daarom gingen ze ook niet in op de overvloed van pamfletten, die tegen hen geschreven werden, met uitzondering dan van het geschrift tegen de lasterzucht van de remonstrante Ds. Nozeman, die de eer van Dr. Owen door het slijk gehaald had.

Ondertussen zaten de tegenstanders natuurlijk niet stil. Toen zij van de eerste schrik bekomen waren, grepen zij ook naar de pen

om de examinatoren tegen te spreken. Het bleef natuurlijk voorschijns de grote vraag wie de schrijvers waren. Sommigen vermoedden van Ds. Johannes Beukelman, Van Kessel, Boskoop, Van der Kemp, Van Marle of de zwager van Alexander, Ds. Johannes Wilhelmus de Heijde.

Al ras keek men echter in de richting van Woubrugge en Koudekerk, temeer daar de uitgever Nicolaas Byl was.

Dit vermoeden kreeg bij Prof. van den Honert ook vaste voet, wat weer tot gevolg had, dat hij op de classicale vergadering van 30 juni 1755 voorstelde aan de Synode van Zuid-Holland in bedenking te geven of men niet behoorde te waken tegen hen, die onder de schijn van de arminianery te bestrijden, „zig benaarstigden, om de in Gods Woord bestendig geleerde en verdedigde Leer van de rechtveerdigmaking des sondaars uyt en door het geloove te veranderen in de leere van de rechtveerdigmaking tot het gelove”.

De classis achtte dit punt gewichtig genoeg om het te bespreken, maar voelde er aan de andere kant weinig voor de vrede te verstoren. Prof. van den Honert bleef evenwel aanhouden en noemde zelfs in een volgende vergadering, 3 mei 1756 „als de personen die hij op het oog had, Comrie en Holtius”.

Ds. Comrie was op deze vergadering aanwezig. Aanvankelijk beloofde hij op een volgende vergadering een tractaat over de rechtvaardigmaking in te zullen dienen, maar later deelde hij mede, dat hij van dit voornemen terug gekomen was.

Ds. Holtius, die absent was toen Prof. van den Honert zijn naam genoemd had, was zeer verontwaardigd toen hij de aanklacht vernam en eiste — vurig als hij was — terstond dat Prof. van den Honert „zyne beschuldigen met de bewyzen daarvan schriftelyk inbrengen zou”. Inmiddels was hij wel bereid (ten bewijs van zijn orthodoxie) op de vragen, door de drie oudste predikanten van Leiden, met betrekking tot dit stuk opgesteld, te antwoorden — „egter niet dan in de absentie van den professor van den Honert”.

We zullen de strijd die zich over dit punt ontwikkelde niet in alle details bespreken. Ds. Holtius noch Ds. Comrie weken een duimbreed voor de professor. Zij eisten steeds dat hij zich duidelijk moest verklaren waarin zij dwaalden, en dat kon hij natuurlijk niet. In het jaar 1758 was men eindelijk zo ver gekomen, dat Ds. Comrie en Ds. Holtius aan de vergadering voorstelden dat Prof. van den Honert met aandacht de gedrukte leerredenen van Ds. Holtius over de 23e en 24e Zondag zou lezen en hen daarna bij zich nodigen om te spreken over de punten, die hem daarin kettters of duister voorkwamen. Deze propositie (voorstel) was naar het hart van de classisbroeders.

Het is er echter nimmer van gekomen, want op een volgende vergadering deelde de praeses mede, dat de dood van Prof. van den Honert de uitvoering van dit plan had belet.

Het einde van de strijd

In het voorgaande stukje schreven we „toen de tegenstanders van de eerste schrik bekomen waren, grepen zij ook ijlings naar hun pen om de examinatoren te bestrijden”. Dit zijn, wat de strekking betreft, hun eigen woorden, want Prof. Schultens schreef later dat hij zijn „Waarschuwing” had geschreven „onder duizend en duizend wisselende gemoedsbewegingen en in een oversnellen spoed van rennende tydjacht”. Hij had in zijn „oversnellen spoed van rennende tydjacht” onder „zijn duizend en duizend wisselende gemoedsbewegingen” nogal heel wat neergeschreven en naar de pers gezonden, wat Ds. Comrie en Ds. Holtius zakelijk weerlegden, terwijl Ds. Comrie namens zijn vriend Ds. Holtius schreef, dat hij de beschuldigingen van de heer Schultens „voor een vuile lastering wil gehouden hebben”. Daar kon Prof. Schultens het mee doen. Ds. Comrie en Ds. Holtius waren ook niet de eerste de besten, die men maar met vuil overspoelen kon, zodat hij (Prof. Schultens) later weer schreef „dat het hem leed deed, dat hij niet zorgvuldiger gelet had op de breideling van vleeschelijke tochten”.

Het zal de kampvechters voor Van der Os ook niet meegevallen zijn, dat deze omstreden figuur na de Zwolse kwestie zich opnieuw liet dopen en overging naar de, minstens met remonstrantse dwalingen behepte, doopsgezinde gemeente te Beverwijk. Zijn weinig principiële houding komt daardoor duidelijk uit.

Inmiddels speurde men ijverig of zich geen mogelijkheid voordeed om de examinatoren de mond te snoeren. Het was noch aan Prof. van den Honert, noch aan zijn ambtgenoot Prof. Schultens gelukt met de pen de overwinning te behalen. De hoge en vaak beledigende toon, die Prof. van den Honert in zijn geschriften aansloeg, en de zeer opgewonden en overdreven wijze van Prof. Schultens, konden Ds. Comrie en Ds. Holtius, met geen vrees vervuld, doen zwijgen. Vandaar dat hun tegenstanders naar andere middelen uitzagen. De theologische faculteit en de verzorgers van de universiteit te Leiden waren zeer verbitterd op hen. Zij besloten echter hun tijd af te wachten tot de examinatoren zich eens bloot gaven om dan terstond de sterke arm in te roepen. Het overlijden van Prof. van den Honert gaf de aanleiding tot hetgeen men hoopte. Door de hoogleraar J. Lulofs werd een boek uitgegeven, waarin hij het leven van de overleden professor

beschreven had, maar waarin tevens op een zeer schimpende wijze over de examinatoren gesproken werd. Zo greep één hunner — wie de schrijver was, weten we niet — de pen om hun gedrag te rechtvaardigen. Hij deed dit in een brede voorrede voor de tiende samenspraak, waarin hij een tamelijk uitvoerige levensbeschrijving van Prof. van den Honert gaf.

Daarin werd aangetoond, dat Prof. van den Honert aanvankelijk de remonstrantse leer van de algemene genade bestreden had, maar sinds hij tot professor was benoemd, langzamerhand naar het vijandige kamp was overgelopen.

Als bewijs voor deze stelling voerde de schrijver aan de strijd die Van den Honert gevoerd had tegen het boek van Schortinghuis „Het innige Christendom” en zijn afkeuring van het geestelijke werk, zoals dit doorbrak in de „Nijkerkse opwekking”. En tenslotte hoe hij de afwijker Van der Os steeds verdedigd had tegenover de heldere en klare bewijzen, dat Van der Os een remonstrantse leer bracht en onrust in de kerken zaaide.

Vandaar kon hij niet anders dan de „ouden doctor” een „woelziek man” noemen, „die uit hooge verbeelding van zich zelve, als een rechte bemoei-al, zich in alle twisten en verschillen mengde, in hoope van daar door groote eere te behaalen; hoewel hy er doorgaans met gescheurde kleederen is afgekomen”.

Thans had men wat men begeerde. De nagedachtenis van een hoogleraar was aangetast en daarmee de eer van de faculteit, ja van geheel de universiteit. Bleef deze smet op de hogeschool kleven, dan zouden de ouders hun zonen niet meer naar Leiden zenden en dus de academie zeer grote schade lijden. Alom in het land begon het zaad, dat de „examinatoren” zaaidden reeds te ontkiemen en zelfs vrucht te dragen, en daarom: Leiden moest weer in ere worden hersteld.

Door deze overwegingen geleid richtten de curatoren der universiteit en de burgemeesters van de stad Leiden op 31 juli 1760 een brief tot de Staten van Holland, waarin zij mededeelden, dat er sedert jaren zonder kerkelijke goedkeuring deeltjes uitkwamen van een werk getiteld „Examen van Tolerantie” en dat volgens mededeling van de uitgever de predikanten Comrie en Holtius de schrijvers waren. Vervolgens verhaalden zij, hoe in de voorrede voor de laatst verschenen „Samenspraak” — volgens de uitgever alleen door Ds. Holtius geschreven (later bleek dat de uitgever ook niet juist geïnformeerd was) — de gedachtenis van Van den Honert was beledigd.

Zij schreven: „... Dat wy niet te veel zeggen, als wy ons dus uiten, of zonder reden beschroomd zyn voor soortgelyke extravagances, zal uw Ed. Groot Mog. daer uit ontegenzeggelyk constateren, dat de voornoemde Emeritus Predikant Holtius zich

niet geschaemt heeft, op pagina 26, van den voornoemden Professor van den Honert te spreken als van een man, die de gevoelens der ware kerk hadde verlaten; en, omtrent het midden van pag. 30, hem toe te schryven een toeleg om zyne wapenen te wenden tegens het gezondste deel der Kerke, en pylen, van heele en halve Pelagianen ontleend, in het herte van het inwendige Kristendom te steken; als mede om het inwendige Kristendom hatelyk te maken. — Dat de gemelde Holtius al wyders heeft kunnen goedvinden van den meergemelden nu zaligen Heere Professor, pag. 31 van de voorschreve calumnieuse Voorreden, en ook pag. 33 te poseren dat hij, in zyn boek, de Mensch in Kristus, alle zune galle tegens het inwendige Kristendom heeft uitgebraekt, en dat hy by gelegenheid van de zoogenaemde Be-roeringen, die te Nieuwkerk (Nijkerk) een aenvang genomen hebben, wederom in het harnas was gejaegd, om zyn overgebleven galle, die hy door bestrydinge van het Kristendom niet geheel geloost had, in hope van beter succes, met groote gulpen op de vromen uit te gieten; en, eindelyk om niet alles op te halen, hem op pag. 32 aenwryft, dat hy den Predikstoel te Utrecht misbruikt heeft, om de brandklok te trekken tegens zyne eigen hooge Overigheid, en dat deze pas veroorzaekt was door de innige bitterheid zyns gemoeds tegen het innig Kristendom”.

De beschuldigingen waren veel en zwaar tegen Ds. Holtius; de heren curatoren vergaten echter er bij te voegen, dat de „voornoemde Emeritus Predikant Holtius” volkomen gelijk had! Zij ontzenuwden daarom ook niet hetgeen Ds. Holtius geschreven had, zij klaagden hem alleen maar aan; en vroegen met aandrang aan de staten spoedig maatregelen te nemen, waardoor het uitgeven van niet geapprobeerde boeken ophield en dat zij Holtius geheel of gedeeltelyk van zyn pensioen zouden beroven. De staten besloten deze missive door te zenden naar „De Heeren van de Ridderschap” en naar „hunner Ed. Groot Mog. Gecommitteerden” om advies.

Al spoedig vernam Ds. Holtius wat er gaande was. Onverschrokken vroeg hij in het begin van september bij request: „over deze klagten te mogen worden gehoord”. De staten gaven hem daar op veertien dagen de tijd om op te stellen wat hij tot zyn verdediging had aan te voeren.

Dat kon men aan Ds. Holtius toevertrouwen!

Al spoedig zond hij een „Memorie tot justificatie”, dat is een „geschrift tot verantwoording”, in. In zakelijke termen voerde hij alles aan wat hij meende dat tot zyn verdediging mee kon werken, maar de staten waren nu eenmaal op de hand van de curatoren en lieten zich door dit stuk niet overtuigen.

Toch gingen zij in hun „resolutie” (beslissing) niet zo ver als

de curatoren verlangd hadden. Op 4 november 1760 verklaarden zij:

- 1e dat Van den Honert en de overige professoren zuiver in de leer waren geweest (van de feiten die Ds. Holtius aangevoerd had dat dit niet zo was trokken zij zich niets aan).
- 2e dat Holtius de aanlegger van de strijd tegen Prof. van den Honert en in ruimer zin tegen de theologische faculteit was geweest (over de aanleiding die Prof. van den Honert en zijn ambtgenoten daartoe gaven, repten zij niet).
- 3e dat zijn „Memorie tot Justificatie” slechts fijn uitgedachte subterfugiën (spitsvondigheden) maar geen reële ontschuldigingen inhield (waarin die spitsvondigheden bestonden, verklaarden zij niet nader).
- 4e dat het feit, dat vele anderen niet geapprobeerde boeken hadden uitgegeven — waaraan ook Prof. van den Honert zich schuldig gemaakt had — hem niet baatte, wijl men het kwade niet mag navolgen (daar hadden zij gelijk in).
- 5e dat zijn verzekering dat hij de bewuste voorrede niet geschreven had, niets betekende, aangezien hij toch de afzender, distributeur (ronddelen) en spargeur daarvan was (zoals we reeds aanhaalden, had de uitgever medegedeeld, dat Ds. Holtius de schrijver was).
- 6e dat zij echter zijn optreden meer aan „drift dan aan andere kwade oogmerken” toeschreven en dus nog zachtkens met hem wilden handelen.

Overwegende deze punten besloten zij Ds. Holtius te doen aanzeggen, dat hij zonder hunne speciale permissie geen geschriften over „Theologische stoffen” mocht uitgeven en het Placcaat van den 27 november 1715 te vernieuwen. Ned. Jaarboeken 1760-1761.

De staten hadden de „wet” aan hun zijde en vasthoudende aan de wet hadden zij inderdaad het recht om te verbieden dat „Theologische boeken”, zonder approbatie, uitgegeven werden. Dit verbod deed de examinatoren besluiten hun arbeid te staken. Jammer, want zij hadden nog heel wat onderwerpen willen behandelen. Het overlijden van Prof. van den Honert zal wel mede oorzaak geweest zijn, dat zij zich bij het besluit van de staten hebben neergelegd. Zij hadden ook de „approbatie” voor hun geschriften in het vervolg kunnen verzoeken, maar de moeilijkheden waren dan bijkans onoverkomelijk geweest.

Hiermede eindigde de strijd, doch de „Banier der Waarheid”, die Ds. Comrie en Ds. Holtius zo hoog opstaken in hun geschriften, wappert heden ten dage nog tot een waarschuwing voor hen, die de beproefde leer der vaderen verlaten hebben.

NABESCHOUWING

Zoals we al meermalen uit hebben laten komen, was de kwestie Van der Os wel het begin om de pennen in beweging te brengen, maar de diepste achtergrond lag daarin, dat de tolerantanten probeerden de kloof, die gaapte tussen de gereformeerde leer naar de lijn van de Dordtse Synode en de veroordeelde leer van de remonstranten te dempen. Dat kan niet! Ds. Comrie en Ds. Holtius stonden pal voor de waarheid. Met blijdschap zouden zij gezien hebben, dat de remonstranten hun dwaalgevoelens hadden laten varen om zich bij de gereformeerde leer te voegen. Dat wensten zij met hun gehele vermogen. Maar toebuigen naar elkaar zou betekenen een afwijken van de zuivere leer.

In één punt, namelijk op christologisch gebied, en daarmee verband houdende zijn opvatting over de predestinatie, heeft Ds. Comrie gedwaald. Zijn dwaling komt hier op neer, dat hij leerde (Examen van het ontwerp van Tolerantie VII Samenspraak; pag. 346) „dat in het besluit der Praedestinatie niet alleen begrepen zijn de uitverkoren engelen en de uitverkoren mensen, maar ook de „Man Christus”, met Wien de Persoon des Zoons zich in tijd verenigen zou”.

De uitdrukking „Man Christus” is feitelijk een „anglicisme”; of nader verklaard een „Engels getinte zegswijze”. In goed Nederlands zou men schrijven „Christus als mens”, of Bijbels uitgedrukt: „het vleesgeworden Woord”. Comrie’s stelling komt dus hier op neer, dat Christus als mens ook begrepen werd in de predestinatie of eeuwige uitverkiezing en ons alzo „in alles gelijk geworden was, uitgenomen de zonde”.

Deze stelling houdt echter in, dat Christus dan naar de „eeuwige en onveranderlijke” besluiten Gods, ook „Mens” geworden zou zijn al was Adam niet gevallen.

Ds. Comrie had natuurlijk zijn reden om dit standpunt in te nemen. Volgens enkelen dacht hij omtrent dit gewichtige stuk teveel filosofisch en raakte hij ongewild in de wateren van Nes-

torius verzeild, de patriarch in 428 na Christus te Constantino-
pel, die de twee naturen van Christus zozeer van elkander
scheidde, dat de eenheid dreigde verloren te gaan.

Het is wel opvallend, dat er niemand was die tijdens het leven
van Ds. Comrie hem op dit punt aanviel. Ds. Holtius schijnt het-
zelfde standpunt gedeeld te hebben en zijn tegenstanders repten
er niet over. Wij voor ons geloven, indien er een gereformeerd
theoloog geweest was, die hem op dit punt gewezen had, dan
had Ds. Comrie zijn zienswijze beslist herzien.

Dr. A. Kuyper was de eerste die op dit punt wees; maar hij
haastte zich de voortreffelijke geest, die in Ds. Comrie woonde,
zeer te prijzen met geringschatting van dit ene punt, dat verge-
leken bij al het goede wat Ds. Comrie in 's Heeren kracht voor
de strijdende kerk hier beneden verrichten mocht, maar be-
trekkelijk is.

We willen de lezers als aanvulling niet onthouden wat Van der
Aa in zijn biografisch woordenboek van Alexander zegt. Hij was
geen vriend van hem, maar moest toch erkennen dat: „Comrie
behoorde tot de beroemdste predikanten van zijnen tyd; jammer
is het dat deze anders geleerde man, zich door zijnen driftigen
aard (geheel in tegenspraak met wat Alexander zelf over zijn
persoon verklaarde) en hartstogtelyken yver zoo liet vervoeren,
dat zyn naam onder de grootste onruststokers in de Hervormde
kerk bekend staat. (Natuurlijk alleen in het oog van de toleran-
ten-remonstranten). Hij was een hevig voorstander der regt-
zinnigheid (een prachtig getuigenis), en heeft zich als zoodanig
vooral doen kennen in de twisten met en over den Zwolschen
leeraar A. van der Os. Met den Koudekerkschen predikant Nico-
laas Holtius, had hij een ontwerp beraamd tot het daarstellen
van eene volkome omwenteling in de Nederlandsche Hervormde
Kerk. (Het tegenovergestelde is juist waar. Van der Aa spreekt
trouwens zichzelf tegen, want in de volgende regels vertelde hij
dat ze de kerk wilden zuiveren van alle nieuwe denkbeelden.)
Trotsch op den titel van mannen van de oude studie, wilden zij
de kerk van alles wat nieuw was zuiveren, en gretig grepen zij
daartoe de gelegenheid aan die hun door de verlichte(?) denk-
wijze van den reeds genoemden Van der Os werd aangeboden.
Wij zullen op diens artikel gelegenheid hebben, daarover breeder
uit te weiden. Ten aanzien van Comrie dient evenwel nog ge-
meld te worden, dat ook hij een belangrijk deel had aan het
beruchte werk, getiteld: „Examen van het ontwerp van tole-
rantie”, om de leer in de Dordrechtsche synode, ten jare 1619
vastgesteld, met de veroordeelde leer der remonstranten te ver-
enigen”.

Uit dit relaas komt het nog weer eens duidelijk naar voren, dat Ds. Comrie (door het calvinistische deel van ons volk hoog in ere gehouden) door een ander deel die het liever met Arminius in meer of mindere mate willen houden, diep wordt veracht, ja hem zelfs zoals Van der Aa, één der grootste onruststokers noemen.

Hiermede zijn we aan het einde gekomen van deze levensschets. Zoals we reeds in de verantwoording naar voren brachten, is het doel van dit boek om de gedachtenis aan Ds. Comrie, die onder de godgeleerde mannen, wier namen in zegening blijven, een zeer grote plaats inneemt, levendig te houden.

De Heere, Die Ds. Comrie ook vreesde, is nog Dezelfde. Hij zal Zijn volk bewaren hoe het ook mag gaan. We besluiten dit werk met de opwekking uit Jesaja 40 : 28—31:

Weet gij het niet, hebt gij niet gehoord, dat de eeuwige God, de Heere, de Schepper van de einden der aarde, noch moede noch mat wordt? Er is geen doorgronding van Zijn verstand. Hij geeft de moede kracht, en Hij vermenigvuldigt de sterkte voor dien die geen krachten heeft. De jongen zullen moede en mat worden, en de jongelingen zullen gewisselijk vallen. Maar die de Heere verwachten, zullen de kracht vernieuwen, zij zullen opvaren met vleugelen gelijk de arenden; zij zullen lopen en niet moede worden, zij zullen wandelen en niet mat worden.

INHOUD

	Blz.
Verantwoording	5
Voorwoord van burgemeester J. C. van Wageningen . .	7
Deel I	
1. Een sobere herinnering aan een verdwenen dorp . . .	9
2. Het land van Jan de Bakker	13
3. Opvolgers van Pistorius tot aan de komst van Dr. A. Comrie	22
4. Geestelijke ontwaking	40
5. Drie voedsterheren van de Kercke Christi	46
Deel II	
6. De familie Comrie	55
7. De kinder- en jongelingsjaren van Alexander	62
8. Vreemdeling in een vreemd land	68
9. Op de kantoorkruk	79
10. Collegia Academica	86
11. Bedienaar van het Goddelijke Woord	96
12. En zij zullen tot één vlees zijn	100
13. De vreze des Heeren is het beginsel der wijsheid . . .	108
14. Pastorale werkzaamheden	123
15. De incomste van de nieuwe Ambachtsheer	151
16. „Kom over en help ons”	156
17. Met emeritaat	160
18. Naar de Pijpenstad	169
19. Want het einde van die man zal vrede zijn	176
20. Epiloog	181
Deel III	
21. Ds. Comrie als schrijver	185
22. Een ziedende pot in het noorden en de gevolgen daarvan	199
23. Nabeschouwing	216